

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
FOLKLOR İNSTİTUTU**

ƏLİ ŞAMİL

**QAŞQAYLAR VƏ
ONLARIN FOLKLORU**

BAKI – 2020

LAYİHƏ RƏHBƏRİ: Muxtar KAZIMOĞLU (İMANOV)
akademik

REDAKTOR: Arif RƏHİMOĞLU
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Əlipənah BAYRAMOV

MƏSLƏHƏTÇİLƏR: Əmin CAHANGİRNIYA,
Cəfər Eyvəzi YADIKURİ,
Ərsalan MİRZƏYİ

Əli Şamil. Qaşqaylar və onların folkloru. Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2020, -264 səh.

Qaşqaylar mübarizliyi və döyüşkənliyi ilə seçilən elat bir xalqdır. Sayları üç milyondan çox olan bu xalq İran İslam Respublikasının güneyində, indiki Fars ostanında və ətrafında yaşayır. Bir milyona yaxın insan isə özünü Qaşqay saysa da, Farslar arasında assimlə olduğundan ana dilində danışa bilmir. Azərbaycandan iki min kilometr uzaqda, İran İslam Respublikasının güneyində yaşayan Qaşqaylar ləhcələrimizi, folklorumuzu, adət-ənənəmizi qoruyub saxlamışlar.

Kitaba Qaşqay elinə səfərlərlə bağlı yazılar, Qaşqayların Azərbaycanla bağlılığından bəhs edən məqalələr, eləcə də folklor nümunələri daxil edilmişdir.

folklor.az

B 4603000000 Qrifli nəşr
N-098-2020

© Folklor İnstitutu, 2020
© Əli Şamil, 2020

BİZ TÜRKƏK, BİZ QAŞQAYIYƏK

Ərsalan Mirzəyi

Biz Türkək, biz Qaşqayiyək, Bizim ağır el varımız.
Ağzımız içində şirin, Şəkər təkin dil varımız.

Bizim eldə gümüş üzlər, Qələm qaşlar, ala gözlər,
Yaxçı mətəl, şirin sözlər, Duyğulu nağıl varımız.

İki nərgiz, iki sümbül, Şeyda bülbül, bir qızıl gül,
Yusifəli təkin bülbül, Sultan təkin gül varımız.

Davud təkin setar çalan, Haqq ayəti Cahangir xan,
Mezun kimin sirri nəhan, Məcnun o ağıl varımız.

İzzət əvini qayıran, İngilis döşündə turan.
Sövlət kimin düşmən yuran, Bizim coşğun sel varımız.

Elimizdə ana vardır, Gölümüzdə sona vardır,
Arxamızda Dena vardır, Güllü yaşıl çöl varımız,

Gəçən günə ağlamışak, Əhdimizi saxlamışak,
Elim! Sənə bağlamışak, Möhkəm, sinməz bel varımız.

Qeyd: Şair Yusifəli dedikdə şair Yusifəli bəy Qarağanlımı, Sultan dedikdə onun sevdiyi qızı, Davud dedikdə məşhur musiqiçi, Əmələ tayfasından olan Davud Nəkasi, Cahangir xan dedikdə İsfahanda fəlsəfə məktəbinin yaradıcısı, filosof Cahangiri, Sövlət dedikdə Qaşqayların cəsur xanı Sövlətidövləni nəzərdə tutur. Deha isə Qaşqay şairlərinin ilham mənbəyinə çevrilmiş, Şirazın 120 kilometr Batusındakı, 4409 metr yüksəklikdəki dağı nəzərdə tutur.

İCİNDƏKİLƏR

Kitabı hazırlayarkən.....	8
Qaşqayları mənə tanıdan insanlar	13
Təbriz Universitetində: 25 yanvar 1990-cı il	18
Bakıya gətirdiyim Qaşqay Məhəmmədəli.....	21
Pərvin Bəhməni ilə ilk görüş.....	22
Girəsunda Pərvin Bəhməniyə həsr olunmuş aşuqlar şöləni	25
Şiraza dəvət	28
Təxti Cəmşid-Persepolis	29
Qaşqay xanlarının sarayında.....	32
Sədi və Hafizlə bağlı az bildiyimiz məsələlər	33
Quran qapısı.....	37
Azərbaycanın ilk böyük folklorçusu – Baba Kuhi Bakuvı	
<i>Giriş</i>	<i>38</i>
<i>Baba Kuhininin qəbrini təmir etdirən</i>	
<i>Hacı Zeynalabdin Şirvani</i>	<i>39</i>
<i>Baba Kuhinin doğumu haqqında fərqli fikirlər.....</i>	<i>41</i>
<i>Baba Kuhinin əsərləri haqqında fikir ayrılıqları</i>	<i>43</i>
<i>Baba Kuhinin görüşdüyü alimlər</i>	<i>46</i>
<i>Baba Kuhinin Şiraza təkrar dönüşü</i>	<i>48</i>
<i>Baba Kuhinin adı ilə bağlı olan yerlər haqqında</i>	<i>49</i>
<i>Sonuc.....</i>	<i>51</i>
<i>Qaynaqlar</i>	<i>52</i>
"525-ci qəzet"dəki yazımın Şirazda əks-sədası	
və ya Baba Kuhinin işığında	56
Baba Kuhi ağırlaması	58
Xəstəyə baş çəkməyə: Mənuçehr Kəyaninin evində	58
Zarqan qəsəbəsində: Ərsalan Mirzəyinin qonağıyıq	59
Ramiz Rövsənin şeirinə nəzirə.	63
Qaşqay bərkü.....	64
Cəfər və Əminlə Qaşqay eli haqqında söhbətlərimiz	65
Professor Namiq Musalının məktubu	69
19-cu yüzildəki inzibati ərazi bölgüsü	73
Qaşqay elxanları	75
İsmayıl xan Sövlətüddövlə	77
Xosrov xan İsmayıl xan oğlu.....	82

Əyəsi (yiyəsi) Nasiri Əkbər olan bağda	89
Şirazda türkcə yazıb-yaratmış şairlər	97
Yusif Qarabağının dünyagörüşünün formalaşmasında	
Şirazın rolu	100
Şahbaz Şahbazi Qaşqay şairləri haqqında	103
Qaşqayların sevimli şairi Mezun	109
Şiraz Universitetinin salonunda konsert	112
Görginpurlar ailəsi	114
<i>Ünlü musiqiçi Fərhad Görginpur</i>	115
<i>Əvəzullah Səfəri Kəşkülli "Ağlasın"</i>	119
<i>Şəhram Bədri Alikürdi</i>	120
<i>Fərhadın qardaşı Furud</i>	120
Tehran-Kiyev təyyarəsində həlak olan Qaşqaylar	125
Əmin ürəyimizdən keçənləri deyirdi	129
Qaşqay toyu	129
Xeyirlə şər qardaşdır	133
Təbriz-Tehran yolunda	134
Olcaytu Xudabəndə Türbəsi	135
Qəzvin kalahı	138
Təkəbbürün fəsadları	138
Maşını küçədə saxlayanda	140
Şiraza doğru	141
Köhnə Şiraz	142
Əminin bacısının toyunda	142
Geyim müasirləşməyə, inkişafa kömək edirmi?!	146
Toyda kino	147
Toyda oxunan mahnılar və oyunlar	148
Musiqi məclisləri	150
Toyun son məclisi	154
"Gün açmaq" dərgisi	156
Tehrandə aydınlarla görüş	157
Vəkil, şair, alim və sənətkarlarımız	158
Sonuc	162
Qaşqay elindən toplanmış folklor nümunələri	
Ata sözləri (Zərbül-məsəllər)	165
Bayatılar (Asanaklar)	166

Mərasim nəğmələri	170
Xalq mahnıları	171
Kəsmə, nar ağacıyam.....	171
Hayna heli	172
Marala bax, bax-bax	173
Yar gəl, ay gəl	174
Hayna, lay-lay	175
Uşaq şeirləri	176
Kar Ahəng.....	176
Sicilləmə təkrəlmə.....	177
Yanıltmaclar (Dil oyunları)	177
Tapmacalar (Mətəl)	178
İnanclar	179
Həzrət-i Abbas kərrəsi.....	182
Çillə bədər.....	183
Lətifələr	
Supanın duza gedməgi.....	184
Mullanın bağlı kosalası.....	184
Kossagəlin.....	185
Nağıllar (Mətəllər)	
Nağılların başlanğıcları (sicillər).....	188
Qarqaynan tilki qonaqlığı	188
Şah oğuluynan Şahbalıq	191
Dastanlardan parçalar	
Qərib-Şahsənəm	195
Nigar-Mahmud dastanından bir şeir.....	225
“Koroğlu” dastanından şeirlər.....	226
El şairləri	
Mirzə Mezun (Məhzun)	
Gəlayır.....	231
Olmasaydı.....	232
Olmasın	233
Ayrı	234
Bax	234
Bir gün.....	235
Dasitanımız.....	236

Düşdü	237
Qalır	237
Qurbanı.....	238
Ürəgim	239
Bağlama.....	240
Yüsüfəli bəy	
Gördüm	241
Qurbanı.....	243
Dara bax, dara.....	243
Dedim, dedi	244
Xosrov bəy Qərəqanlı	
Gəlir	245
Yataydım mən	246
Yaxşı qayırib	246
Məhəmməd İbrahim	
Gözəl.....	247
Edəg	248
Aşnalığı	249
Eylamışam.....	249
Qul Oruc	
Ola.....	250
Bu nədir?	251
Hüseynəli bəy Bayat	
Bəylər	252
Gələyir.....	253
Mənim	254
Nemətullah bəy Rəhimli	
Əlindən.....	255
Örgənmiş	256
Qurban.....	257
Səvdiğim	257
Əli Şaylıdan. Düşübdür	258
Hacı Məssi Xan Qaraçaylı. Xəstə-xəstə.....	259
Həmrah. İnciməsin	260
Nəşr etdirdiyim kitablar.....	261
Tərtib etdiyim kitablar.....	262

KİTABI HAZIRLAYARKƏN

Böyük Britaniya Krallığı və Avropanın inkişaf etmiş dövlətləri 20 yüzildə Osmanlı və Qacar sülalələrini hakimiyyətdən uzaqlaşdıraraq onların idarə etdiyi dövlətləri parçalayıb təsir dairələrinə saldılar. Yeni sərhədlər çızdılar. Türksöylü Qacarlar sülaləsi soykökü haqqında aydın bilgi olmayan kazak briqada generalı Rza ilə əvəz edildi. Ona Pəhləvi soyadını verməklə əski İran şah sülaləsi ilə bağlamağa çalışdılar. Bununla da yüzillər boyu davam edən dövlətçilik ənənəsi pozulmuş oldu.

1925-ci il dekabrın 25-də rəsmi şah elan edilə və Rza Pəhləvi adlandırılan keçmil kazak briqadasının generalı yerini möhkəmlədən kimi Fars dilini rəsmi dövlət dili elan etdi. Türklərin, Lorların, Kürdlərin, Bəlucların, Giləklərin, Tatların və b. xalqların məktəblərdə, ictimai yerlərdə öz ana dillərində danışması yasaqlandı. Bu da insan haqlarının tapdanması ilə yanaşı yüz illər böyü burada yaşayan xalqların ədəbi dilinin inkişafına ağır zərbə vurdu.

Ölkənin güneyində yaşayan Türksöylü Qaşqaylar dəfələrlə hakimiyyətdən narazılıqlarını bildirdilər. Hətta silahlı üsyana əl atdılar. Lakin onların tələbləri arasında ana dilinin qorunması, ana dilində təhsil və s. mədəni muxtariyyət məsələləri qabarıq şəkildə özünü göstərmirdi.

Buna baxmayaraq xalqın böyük qismi dialektini, folklorunu, adət-ənənəsini qoruyub saxlıyrdı. 1979-cu ildə Pəhləvilər hakimiyyətinə son qoyuldu. İran İslam Respublikası yaradılarda yerli xalqların ictimai yerlərdə ana dilində danışmaq yasağı da aradan qaldırıldı. Bundan yararlanan aydınlar ana dillərində qəzet və jurnallar da açdılar. Lakin ümumtəhsil və ali məktəblərin açılmasına, rəsmi dairələrdə Türk, Ərəb, Kürd, Lor, Gilək və b. dillərin işlədilməsinə icazə verilmədi. İnqilab coşğusundan doğan qəzet və jurnalların ömürləri qısa oldu. Yeni qadağalar, qeyri-rəsmi basqılar anadilli mətbuatın fəaliyyətini dayandırdı.

Müsiqi üzərindəki sərt qadağa, folklorun daşıyıcısı və təbliğatçısı olan aşıqların təqib olunması yüz illər boyu xalq yadda-

şında yaşayan folklor nümunələrinin də sıradan çıxmasına, unudulmasına səbəb oldu. Çox az sayda ədəbiyyat həvəskarları mənsub olduqları xalqların, tayfaların ləhçələrində şeirlər yazıb nəşr etdirlər də nəsr əsərləri demək olar ki, yazılmadı.

Buna görə də kitabı nəşrə hazırlayarkən bir sıra çətinliklərlə üzləşdik. Türk dilində danışan Qaşqaylar yazanda Fars dilinin yazı qaydalarının təsirindən qurtula bilmirlər. Bu, Fars dilində təhsil almalarından, rəsmi sənədlərin Fars dilində yazmalarında, rəsmi dairələrdə Fars dilində danışmalarından qaynaqlanır. Məsələn, tayfa adlarındakı mənsubluq şəkilçisi Türk dillərində *-lı, -li, -lu, -lü* olduğu halda, Fars dilində o yalnız *-li və -lu* biçimində yazılır.

Adlarda da ünsüzlərin (samitlərin) sıralandığı sənədlərdə Fars dilinin qaydaları əsas götürülür. Biz tayfa adlarını, şəxs adlarını Türk dillərinin qaydasına, Qaşqay ləhcəsinə uyğun yazdıq. Onda da qarşıya bir problem çıxdı: bizim yazdığımız adları oxucu internetdə axtarıla tapa bilməyəcək. Çünki internetdə yerləşdirilən materialların əksəriyyəti Fars dilinin qaydaları əsasında yazılıb. Bunu nəzərə alaraq dilimizin yazı qaydalarına uyğun yazdığımız adların mötərizə içərisində Fars dilində yazılış şəkili ni də verdik. Oxucu axtarış zamanı istəsə mötərizə içərisindəki yazılışdan istifadə edib axtardığını tapsın. Qaynaq göstərək də bu qaydaya əməl etdik. Mətində yazı qaydalarımıza uyğun verdiyimiz ad və soyadları qaynaq göstərərəkən orijinalda olduğu kimi, yəni Fars dilinin yazılış formasında verdik.

Başqa bir çətinlik isə xalq və tayfa adlarının yazılışı ilə bağlıdır. Dilimizin qaydalarına görə, xüsusi adlar böyük hərflə yazılmalıdır. Buna şəxs adlarının, coğrafi adların yazılışında əməl edilsə də, xalq, tayfa adlarının yazılışında əməl edilmir. Uzun illər Rusiya işğalı altında qaldığımızdan onların mədəniyyətinin, dil qaydalarının təsirindən hələ də qurtula bilməmişik. Xalq və tayfa adlarını kiçik hərflə yazırıq. Biz isə kitabda yazı qaydalarımıza əməl etməyə çalışıb xalq və tayfa adlarını böyük hərflə verdik.

Sovetlər Birliyi zamanı Sov.İKP MK-nın baş katibi yazanda baş sözündəki *b* hərifini böyük hərflə, BMT-nin baş katibi və ya başqa ölkələrin kommunist partiyaları mərkəzi komitələrinin baş katiblərini isə kiçik hərflə yazırdıq. Bu xəstəlik günümüzdə də davam etməkdədir. Ölkələrin prezidentlərindən söz açılarkən daha çox kiçik hərflə yazıldığı halda, bəziləri seçilərək böyük hərflə yazılır. Biz burada da yazı qaydalarımıza əməl etməyə çalışdıq.

Yazı qaydalarımıza nə qədər əməl etməyə çalışsaq da, ona tam nail ola bilmədik. Özümüzdən asılı olmayaraq yaddaşlarımızda qəlibləşmiş bir çox sözlərin yazılışının yanlış olduğunu bilsək də, onları qeyri-ixtiyarı təkrarladıq. Buna nümunə alınma sözlərin bəzilərini bir *y* hərflə, bir çoxunu isə iki *y* hərflə yazmağımızı nümunə göstərmək olar.

Folklor nümunələrini Ərsalan Mirzəyinin nəşr etdirdiyi “Qaşqay tapmacaları” (Ərəb və Latın əlifbası ilə nəşr olunub) kitabından, göndərmiş olduğu mətnlərdən, Əvəzullah Səfərinin səs yazısından, Zəhra Əlirza qızı Tahirifərin, Kamran Səliminin və b. topladıqları mətnlərdən, Cəfər Eyvəzi Yadıkurının “Qaşqayınq geleneksel şiirleri” kitabından aldıq.

Dilimizdə ünsüzlərin qoşa işlədilməsi normal sayılır. Məsələn: yeddi, səkkiz, doqquz, ayaqqabı, məhəllə, çaqqal, eşşək, və s. Ədəbi dilimizlə müqayisədə Qaşqaylarda qoşa səslərin sayı daha çoxdur. Məs.: ikki, ərriyim, qarrı, qəççi (keçi), dərri, yossalar, uşşaq, arrı, ləttəsinə, taqqanağımı (dəyənəyini), allından (bəxt, tale), guvdda (uşaq kimi) və s. Onları Qaşqayların tələffüz etdiyi kimi saxladıq. Çalışdıq ki, folklor nümunələrini olduğu kimi verək.

Sözün önündə *h* işlədilməsi, *o* səsinin *u* səsinə, *ö* səsinin *e* səsinə, *ü* səsinin *i* səsinə, *ı* səsinin *i* səsinə, ikinci və sonuncu hecalarda *i* səsinin *e* səsinə çevrilməsi, indiki zaman şəkilçisinin *-yor* olması, *bulmaq* və *etmək* kimi feillərin aktivliyi İran İslam Respublikasında Türklər içərisində daha çox Qaşqaylarda və Xələclərdə geniş yayılıb.

1939-cu ilə kimi əlifbamızda sağır nun adlandırılan səsin işarəsi, hərfi olmuşdur. Kiril qrafikalı Azərbaycan əlifbası hazırlanarkən sağır nun əlifbadan çıxarıldı. Bu həmin səsin də işlənməsini məhdudlaşdırdı. Lakin tam aradan qaldıra bilmədi, dialektlərimizdə hələ də işlədilir. Özbəklər, Türkmənlər, Qaşqaylar, ümumiyyətlə İrandan yaşayan türklərin hamısı *sağır nun* səsinə istifadə edir və yazıda onu göstərən hərifdən istifadə edirlər. Bu mövzuda Azərbaycan dialektologiyası haqqında məqalə və kitablarda geniş bilgi var. Qaşqaylar Latın qrafikalı əlifbadan istifadə etdikdə sağır nün səsinə *ŋ* işarəsilə yazırlar. Kitab Qaşqaylar və onları folklorundan söhbət açıldığına görə biz də sağır nunu *ŋ* işarəsi ilə verdik.

Qaşqaylar latın qrafikalı əlifba ilə yazdıqda *ow* işarəsindən-hərfindən də istifadə edirlər. Bu dilimizdəki *v* səsinə fərqli bir səsi bildirmək üçündür. Qaşqaylar *toyuq* (toyuq), *yowaş* (yavaş) *yowa* (yuva), *sowuq* (soyuq), *yowuq* (yavuq, yaxın), *towa*(tava), *yowa* (yuva), *yowumaq*, *owmaq* (ovmaq), *bənowu* (bənövüş) kimi sözlər *ow* işarəsi ilə, *var*, *vur*, *ev*, *iv* və başqa sözləri isə *v* hərfi ilə yazırlar. Folklor mətnlərini yazıya alarkən səsin doğru ifadə edilməsi üçün biz də *ow* işarəsindən istifadə etdik.

Biz dünyada 50 milyon Azərbaycan Türkcəsində danışanın olduğunu, onların da çoxunun danışanda sağır nun səsinə istifadə etdiyini, eləcə də Türk xalqlarının birliyindən söz açırsa onlarda da sağır nun səsinin geniş yayıldığını nəzərə alsaq əlifbanıza bu səsi bildirən işarənin-hərfin vacibliyi ortaya çıxır. Həm də nəzərə alınmalı ki, həmin səslərin yaşaması və yazıda ifadə edilməsi sözlərimizə aydınlıq gətirməklə yanaşı dilimizin musiqililiyini artırır. Bülbülün oxduğu mahnılara diqqət yetirsək bunu aydın görürük.

Bu gün *bəy* kimi yazdığımız sözün mətnlərdə *bəg* kimi yazıldığını görən oxucu bunu korrektura xətası sayı bilər. 1939-cu ilədək Azərbaycan Türkcəsində yazılmış mətnlərdə də bu cür yazılırdı.

Öncələr mətindəki sözlər anlaşılmayanda həmin sözün üzərində rəqəmlər və ya kiçik ulduz işarələri qoyulur və səhifə-

nin aşağısında onun izahı verilirdi. Bilgisayarın meydana çıxması yazı texnikasında da dəyişikliklərə səbəb oldu. Sözlərin üzərində rəqəmlər və ya ulduz işarələri qoyub səhifənin altında mənası açıqlanmış mətinlər bilgisayardan bilgisayara, yaxud da saytlara qoyanda rəqəmlərdə qarışıqlıq yaranır. Qarışıqlıq yaranmasın deyə anlaşılmayan sözlərin üzərində rəqəm və işarə qoy-mayaraq sözdən sonra mötərizə () açaraq mənasını verdik.

Mətinlərinin folklorçular və dilçilər üçün əhəmiyyətini nəzərə alaraq onları nəinki ədəbi dilə uyğunlaşdırdıq, hətta Cəfər Eyvəzi Yadıkurının “Qaşqayın gələksel şiirleri” kitabından aldığımız parçadakı bu güncü oxucu üçün anlaşılması çətin olduğunu bilsək də izah vermədik. Çünki həmin şeirlərin dili 18-19 yüzildə yaşamış Azərbaycan şairlərinin və aşuqlarının dili ilə demək olar eynidir. Bu gün dialektlərimizdə işlədilən sözlərə Qaşqay folklor nümunələrində və el şairlərinin şeirlərində gen-bol rast gəlirik. Ona görə həmin sözləri açıqlamağa da ehtiyac duymadıq.

Ərsalan Mirzəyinin mənə göndərdiyi Ərəb əlifbası ilə yazılmış mətinləri – ata sözlərini, bayatların bir qismini və uşaq şeirlərini Əmin Cahangirinia, xalq mahnılarının mətinlərini Sami Sərdarimilli, lətifələri, “Kossagəlin”i, “Qərib-Sənəm”, “Nigar-Mahmud”, “Koroğlu” dastanından parçaları (eləcə də şair Əvəzullah Səfərinin lentə söylədiyi bayatları) Fərhad Cavadi (Abdulla oğlu) Latın əlifbası ilə yazıya köçürdülər. Başa düşülməyəcəyini güman etdiyim söz və ifadələri isə Cəfər Eyvəzi Yadıkurı və Fərhad Cavadi (Abdulla oğlu) açıqladı. Onların açıqlamalarının sonunda adlarını və soyadlarını verdik.

Bu kitabın hazırlanmasında mənə yaxından kömək etmiş Arif Rəhimoğluna, Pərvin Bəhməniyə, onun oğlu Damun Şeşbölüküyə, Əmin Cahangiriniyaya, Cəfər Eyvəzi Yadıkurıya, Əvəzullah Səfəri Kəşkülüyə, Ərsalan Mirzəyiyə, Zəhra Tahirifərə, Sami Sərdarimilliyə, Fərhad Cavadiyə (Abdulla oğlu), Aqşin Ağkəməriyyə və adını unutduğum bütün insanlara təşəkkürümü bildirirəm.

QAŞQAYLARI MƏNƏ TANIDAN İNSANLAR

Qaşqaylar haqqında ilk dəfə Məmmədəli Müsəddiqdən eşitmişdim. O, M.F.Axundov adına Respublika Kitabxanasının üçüncü mərtəbəsindəki "Azərbaycan kitabı" şöbəsinin müdiri idi. Köhnə qəzet-dərgiləri, kitabları oxumaq lazım gələndə "Azərbaycan kitabı" şöbəsinə getməli olurdum. Hərdən Azərbaycan Milli Hökuməti ilə bağlı suallarına həvəslə, bəzən də kövrələrək cavab verirdi. 1922-ci ildə Gərmərud mahalının Yengicə kəndində doğulmuş, Azərbaycan Milli Hökuməti məhv edildikdən sonra, 1947-ci ildə ürəyini ailəsinin, körpə qızının yanında qoyub canını götürərək min bir zülmə Sovet Azərbaycanına qaça bilmişdi.

Cənnət bildiyi kommunist ölkədə də az əziyyət çəkməmişdi. Min bir zülmə Mirzə Mehdi Şükuhi haqqında araşdırmalar aparsa da, istədiyini yazmağa imkan verməmişlər. Əmrə boyun əymiş, ideologiyanın tələblərinə uyğun dissertasiya yazaraq filologiya elmləri namizədi (indiki deyilişlə: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru) adını almışdı. Ara-sıra İranda yaşayan Türklərin ədəbiyyatı haqqında qəzet və dərgilərdə çap etdirdiyi məqalələrini maraqla oxuyurdum.

Qaşqaylar haqqında ilk bilgini də Məmmədəli Müsəddiqdən almışdım. Sonralar daha geniş, faktlarla zəngin xeyli kitab, məqalə oxusam da, Məmmədəli Müsəddiqi heç vaxt unuda bilmədim.

1979-cü ilin sonlarında Sovet qoşunlarının bölmələri Naxçıvana toplanmışdı. Səbirsizliklə gözləyirdim ki, onlar bu gün-sabah İrana keçəcəklər. Muxtar Respublikada sadə insanların da, rəhbər vəzifədə işləyənlərin də həmin günlərdə söz-söhbətləri Təbriz, Mərənd, Xoy, Maku və şəhər və qəsəbələr haqqında idi. Yaşlı nəsil 1941-1946-cı illər haqqında eşitdiklərini, gördüklərini danışdılar. Gənclər də böyük həvəslə dinləyirdilər.

Bakıya gələndə Məmmədəli müəllimə sevinclə yaxın günlərdə sərhədlərin açılacağını, Təbrizə gedəcəyimizi dedim. Diqqətlə üzümə baxıb dərindən köks ötürdü, "Yenə milləti qırığına

verəcəklər..." - dedi. Heyrət etdim ki, Məmmədəli müəllim niyə həsrətində olduğu, kövrələ-kövrələ danışdığı Təbrizə getməyə sevinmir? Nədən qohumlarını, əzizlərini görməyə can atmır?

1979-cı ildə nə Sovet ordusu İrana keçdi, nə də sərhədlər açıldı. Sadəcə, şah ölkədən qaçdı, hakimiyyətə yeni qüvvələr gəldi. Onlar da islami qaydalarla ölkəni idarə edəcəklərini vəd etsələr də, sözlərinin üstündə durmadılar. Tərsinə, milli düşüncəliyə, demokratik fikirlərə sərt divan tutdular.

Azərbaycan Elmlər Akademiyasında işləyən Tağı İbrahimovun (Şahin) bir neçə dəfə qısa söhbətini dinləmişdim. Bu da 1945-ci ildə Təbrizdə qurulmuş Milli Hökumət və onun fəalları haqqında olmuşdu. Qaşqaylar haqqında yazdıqlarını isə dərgilər-dən və Bakıda "Elm" nəşriyyatının çap etdiyi "Qaşqaylar" kitabından (1988) oxumuşdum. Səhv etmirəmsə, bu onun doktorluq dissertasiyası idi. Açıqlıqla oxuduğum bu kitabı dostlara, tanışlara da oxudurdum. Sovetlər Birliyinin çöküşü, Azərbaycan-da milli azadlıq hərəkatının başlandığı bir dövrdə İranda yaşayan soydaşlarımıza da maraq artmışdı. Buna görə də, tövsiyyə etdiyim adamlar "Qaşqaylar" kitabını böyük həvəslə oxuyurdu. Sonra da fikir mübadiləsi və müzakirələr başlayırdı.

İranda yaşayan soydaşlarımız haqqında hisslərimə təsir edən ədəbiyyat, yəni ədəbi-bədii əsərlər xeyli oxumuşdum. Lakin elmi ədəbiyyata çox az-az rast gəlirdim. Təbliğatin təsirindən, yoxsa bilgisizliyimdən elə düşünürdüm ki, İranda Türklərin sayı, onların yaşadığı bölgələr haqqında araşdırmalar aparmaq, kitablar nəşr etmək məhdudlaşdırılıb. Tağı İbrahimovun (Şahin) kitabını oxuyanda gördüm ki, səhvim var. İranda yaşayan Türklər haqqında xeyli kitab nəşr olunub. Həmin kitablar Azərbaycanın kitabxanalarında olmasaydı Tağı İbrahimov (Şahin) onlardan necə istifadə edə bilirdi? Deməli, həmin kitablar Farsca olduğundan mənim kimi Fars dilini bilməyənlər o dəyərli qaynaqlarla tanış ola bilməyiblər.

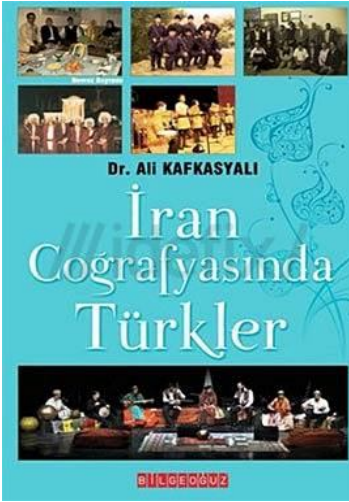
Tağı İbrahimovun (Şahin) "Qaşqaylar" kitabında istifadə etdiyi qaynaqların bəzilərinin adını burada çəkirəm: Məsud Key-

hani iki cildlik “İranın mükəmməl coğrafiyası” (1310-1311/1931-1932), general Hüseynəli Rəzmaranın başçılığı ilə İran Hərbi Nazirliyi Coğrafiya İdarəsinin müxtəlif qrupları tərəfindən işlənən çoxcildlik “Coğrafiyaya-nezamiye-İran” (İranın hərbi coğrafiyası) (1323/1944), yenə də həmin kollektiv tərəfindən hazırlanan 10 cildlik “Fərhənge coğrafiyaya-İran” (İran coğrafiya lüğəti) (1328-1330/1949-1951), general Mahmud Pənahiyanın dörd cildlik “Fərhənge-coğrafiyaya millie torkane-İran” (İran Türklərinin milli coğrafiya lüğəti)”(1351-1352/1972-1973), Cavad Məşkurun “Azərbaycan tarixinə bir nəzər” (1349/1970), “İran Azərbaycanının tarixi sərhədləri” (1348/1969), “Oğuz Türkləri və onların İrana köçmələri”(1349/1970), Kazım Bədiinin “İranın inzibati ərazisi” (1348/1968), Əhməd Kəsərinin “Şəhryarane-qomnam” (Bilinməyən, tanınmayan şahlar) (1332/1956), “Kəbiha dər ağaze səltənəte Qacariyyə” (Qacarlar hakimiyyətinin başlanğıcında kəbilər) (1304/1925), “Tarixe məşruteyi-İran” (İran məşrutə tarixi) (1316/1937)”, Səid Nəfisinin “ Tarixe ictimai və siyasiye İran” (İranın ictimai-siyasi tarixi) (1344/1965)”, “Mahmud İskəndərinin “Şeir və şairi dər ile Qaşqay” (Qaşqay elində şeir və şairlər) (1358/1979), Şahbaz Şahbazinin “Qaşqai şiiri və asar-i şüara-yi Qaşqayi” (Qaşqay şeiri və Qaşqay şairlərinin əsərləri) (1367/1988) və s.

Yuxarıda adlarını çəkdiklərim 1990-ci illərdə nəşr edilən kitab-ların bir qismidir. Bəs ötən 30 ildə mövzu ilə bağlı nə qədər kitab nəşr olunub? Onlardan xəbərimiz var-mı? Azərbaycan müstəqilliyinə qo-vuşandan sonra qəzetlərimizdə və dərgilərimizdə, radio-televiziyamızda, saytlarda, sosial şəbəkələrdə İranda yaşayan Türklər haqqında yüzlərlə məqalə oxumuşam, verilişə baxmışam. Nə yazıq ki, Fars dilində yazılmış elmi əsərlərin dilimizə tərcüməsinə rast gəlməmişəm. Yaxın qonşumuz olan dövləti tanımaq istəyiriksə, bu dövlətdə yaşayan soydaşlarımızla bağlı doğru-düzgün bilgi əldə etmək istəyiriksə, mütləq orada nəşr edilən, yazılan kitabları dilimizə tərcümə etməliyik.

Heyf ki, bu sahədə elə bir ciddi irəliləyiş gözə dəymir. Nəticədə ciddi elmi əsası olmayan, hay-küyçü yazıların sayı artır.

Sərhədlər açıldıktan sonra Türkyəyə gediş-gəlişimiz rahatlaşdı. Bunun sayəsində 1953-cü ildə Türkiyənin Qars şəhərində doğulmuş, professor Ali Kafkasyalının “İran Türkləri” (2010), “İran

coğ-rafiyasında Türklər” (2011), “İran Türkləri. Aşiq mühitləri” (2009), “İran Türk aşiqləri və milli kimlik” (2009), “Kafkas koçakları” (2018), “Azərbaycanın qadın alimləri” (1991) və b. kitablarını, məqalələrini oxuya bildik. Onun əsərlərində də Qaşqaylarla bağlı xeyli dəyərli bilgiler var.

Mövzuya aid oxuduğum ən sanballı və ciddi əsər isə Rəcəb Albayrağın ikicildlik “Türklərin İrani” kitabı oldu. Rəcəb Albayraqla bir neçə dəfə görüşmüşdüm. Onu ciddi tarixçi alim kimi tanıyırdım. Maraqla söhbətlərini dinləyirdim. Xoş münasibətlərimiz vardı.

Onun “Azəri Türklərinin dil klavuzu”, “Əfqanıstan Türkləri” kitabları haqqında bilgim vardı. İki cildlik “Türklərin İrani” kitabının böyük əks-səda doğuracağını söyləyirdi.

2013-cü ilin fevral ayının 28-dən başlayaraq Türkiyənin qəzet və radio-televiziyaçıları Rəcəb Albayrağın doğulub boya-başa çatdığı kənddə – Kütahya ili Simav ilçəsi Dəmirçi köy qəbristanlığında cəsədi tapıldığını xəbər verdi. Kəndə gələrək bacısı Rabia Turun ilə görüşməyən 62 yaşlı Rəcəb Albayrağın arxa çantasını bacısı evinin qarşısında qoyub qəbristanlığa gedərək ata-anasının məzarı yanında özünü tapanca ilə vurmasına heç cür inana bilmədim. Cəsədinin yanında Quran kitabı və yanında gəzdirməyə rəsmi icazəsi olan tapançası da tapılmışdı.

Mətbuat yazanadək mən Rəcəb Albayraqı bir tarixçi alim kimi tanıyırdım. Öləndən sonra isə bildim ki, o, Milli İstihbarat Təşkilatının (MİT) istifadə olan əməkdaşı imiş.

Onun özünü öldürdüyünə bu gün də inana bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, milliyətçi, coşğun vətənpərvər, islami dəyərlərə ürəkdən bağlı olan bu insan Türkiyədə baş verən hakimiyyətdaxili çəkişmələrin qurbanı oldu.

Baçası da qardaşının ölümü günlərində mətbuata verdiyi müsahibədə demişdi: "Kardeşim Simav'a en son Kurban Bayramı'nda gelmişti. Ondan sonra cep telefonundan görüştük. Kendisiyle en son geçen Cumartesi günü cep telefonundan görüştük, keyfinin yerinde olduğunu ve bir yaramazlık olmadığını söyledi. Olay günü saat 12.00'de kardeşimin eşi aradı, 'Abla, Recep oraya geldi mi?' dedi. Ben de gelmediğini söyledim ancak bir süre sonra acı haberi aldık" dedi.

Recep Albayrak'ın planlı-programlı yaşayan bir kişi olduğunu söyleyen ablası Güler Çimelioğlu sözlerini şöyle sürdürdü: "İntihar edecek biri değildi. Herhangi bir tehdit alıp-almadığını bilmiyorum. Biz daha çok ailevi şeylerden konuşurduk. Herkesin kendine sakladığı sırları vardır elbette. Belki 'Ailene zarar veririz' diye tehdit etmiş olabilirler ancak bununla ilgili kesin bir bilgim yok. Kardeşime intiharı yakıştıramıyorum ama olay intihar gibi görülüyor. Bana, eşine ve ablama bir not bırakmış. Bana bıraktığı notta, 'Abla, eşim ve çocuklarım sana emanet. Hakkını helal et' diye yazmış. Bir de ablamın evinin önüne bıraktığı çantadaki son kitabında bir not yazmış ama onu göremedim. Kardeşim eğer intihar ettiyse onu oraya götüren bir sebep vardır. Hepimiz perişan olduk."

Professor Ramiz Əskər böyük zəhmət çəkərək Rəcəb Albayraqın "Türklərin İrani" kitabını dilimizə uyğunlaşdırıb öz vəsaiti hesabına 2016-cı ildə Bakıda nəşr etdirdi. Bu nəhəng əsərdə Qaşqaylar haqqında olduqca geniş bilgi var.

Təbriz Universitetində: 25 yanvar 1990-cı il

Məmmədli Müsəddiqlə tanışlığımızdan ötən 20 il ərzində onun sərhədlərin açılacağına inamsız yanaşdığını görmüşdüm. Mən isə həmişə elə bilirdim yaxın 3-5 ildə İrana gediş-gəlişdə bir yumşalma olacaq. Finlər Leninqrada, Kareliyaya gedib-gəldikləri kimi, biz də Təbrizə, Ərdəbilə, Urmiyaya, Mərəndə gedib gələcəyik. İstəklərimlə reallıq üst-üstə düşmürdü. Naxçıvanda sərhəd boyu çəkilməmiş tikanlı məftillərin sökülməsi məsələsi ortaya atılanda onu qızğınlıqla müdafiə edənlərdən biri də mən oldum. Bəzən ölümlə üz-üzə gəlsək də, istədiyimizə nail olduq və həmin günü Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik günü adlandırdıq.

1990-cı ilin yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə Bakıya Sovet əsgəri birlikləri yeridiləndə Naxçıvanda bir tarixi hadisə baş verdi. Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının Ali Soveti növbədənəkənar və fəvqəladə sessiya keçirdi. Rəhbər vəzifədə olan deputatların əksəriyyəti sessiyada iştirak etməsə də, kəndli-fəhlə deputatların sayı çox olduğundan yetərsay alındı.

Yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət geniş və qızğın müzakirə edildi. Qərara alındı ki, Sovet rəhbərliyi insanların hüquq və təhlükəsizliyini qorumadığına, Erməni silahlı dəstələrinin hücumunun qarşısını almadığına, Sovet hərbciləri onlara yardım etdiyinə görə, Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası ləğv edilib yerinə Naxçıvan Respublikası yaradılsın və Naxçıvan Respublikası Sovetlər Birliyinin tərkibindən çıxıb öz müstəqilliyini elan etsin. 1920-21-ci illərdə Moskvada və Qarsda bağlanmış müqavilənin şərtlərinə əsasən, müqavilə iştirakçılıqlarına və dünya ictimaiyyətinə bu haqda bilgi verildi.

Naxçıvan Respublikası Azərbaycandan ayrılmamaq şərti ilə səkkiz gün müstəqil oldu və Naxçıvan radio-televiziyası ilə səkkiz dildə xəbərlər verməyə başladı. Qəbul edilmiş bu qərarı qonşu ölkələrin rəhbərliyinə, dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinə, ictimai təşkilatlara çatdırmaq üçün iki qrup yaradıldı. Qruplardan birinin tərkibinə mən də daxil edildim. 1990-cı il yanva-

rın 20-də səhərə yaxın çox çətinliklə Arazı qanunsuz keçib İran Culfasına, oradan da Təbrizə getdik.

Hakimiyyət orqanlarının nümayəndələri gətirdiyimiz sənədi laqeyd qarşıladi və bizim xalqla, ictimai təşkilatlarla, xarici ölkələrin konsulluqları ilə görüşlərimizi əngəlləməyə çalışdı.

Cidanı çuvalda gizlətmək olmaz. Təbrizin küçələrindəki elanlarda 25 yanvar 1990-cı ildə Cümə məscidində Bakı şəhidlərinə yas tutulacağını oxuduq. Nümayəndə heyətimizin inadlı təkiddən sonra bizi də oraya apardılar. Təbrizlilərlə görüşdük. Deyilənə görə, məscidə və çevrəsinə 30 mindən çox adam toplaşmışdı. Onlar ağlayır, təkbir gətirir və coşğunluqla Sovetlər Birliyinə nifrətlərini bildirirdilər. Toplantıda görüşə bildiyimiz adamlara "Təbriz İnterneşnl" hotelində qaldığımızı söylədik. Adamların toplu halda hotelə gələcəyindən duyduq düşən xüsusi xidmət orqanlarının əməkdaşları görüşə əngəl olmaq üçün bizi hotelə deyil, Təbriz Universitetinə apardılar. Orada da istəyimizə əməl etmədilər. Bizi ədəbiyyat, tarix fakültəsinin deyil, Tibb Fakültəsinin bir qrup tələbəsi ilə görüşdürdülər.

Normal görüşməyimizi, söhbət etməyimizi istəmirdilər. Vaxt öldürürdülər ki, biz hotelə gec qayıdaq. Dəhlizdə iki Qaşqay gənci ilə söhbət etməyə çalışdım. Onlar məni dinləmək belə istəmədən ittihamlar yağdırır, bizi İrani dağıtmaqda, bölməkdə suçlayırdılar. Narahatlıqları da ondan ibarət idi ki, biz Güney Azərbaycanı Quzey Azərbaycanla birləşdirib yeni dövlət qursaq, Qaşqayların taleyi neçə olacaq?

Mən onların ani fasilə verməyindən istifadə edərək: "Bakıda, Azərbaycanda Sovet hərbiçilərinin sizin soydaşlarınızı öldürdüyündən, Erməni silahlıların Azərbycandakı müsəlman kəndlərinə hücum etdiklərindən xəbəriniz varmı? Bu gün Azərbaycan dağılmaqda olan nəhəng Sovet imperiyasının xarabalığından az zərərlə çıxmaq istəyir. Biz İrandan kömək istəməyə gəlmişik. Sizə hansı axmaq deyir ki, biz Güneydəki Azərbaycanı işğal edib Quzeydəki Azərbaycanı qatacağıq?" - deyər bildim.

Onlar mənə cavab vermədi, ancaq gördüm ki, məzlumcasına çiyinin üstündən arxaya baxırlar. Geri döndüm. Arxamda ki tələbələrin arasında 35-40 yaşlarında, qara saqqallı birisinin gənclərin hərəkətlərini izlədiyi aydın hiss edilirdi. Məsələ məlum idi. Çətin ki, bu yaşda, bu geyimdə tələbə olaydı. Mən ona qəzəblə baxdım. Dindirmək istəyəndə o, sürətlə tələbələrin arasından keçib pilləkənə doğru getdi. Geri dönüb tələbələrlə söhbəti davam etdirmək istədim. Gördüm ki, onları da başqa bir saqqallı qarşısına qatıb oradan uzaqlaşdırır.

1979-cu ildə İranda baş verən İslam inqilabından on bir il sonra xalqın gücü sayəsində Sovetlərin toxunulmaz elan etdiyi, xof yaradan sərhəd qurğuları söküldü. Şaxta iliyə işlədiyi bir vaxtda gənclər Arazı bu taydan o taya, o taydan bu taya üzdülər. Hökumət çıxılmaz vəziyyətdə qalıb 1990-cı il martın 20-də, Novruz bayramı günlərində sərhəd bölgəsində sadələşdirilmiş gediş-gəliş icazə verdi. Sərhəd boyunca yaşayanlar 25 kilometr məsafədə qohumlarını, tanışlarını görə, orada gəzə bilərdi.

Lakin qanun qəbul edildiyi ilk gündən tozulmağa başladı. Gediş-gəliş icazə verilsə də, pul dəyişmə məntəqələri açılmadı. Bu, açıq-aşkar gediş-gəlişi əngəlləmək üçün edilmişdi. Pulsuz adam haraya gedər və nə iş görə bilərdi ki?! Yaradılmış əngəllərə baxmayaraq, Arazı o taya keçənlər uzun həsrətdən sonra tapa bildikləri qohumlarının və yeni tanış olub, dostlaşdıqları insanların köməyi ilə qanunsuz da olsa, Təbrizə, Ərdəbilə, Urmiyaya, Məşədə və b. şəhərlərə gedirdilər. Bu taya keçənlər də eyni üsulla Bakıya, Gəncəyə, Şəkiyə, hətta Moskvaya kimi gedib çıxdılar.

Sovetlər çökməyə başladığından sərhədçilər əvvəlki kimi at oynada bilmirdi. Naxçıvandakı sərhəd qoşunlarının komandiri polkovnik Jukov təəccüblə demişdi ki, çox qərībədir, səkkiz mindən çox adam sərhədi Güneydən Quzeyə, Quzeydən Güneyə keçdi, ancaq heç birində uyğun pul yox idi. Bunlar neçə gün ilk dəfə getdikləri yerlərdə necə yaşadılar?

Ancaq bu Rus məmuru illərlə bir-birinə həsrət qoyduqları eyni bir xalqın övladlarının nələr çəkdiyini və qovuşma sevincindən doğan göz yaşlarının mahiyyətini, qonaqsevərliyin Azərbaycan xalqı üçün nə demək olduğunu hardan bilsin ki!

Bakıya gətirdiyim Qaşqay Məhəmmədəli

Azərbaycanda Qaşqaylar haqqında bilgisi olanların sayı o qədər də çox deyil. Uzun illər aramızda çəkilməmiş tikanlı məftillər bizi eyni dildə danışdığımız, eyni soydan gəldiyimiz, eyni inancı daşdıığımız insanlardan ayrı salmışdı.

1990-cı ildən sonra gediş-gəliş asanlaşdı. Lakin əlaqələrimiz hələ də istənilən səviyyədə deyil. İran İslam Respublikasına ən azı ildə bir dəfə getsəm də, Qaşqayların, Xələclərin, Qarapaqların, Sunqur, Komican bölgəsində yaşayan Türklərin yazıçı və şairlərini, sənət adamlarını, ziyalılarını hələ də yaxşı tanımıram.

Hər dəfə Təbrizə, Urmiyaya, Sulduza, Tehrana gedəndə millətsevər gənclərə tövsiyə edirdim ki, Qaşqaylarla, Şahsevənlərlə, Xələclərlə, İnanlılarla və Savədə, Xorasanda yaşayan Türklərlə əlaqə yartsınlar.

1996-ci ildə yenə də sərhəd boyunca 25 kilometrlik məsafədə gəzməyə icazə verən müvəqqəti pasportla Təbrizə getmişdim. Dostlar məni 17-18 yaşları olan bir Qaşqay gənci ilə tanış etdi. Onunla xeyli söhbət etdik. Məhdud dünyagörüşlü, savadsız olsa da, macərəpərəstin birisiydi. Onun macərəpərəstliyi işimə yaradı.

Təklif etdim ki, Bakıya gedək. Bakının harada olduğunu bil-mirdi. Tanışları onu istiqamətləndirdilər. Razılaşdıq. Mən sərhədə gələndə onu qaçaqçılara verdim, özüm isə qayda-qanunla gömrüyü keçdim. Sərhədlər nə İran tərəfdən, nə də bizim tərəfdən möhkəm qorunmurdu. Buna görə də, qaçaqçılar onu bu tayda mənə təhvil verdilər. Adının Məhəmmədəli, atasının adının Kuyimərz olduğunu, İsfahan yaxınlığındakı Şəhrizad qəsəbəsində doğulduğunu söyləyən bu gənc bir həftəyə yaxın bizim evdə qaldı. Onu şəhəri gəzdirməklə yanaşı, AMEA Dilçilik İnstitutunun dialektologi-

ya şöbəsinə də apardım. Məqsədim o idi ki, Məhəmmədəlini danışdırıb dialekt materialı toplansınlar. Lakin istəyim baş tutmadı.

Məhəmmədəli ilə aramızda yaş fərqi 27-dən çoxdu. Gördüm söhbətlərim, mənimlə gəzmək onun üçün darıxdırıcıdır. Bakı Dövlət Universitetində oxuyan Güney Azərbaycanlı gənclərdən xahiş etdim ki, ona yataqxanada yer versinlər və yanlarında gəzdirsinlər. Sağ olsunlar, sözümü yerə salmadılar. Beləcə, Qaşqay Məhəmmədəli bir aya yaxın Bakıda yaşadı, gəzdi-dolandı, universitetdə dərslərə, konsertlərə, toplantılara getdi. Sonra onu gəldiyi yolla da geri qaytardım.

Sonralar xəbər tutdum ki, Məhəmmədəli evlərinə dönəndə Bakıya getdiyini söyləsə də, yazığa inanan olmayıb. Bir də deyirmiş ki, oradakılar (yəni Azərbaycan Respublikasında yaşayanlar-Ə.Ş.) lap savadsızdırlar: "Daneşgahda (univerisitetdə) da, televiziya da bizim evdə, küçədə danışdığımız kimi danışirlar. Biz heç olmasa birtəhər də olsa, Farsca danışa bilirik. Onlar heç danışa bilmir".

Pərvin Bəhməni ilə ilk görüş

2000-ci ildə Tehrana gedəndə Hüseyn Məmmədخانlı-Güneyli mənə bildirdi ki, Pərvin Bəhməni ilə tanış olublar. Pərvin xanım Qaşqay Türklərindəndir. Bir ara Milanda yaşayıb. Geri döndükdən sonra İran İslam İnqilabı baş verib. İnqilab rəhbərləri də ölkədə musiqini qadağan edib. Pərvin xanım da musiqidən əl götürüb xalça alveri ilə ailəsini dolandırmağa məcbur olub.

Hüseyn Məmmədخان-lı-Güneylinin xəbəri mənə qol-qanad verdi. Elə həmin gün o, Şəbüstərdən (Güney ma-halı) olan, Tehran çevrəsindəki qəsə-bələrdə yaşayaraq şirniyyat satmaqla ailə-sini dolandıran Aşiq Əhəd, mən və xanımım Pərvin Bəhməninin iş ye-rinə getdik. Zirzəmidə xalça-palazın yanında Qaşqayların çox istifadə etdikləri bir neçə musiqi alətləri vardı.

Bizim gözlənilməz gəlişimiz Pərvin xanımı çox sevindirdi. Bir neçə saat Qaşqayların aşığılarından, musiqiçilərindən söhbət etdik. Pərvin xanım deyəndə ki, hökumətin qorxusundan Qaşqay aşığıları indi ya qəbiristanlıqda fatihə oxumaqla, ya da başqa bir peşədə çalışmaqla ailələrini dolandırırılar, elə bir içimdə nəsə qırılıb ayağımın altına düşdü. Bu xəbər məni üzdü. Vəziyyətdən çıxış yolları axtardıq. Çox ölçüb-biçdikdən sonra Güney Azərbaycandan olan aşığıların və aydınların Qaşqay elinə səfərlərini planlaşdırdıq.

Sonralar eşitdim ki, Aşiq Əhəd nəinki Şiraza gedərək qəbiristanlıqda fatihəxanlıq edən aşığılarla görüşüb, hətta sazını onlardan birinə bağışlayıb və bir kasıbın da toyunda birgə çalib-oxuyublar.

Bir-iki ildən sonra Tehrana gedəndə gördüm ki, Pərvin xanım zirzəmidə Qaşqay musiqiçilərindən ibarət “Hava” adlı gözəl bir ansambl yaradıb (Ansamblın adı Qaşqayların gözəl yır deyən, mahnı oxuyan qadının adından alınıb). Pərvin xanımın oğlu Damun Şeşbölüki (Bəlkə bu familya Şeşəbəyi sözünün təhrif olunmuş formasıdır?! - Ə.Ş.), Arəş Əzizi, Dirəxsən Şölə, Məmtahan Nazəni, Qurban Nəcəfi və başqaları bu kollektivə qoşulub.

Məhəmməd Xatəminin prezidentliyi dönəmində rejimdə nisbi yumşalma baş verdi. Ölkədə musiqiçilərə, şair və yazıçılara basqı bir az azaldı. Bundan bacarıqla istifadə edən Pərvin Bəhməni yaratdığı ansambıl ilə Tehrandə, Şirazda keçirilən etnoqrafik toplantılarda çıxışlar etdi.

Oxucu üçün maraqlı ola biləcəyini nəzərə alıb Pərvin xanımla bağlı yadımda qalan bəzi söhbətləri buraya əlavə edirəm.

İranda İslam rejimini əldə bayraq edən mühafizəkarlar qadınların səhnəyə çıxmasını, oxumasını müxtəlif bəhanələrlə əngəlləyirlər. Qərribəliyi burasıdır ki, kişilər çalıb-oxuyan konsert salonlarına qadınların və qızların getməsinə icazə verirlər. Qızların və qadınların oxuduqları konsert salonlarına isə kişilərin və oğlanların getməsinə əngəlləyirlər. Bunu da onunla əsaslandırırlar ki, qadının səsini naməhrəmlər, yəni qadının qardaşından, atasından, oğlundan başqasının eşitməsi günahdır. Bir neçə qadın birlikdə oxuyursa, onda bu, günah sayılmır.

Qaşqaylar isə bu qaydalara çox vaxt əməl etmirlər. Musiqi kollektivlərində qadınlar və kişilər bir yerdə çalıb oxuyurlar. Bir dəfə Pərvin xanım toplantıların birində tək özü oxuyur. Konsertin adını da səhv etmirəmsə, “Laylalar” qoyublarmış. İranın mühafizəkar rəhbər işçiləri, mətbuatı Pərvin xanımın əleyhinə kampaniyaya başlayırlar. Vəziyyətin gərginləşdiyini, Pərvin xanımın geri çəkilmədiyini, Qaşqayların da toplum olaraq onu müdafiə etdiyini görəndə Ayətulla Seyid Əli Xamneyi deyir ki, hansınızın anası sizə uşaqlıqda layla çalanda qonşu qadınları da çağırır deyirdi ki, gəlin mənim balama layla deyək? Layla tək oxunar!

Bundan sonra ara sakitləşmişdi.

Bir neçə il əvvəl yayda minlərlə insan, xüsusən gənclər Kəleybər şəhəri yaxınlığındakı Babək qalasına gedirdilər. Bu həm bir istirahət, gəzinti idisə, həm də rejimə etirazın bir forması idi. Kəleybər bələdiyyəsi bunu alqışlayır, bölgəyə turist axınına təqdir edirdi. Düşünürdü ki, buraya gələn insanların xərclədiyi pulları şəhərin abadlaşmasına xərcləyə bilər. Hökumət məmurları isə gənclərin bir yerə toplanmasından, çalıb oxumalarından, bir sözlə, onların nəzarətindən kənar olmalarından və həm də İslam dininə düşmən saydıqları Babəkin adı ilə bağlı yerə getməyə maraqlı göstərmələrindən narahat olurdular. Minlərlə hərbi, polis nəinki yolları, hətta dağ cığırlarını da kəsərək adamların Babək qalasına getməsinə əngəl törədirdi.

Pərvin xanım Babək qalasına getməyi hökumətin qadağan etdiyini bilsə də, azərbaycanlılarla əlaqələrini sıxlaşdırmaq üçün bir qrup Qaşqay musiqiçisi ilə birlikdə Kələybərə yola düşür. Şəhərin yaxınlığında yardım qüvvələri onların avtobusunun qarşısını kəsib Kələybərə getməyə qoymurlar. Pərvin xanım və onunla gedən Qaşqaylar dirəniş göstərirlər. Jandarmalar təəccüb qalır ki, hamını rahatca geri qaytara bildikləri halda Qaşqaylar niyə bu qədər dirənirlər? Qarşılarını ala bilməyəcəklərini gördükdə əlavə qüvvə çağırmağa məcbur olurlar.

Jandarmalar Qaşqayların Babək qalasına getməyini əngəlləşsələr də, onları geri qaytara bilmirlər. Bir günlük mübahisədən, müzakirədən sonra Pərvin xanımın başçılıq etdiyi dəstə geri qayıdır. Onların bu sərt dirənişi azərbaycanlı gənclərə də güclü təsir göstərir.

Girəsunda Pərvin Bəhməniyə həsr olunmuş aşuqlar şöləni

Pərviz Bəhməninin rəhbərlik etdiyi “Hava” ansamblını Azərbaycana gətirdə bilməsəm də, Türkiyəyə getmələrinə yol açdım. Bəzi toplantılarda bir yerdə olurduq, bəzilərinə isə qatıla bilmədim. Amma hər dəfə hara getdikləri, necə qarşılandıkları, konsertlərinin necə keçdiyi, necə yola salındıqlarından xəbərim olurdu. Hər dəfə də “Hava” ansamblının konsertləri alqışlarla qarşılandığını eşidəndə sevinirdim.

İş elə gətirdi ki, Pərvin xanım ağır xəstəliyə tutuldu. Ölüm-qalım savaşı verdi. Azərbaycan və İran Türkləri mövzusunda neçə-neçə dəyərli araşdırmanın yazarı, Prof. Dr. Ali Kafkasyalıya bu haqda bilgi verdim. O, Pərviz Bəhməniyə mənəvi dayaq olmaq, onda ruh yüksəkliyi yaratmaq üçün plan cızdı.

2016-cı ilin may ayının 2-4-də Girəsun Universitetində "Beşinci Türk Dünyası Aşıqlar Şölnü və Pərvin Bəhməni Kaşkai Halk Bilimi Simpoziumu"nu təşkil etdi. Pərvin xanım da rəhbərlik etdiyi "Hava" ansamblı ilə orada gözəl konsert verdi. Bu toplantıda bir neçə Qaşqay musiqiçisi ilə, Ərsalan Mirzəyi, İbrahim xan Kohendlipur və başqaları ilə tanış oldum.

Qaşqayların "Hava" musiqi qrupunun üzvləri ilə birlikdə Girəsun Universiteti "Beşinci Türk Dünyası Aşıqlar Şölnü və Pərvin Bəhməni Kaşkai Halk Bilimi Simpoziumu"nda: soldan Piran Dirəxşan, Ərsalan Mirzəyi, Damun Şeşbölüki, Qəzəl Xorşidi, Əli Şamil, İbrahim xan Kohendlipur və Girəsun universitetinin əməkdaşı

Prof. Dr. Ali Kafkasyalının istəkləri baş tutdu. Pərvin xanım xəstəlikdən tam qurtula bilməsə də, əhval-ruhiyyəsi getdikcə yaxşılaşdı.

Pərvin xanımın oğlu Damun bəylə əlaqələrimiz sıxlaşdı. O, Azərbaycan musiqisi ilə bağlı lentləri hazırlayaraq İran televiziyyalarında, universitetlərdə göstərdi. Bakıya tez-tez gəlməyə başladı. Söhbətlərdən, görüşlərdən yeni layihələr doğdu. O tayın

məşhur musiqiçilərindən Fərəməz Gərmrudinin musiqi kollektivinin bir neçə diskini hazırladı. Bu uğuru onu yeni layihələrə həvəsləndirdi. "Çahargah" muğamı əsasında sənədli film çəkdi. Fərəməz Gərmrudinin rəhbərlik etdiyi musiqi kollektivini Şəkildəki Xan sarayına, Şirvanşahlar sarayına və b. tarixi yerlərə götürdü. Onların ifasını lentə aldı. Beləcə, "Göyərçin qanadları" adlı sənədli film hazırlandı. Sənədli film İranın bir çox yerlərində və Bakıdakı Muğam Mərkəzində, Azərbaycanın tanınmış musiqiçiləri qarşısında nümayiş etdirildi. Filmdə musiqi də vardı, rəqs də, Azərbaycanın görməli yerləri də. Əslində, film həm də geniş bir reklam rolunu oynadı.

Şəkildə Qaşqayların "Hava" Musiqi qrupunun üzvləri: soldan Piran Dirəxşan, Damun Şeşbölüki, İbrahim xan Kohendlipur, Ərsalan Mirzəyi

Əlaqələrimizin getdikcə sıxlaşmasının nəticəsi idi ki, Qaşqaylar məni tez-tez yaşadıkları bölgələrə dəvət edirdilər. Oraya getməyə çox can atsam da, hər dəfə bir işim çıxdığından onların dəvət etdiyi vaxtla mənim vaxtım üst-üstə düşmürdü.

ŞİRAZA DƏVƏT

Şiraz Fars vilayətinin (Farsca: ostan) mərkəzidir. Vilayətin Fars adlanmasına baxmayaraq, orada Türklərin sayı az deyil. İran tarixçisi Əli Rəzmari yazır: “İrənin elə əyalət və vilayətlərini tapmaq olmaz ki,orada Türklər... köçəri və oturaq halda sakin olmamış olsun (**T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar**, səh. 3). Allah qismət etdi, Fars vilayətində yaşayan Qaşqay Türklərinin dəvəti ilə mənim vaxtım və maddi imkanım üst-üstə düşdü.

2018-ci ilin apreliyində Bakıdan Tehrana uçduq. Tehrandan olarkən Pərvin Bəhməni və oğlu Damun Şeşbölüki ilə görüşdük. Gəlmişdən-gətmişdən, Qaşqayların bugünkü durumundan xeyli söhbət etdik. Ölkədə musiqiyə, mədəniyyətə lazımı dəyər verilmədiyindən gileyləndilər. Mən isə ötən illərdə baş verənləri xatırladaraq vəziyyətin getdikcə yaxşılaşacağından danışdım.

Pərvin xanımla oğlu Damun Şirazdakı proqramımız haqqında bilgi verdilər. Bizi GİRƏSUNDA tanış olduğum Ərsalan Mirzəyi və Pərvin xanımın tanışsı, gənc millətsevər, Şeşbölüki tayfasının Doqquzlu tirəsindən olan Əmin Cahangirini qarşılayacaqdı.

Tehran-Şiraz reysində olan Avropadan gəlmiş turistlərin əksəriyyəti qocalardı. Onlar Persepolis – Təxti-Cəmşidi, Hafiz Şirazinin, Sədi Şirazinin, Baba Kuhi Bakuvinin məzarlarını, Şirazdan İsfahana gedən yolda tikilmiş Quran qapısını, muzeyləri görməyə, mən isə Şirazda yaşayan Qaşqaylarla görüşməyə çən atırdıq.

Aprelin 30-da Mehrabad hava limanında təyyarəyə mindik. Bakıdan Tehrana bir saata uçmuşduqsa, Tehrandan Şiraza yolçuluğumuz ikiqat uzun oldu. Şirazın hava alanında baqajımızı almağa hazırlaşırıdık ki, bizə doğru başında Qaşqay bərkü olan bir gəncin yaxınlaşdığını gördüm (Şiraz hava limanında yolçu qarşılayanların baqaj şöbəsinə gəlməsinə icazə verilir). GİRƏSUNDAN tanıdığım Mirzəyini görməsəm də, bizə yaxınlaşan gəncin Əmin bəy olacağını düşündüm. Bir azdan onun arxasınca gələn Mirzəyini də gördüm. Mehribanlıqla görüşüb Ərsəlanın məşimində Əmin Cahangirini ilə getdik.

Şiraz şəhərinin kənarında, sənaye məhəlləsində yeni salınmış məhəllədəki birmərtəbəli evin səliqə-sahmanı diqqəti çəkirdi. Bura elat ailəsinin evindən çox illər uzununu şəhərdə yaşamış bir ailənin səliqə-sahmanını xatırladırdı. Ərsalan Mirzəyi bizi Əmingildə qoyub getdi. Biz bir az dincəldikdən sonra Şiraz şəhərini gəzməyə çıxdıq. Əmingilin məhəlləsində yaşayanların əksəriyyəti Qaşqaylardır. Onun verdiyi bilgiyə görə, şəhər əhalisinin təxminən dördə birini Qaşqaylar təşkil edir.

Şiraza İsfahan tərəfdən giriş

Cəfər Eyvəzi Yadıkurı ilə Əmin Cahangirinia belə planlaşdırdılar ki, gündüz şəhəri gəzək, muzeylərə, tarixi yerlərə baxaq, axşamlar da Qaşqay aydınları ilə görüşək.

Onların bu planı mənim də, xanımımın da ürəyindən oldu.

Təxti Cəmşid-Persepolis

Şiraza gələn turistləri əsasən iki qrupa ayırmaq olar:

1. Avropadan, Amerikadan, Uzaq Şərqdən gələnlər daha çox Persepolisə – Təxti-Cəmşidə, Şeyx Sədi Şirazinin, Hafiz Şirazinin türbələrinə, Şiraz bazarına gedirlər.

2. İran İslam Respublikasından, Pakistandan, Hindistandan, Ərəb ölkələrindən gələnlər, yəni inanca görə gələnlər isə müqəddəs saydıqları insanların türbələrini ziyarət edirlər ki, bu ziyarət-gahlardan da ən çox turist cəlb edən Baba Kuhinin türbəsidir.

Şirazdan təxminən 50 kilometr aralıdakı Persepolis – Təxti-Cəmşidin miladdan öncə altıncı sonlarında Əhəməni imperatoru Birinci Daranın vaxtında salınmağa başlaması haqqında oxumuşdum və bu mövzuda bir neçə sənədli filmə baxmışdım.

Şah sarayını tikmək üçün uzunluğu 473 metr, eni 86 metr, qalınlığı 13 metr olan torpaq təpə düzəldiblər. Sonra üzərində binalar ucaldıblar. Pilləkənlərin yan divarlarını qabartma heykəllərlə bəzəyiblər. Birinci Daranın başladığı işi Birinci Kserks davam etdirib. Birinci Kserks taxt salonunda hər birinin hündürlüyü 20 metr olan 100 sütun ucaldıb. Sütunların üstündə də 2 metrlik buğa və insan heykəlləri yerləşdiriblər. Bu möhtəşəm bina qalıqlarında çoxlu barelyef və yazılar var. İnsanları da buraya gətirən, heyrətləndirən 2600 il əvvəl tikinti texnikası, insan əməyinin möcüzəsidir. Binaların necə tikilməsi, heykəllərin o ucalığa necə qaldırılması, barelyeflərin hansı texnika ilə və necə zərifliklə qazılması sualına hələ də dəqiq cavab vermək olmur.

Gah Təxti-Cəmşid, gah Təxti-Süleyman deyilən, geniş elmi ədəbiyyatda Persepolis adlandırılan bu möhtəşəm saray qalıqları haqqında bir neçə sənədli filmə baxmışdım. Ona görə də, oraya getməyə həvəsim yox idi. Buna baxmayaraq, Şirazdan 300 kilometr aralıdakı Cəm şəhərciyində işləyən Cəfər Eyvəzi Yadıkurunun maşını ilə gəlib bizi oraya gəzməyə aparmaq istəyinə yox deyə bilmədim. Şirazda olduğumuz sonuncu gün, isti havada, toza-torpağa bata-bata Persepolisi gəzdik.

Ondansa məni Qaşqay çadırlarına aparsaydılar, Qaşqaylarla söhbət edib, folklor nümunələri toplasaydım, daha yaxşı olardı. Persepolis haqqında sənədli filmlərə evdə çay içə-icə baxmaqla daha çox bilgi alardım.

İndiki İran coğrafiyasında min ildən artıq hakim olmuş Qəznəvi, Səlcuqlu, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvi, Əfşar və Qacar Türklərindən yazanların bir çoxu, adətən, Avropa tarixşünaslığının təsiri altında onları köçəri, mədəniyyətdən uzaq, qəddar, dağıdıcı kimi qələmə verməyə çalışmışlar. Ancaq xoş sözlər söyləyən M.H.Fruği kimi tarixçilər də olmuşdur. O, “Tarexe İran”

**Təxti Cəməşid-Persopolisdən
bir görüntü**

(İran tarixi) əsərində yazır: “150 il İranda hökm sürən Səlcuqluların Türk olmalarına baxmayaraq, onların hökmranlığı dövründə ölkəmiz təhlükəsiz-liyinin... ən yüksək zirvəsində dayanırdı. Onlardan tarixdə yaxşı ad yadigar qalmışdır” **(T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh.23).** İran tarixinin bilicisi sayılan R.Yasəminə görə, Fars vilayətinin Ariləri Qafqaz dan keçib cənuba tərəf

boyu Azər baycanda, Urmiya gölünün qərbində Parsa adlanan vilayətdə sakin olmuş,

özlərini Parsa adlandırmış, daha sonra eramızdan əvvəl 7 əsrdə cənuba köçmüş, orada sakin olaraq dövlət yaratmışlar **(T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh.19).**

Son dövr tarixçiləri isə köhnə qəlibləri dağıdaraq yeni fikirlər irəli sürür, hətta bilinən faktlara yeni baxış sərgiləyirlər. Qayaüstü mətinlərin yeni oxunuşunu ortaya qoyur, bölgədən tapılan Türk damğalarına və başqa maddi mədəniyyət abidələrinə dayanaraq burada Türklərin Farslardan əvvəl yaşadığını isbatlamağa çalışırlar.

Hətta İranın yeni nəsil tarixçilərindən Nasir Purpirar “On iki yüzil sükut” kitabında indiyədək Əhəmənilər (Həxamənişilər) haqqında yazılanların elmi əsası olmadığını söyləyir.

Qaşqay xanlarının sarayında

Şirazi zəlzələlər, təbii fəlakətlər nə qədər dağıtsa da, tarixi abidələrin bir qismi qorunub saxlanılıb. Onlar işərisində diqqəti çəkən Kərim xan Zəndin (1705-1779) (hakimiyyət illəri 1763-1779) tikdirdiyi qala-saraydır. Vaxtlı-vaxtında təmir etdiklərindən indi qoruq-muzeyə çevirmişlər. Şəhərin idarə olunmasında iştirak etmiş, o dövr üçün əzəmətli yaşayış binaları tikdirmiş adamların əksəriyyətinin evləri muzeyə çevrilmişdir. Belə ev-mu-zeylərdən biri də Gülustani-İrəm adlanır. Şirazın qovurucu istisində də bura sərini olur. İndi bir növ nəbatət bağı rolunu oynayır. İçərisindəki Qaşqay xanlarının yaşadığı evi də qiymətli daşların satış-muzeyinə çeviriblər.

Əminin dediyinə görə, Gülistani-İrəm Səlcuqlular dövrü Şirazda sa-lınmış bağlardan günümüzə gəlib çatanıdır.

Gülistani-İrəmə daha çox yeniyetmə və gənclər dəstə-dəstə gəlirlər. Geyimlərindən, danışqlarından aydın görünür ki, yerli turistlərdir. Xaricilər burada az-az gözə dəyir.

Şair Əvəzullah Səfərinin verdiyi bilgiyə görə, İrəm bağı Qaşqay xan-larının sarayıdır. Canıxan dönəmindən bu bağ-saray Qaşqay elxanlarının olub. İslamda mülk toxunulmaz olsa da, İrəm bağı iki dəfə Qaşqay elxanlarının əlindən çıxıb.

Bir dəfə Mətuli xan dönəmindən sonra şirazi Bəsirəlmülk ailəsi bu bağı ələ keçirib. İsmayıl xan Sövlətüddövlə güclənəndə bağı yenidən alır və orada yaşayır.

Hökumət qüvvələri ilə Qaşqay elxanları arasında baş verən Simurun savaşıdan sonra Pəhləvilər binanı müsadirə etdilər. Bu dəfə də bağ Şiraz feodallarından və hakimiyyətə yaxınlığı ilə seçilən Qəvamimülklərin əlinə keçir. Lakin Xosrov xan bağı yenidən pul ilə alır. İran İslam İncilabının ilk illərində Xosrov güllələndikdən sonra bağ hökumətin əlinə keçir. Sonra da muzeyə çevirirlər.

Qəribəmə gələn o oldu ki, başqa muzeylərdə bina sahibi haqqında geniş bilgi verildiyi halda, İrəm bağının və oradakı sarayın sahibi olan Qaşqay elxanları haqqında demək olar ki, ciddi bir bilgi verilmir.

**Əmin bəylə
Qaşqay
xanlarının
sarayında**

Sədi və Hafizlə bağlı az bildiyimiz məsələlər

Şiraza gələnlərin ən çox getdikləri yerlər sırasında Hafiz və Sədi Şirazilərin türbələri durur. Hər iki türbə şəhərin köhnə məhəllələrində yerləşsə də, bir-birindən xeyli aralıdadır. Biz də hər iki məqbərə kompleksinə getdik.

Gediş-gəlişin çətin və yorucu olduğu bir dövrdə Azərbaycanla Şiraz arasında six əlaqənin olduğuna dair xeyli faktla rastlaşdım. Sədi Şirazinin türbəsini ziyarət edərkən Cəfər bəy şair haqqında xeyli bilgi verdi. Əsasən “Gülüstən” və “Büstan” əsərlərinin müəllifi kimi tanınan, kitabları Azərbaycan mədrəsələrinin məktəb adlandırılan birinci mərhələsində tədris vəsaiti kimi istifadə edilən Sədi haqqında ensiklopediyalarda, kitablarda, dərgilərdə çox yazılıb, haqqında sənədli filmlər çəkilib. Ona görə də, mən şair haqqında geniş bilgi verməyib, Azərbaycan oxucusunun diqqətindən kənarda qalan məsələlərdən söz açmağa çalışacağam.

Şəkildə soldan Sami Sərdarimilli, Əli Şamil, Nürəddin Parıltı

Şeyx Müsləhəddin hörmət əlaməti olaraq bölgənin hakimi Səəd Zənginin oğlunun adını özünə ləqəb götürüb. Salqur Türklərindən olan Səəd Zəngi oğlu Atabəylər dövründə Fars əyalətinin hakimi olub. Atabəylərin buradakı hakimiyyəti təxminən 140 ilə yaxın, yəni 543-684-ci (miladi 1149-1285) illəri əhatə edir. Atabəylik Səlcuqların dövründə təşkil edilmiş bir idarəetmə sistemi idi. Atabəylər zamanında Fars əyaləti xeyli abadlaşmış, kəhrizlər, su quyuları qazılmış, karvansaralar tikilmiş, ticarət, əkinçilik, heyvandarlıq inkişaf etmişdir. İstər Səədin, istərsə onun oğlu Əbubə-kirin zamanında Fars əyalətində dinclik, əmin-

amanlıq olub. Buna görə də, Səədi Atabəylər dövrünü tərifləyərkən yazır: “Bizim ən xoş günlərimiz altı yüz əlli altıncı ildə idi”.

Miladi 1265-ci ildə Hülaki xanın oğlu Mengü Teymur Fars əyalətinin atabəyi, Salqurların son hökmdarı Abış xatunla evlənib bölgəni Elxanilər hökumətinin bir parçasına çevirsə də, Şiraz və ətraf bölgələrdə inkişaf dayanmadı. Buna görə də, elm və mədəniyyət xadimləri Şiraza gələrək burada Atabəylər sarayına sığınmış, yaradıcılıqlarını burada davam etdirmişlər.

Çingiz xanın nəslindən olan Hülakü xan bölgəyə hakim təyin ediləndə Monqollardan asılı olan əksər şahlar, hökmdarlar, o cümlədən Fars əyalətinin atabəyi Əbubəkir Səəd oğlu Səmərqəndə gedərək şəhər yaxınlığında Hülaki xanı təntənə ilə qarşılamışlar.

Sədinin türbəsi yanındakı kəhrizdən, ətrafındakı keçmiş bağların qalıqlarından aydın görünür ki, Türk hökmdarları Fars şairi Sədinin firəvan yaşaması, yazıb-yaratması üçün lazımı şərait yaratmışlar. O, şeirlərində dəfələrlə Ərdəbildən söz açmış, 10-dan artıq misrasında türk sözü işlətməmiş ki, bu da xalq anlamında deyil, əsasən gözəl anlamındadır.

Sami Sərdarimilli tibb sahəsində çalışsa da öz üzərində işləyən, dünyagörüşünü artıran, tarix, ədəbiyyat, etnoqrafiya haqqında yazıları həvəslə oxuyan və təbliğ edən aydınlardandır. İkinci dəfə Hafizin türbəsində olarkən söhbət zamanı dedim ki, Azərbaycanın istedadlı Nəsimişünası Səadət Şıxıyevanın bir yazısında oxumuşam ki, şairin Hafiz Şirazi ilə tanışlığı olub. Səadət xanım yazır ki, İmadəddin Nəsiminin gəncliyində Şirazda olub, Hafizlə görüşüb. Fikrini əsaslandırmaq üçün də İmadəddin Nəsiminin Hafizə yazdığı Farsca şeirindəki “Biz də sənə kimi mücərrədlik küçəsində təcridik” misrasına nümunə göstərir.

Səadət Şıxıyeva yazır ki, Hafiz Şirazinin qəzəllərinin birində “Şirazdan gedən Nəsimiyə deyin, qayıdıb gəlsin” misrası var. Hafiz Şirazi 1389-cu ildə dünyadan köçüb. Deməli, İmadəddin Nəsimi Şirazda 1389-cu ilədək olub və şəhəri də Hafizin ölümündən öncə tərk edib.

Sami Sərdarimilli bir az fikirə getdi. Dedi ki, indiyədək belə bir söhbət eşitməmişəm. Hotələ dönəndə Hafizi əzbər bilən, onun şeirləri haqqında yazılanları diqqətlə oxuyan tanışla-rımdan xəbər alarıq. Belə bir fakt olsa bizim üçün də qürurverici olar.

Hafiz Şirazinin türbəsi önündə

Hoteldə Sami bəy bir neçə dostuna zəng vurdu. Onlar dedilər ki, Hafiz “Divanı”nda 20 mısradə türk sözü işlədilib.

Onun da çoxu, yağmaçı, çapovul, talançı anlamındadır. Bir dəfə İmadəddin adını çəkib. O da İmadəddin Nəsimi deyil, həmin dövrdə hökəmdar olmuş Şah Şeyx Əbu İshaqın vəziri olmuş İmadəddin Mahmuddur. “Divan”da 8 yerdə nəsimi sözü işlədib. Bu da ad mənasında deyil. Nəsim-əsinti, meh anlamındadır.

“Divan”da İmadəddin Nəsiminin gəncliyində Şirazda olması, Hafizin onu geri Şiraza dəvət etməsi haqqında elə tutarlı faktlar yoxdur.

Lakin şeirlərindən aydın olur ki, onun yaşadığı dövrdə Şirazda Türklər varmış və nüfuz sahibi imişlər. Elə buna görə də Hafiz yazır:

Əgər an Torke Şirazi be dast arəd dele mara
Be xale hendoyəş Səmərqənd o Boxara.
(Tərcüməsi: Əgər o Şirazlı Türk mənim ürəyimi ələ gətirsə,
O üzündəki Hindistan xalına Səmərqənd ilə Buxaranı ona
bağışlayaram)

Sami bəydən xahiş etdim ki, Hafizşünasların diqqətinə bu mövzunu çatdırsın. Bəlkə indiyədək gözlərindən qaçıb. Nəsiminin Hafizlə tanışlıqları, görüşləri haqqında yeni sənətlər tapa bildilər.

Şirazda olduğumuz günlərdə Sədi Şirazinin, Hafiz Şirazinin türbələrinə getməklə kifayətlənmədik, Baba Kuhinin qəbrini ziyarət etdik, şəhərin İsfahan çıxışında tikilmiş Quran qapısının altından da keçdik.

Quran qapısı

Keçmişdə Şiraz şəhərinə giriş 6 qapıdan olub. İndi onlardan yalnız biri – Allahu Əkbər boğazındakı Quran qapısı qalıb. İsfahan yolu üzərindəki giriş qapısını İzzədüddövlə Deyləmi (hakimiyyəti 966-978) tikdirib. Təbiətin vurduğu zərərdən və baxımsızlıqdan qapı dağılıb. Neçə dəfə təmir edilsə də, onu təmir etdirənlər və ustalar haqqındakı bilgi günümüzədək gəlib çatmayıb. Bilinən odur ki, qapını Kərim xan Zənd (1705-1779) təmir etdirərkən üstündə iki kiçik otaq da tikdirib. O, otaqlara gözəl xətlə yazılmış Quranlar qoydurub. Beləcə, şəhərdən çıxanlar və şəhərə gələnlər bu müqəddəs kitabın altından keçiblər. Hər ayın başında şəhər əhalisi Quranın altından keçmək üçün buraya gələr, qapıdan keçər, bir az dincəldikdən sonra geri dönərmiş. Beləliklə, şəhərə giriş qapısının ətrafı həm də bir gəzinti, istirahət yerinə çevrilibmiş.

Sonralar Rza xanın göstərişi ilə qapı sökülüb. Oradakı Quranlar da Parisə aparılıb. Hüseyn İlqar adlı tacir qapını yenidən tikdirib. Maşınların sayı artandan, gediş-gəliş çoxalandan sonra yolu genişləndirmək lazım gəlib. Qapıdan 10-15 metr aralıda yeni dördşəridli yol çəkilib və qapı bir bəzək elementi kimi saxlanaraq ətrafı abadlaşdırılıb. Qapının yanındakı dağda son illər xeyli abadlıq işləri aparılıb və ora turistik bir məkana çevrilib.

AZƏRBAYCANIN İLK FOLKLORÇUSU – BABA KUHI BAKUVİ

Giriş

Azərbaycandan Şiraza gedəsən, orada Baba Kuhi Bakuvinin qəbrini ziyarət etməyəsən?!

Hər il onun qəbrini ziyarətə minlərlə zəvvar və turist gəlir. Çoxları onun adı və atasının adını, soy adını unudub. Yaddaşlarda Baba Kuhi kimi qalıb. Məni isə Baba Kuhinin qəbri başına çəkən nə inanc, nə də turist marağıydı. Baba Kuhiyə - həmyerilimiz olan bir sufiyə, arifə, Azərbaycanın dünyada tanınan ilk böyük folklorçusuna qəbri başında fatihə oxumaq istəyirdim.

Sovetlər zamanında din alimlərini təbliğ etmək qadağan idi. Buna baxmayaraq onun haqqında xeyli məqalə yazılmış, hətta kitab da çap edilmişdi. Səbəb isə Baba Kuhinin din alimi deyil, sufi filosofu kimi təbliğ edilməsi idi. Sufi-arifin dünyagörüşü haqqında Sovet dövründə yazılanlar zamanın ideoloji təsirindən kənar deyil. Sovetlər Birliyi dağılandıqdan sonra yazılanlar öncəkilərdən xeyli fərqlənməyə başladı.

Qəribəmə gələn o oldu ki, Şirazda görüşdüyüm Qaşqay ziyalılarının çoxu Baba Kuhini şirazlı bir Fars kimi tanıyırdı. Onun Qafqaz dağlarının güneyində, indiki Azərbaycan Respublikasının ərazisində mövcud olmuş Şirvanşahlar (861-1538) dövlətindən gəldiyini çox az adam bilirdi.

Vaxtilə şəhərdən aralı, Cəfərabad kəndinin ərazisi olan bu yer indi şəhərə bitişməkdədir.

Qaynaqlarda Baba Kuhinin adının və soyadının yazılışında fərq o qədər də çox deyil. Ciddi fərq künyəsinin Bakuvi, Şirvani, Şirazi, Nişapuri kimi yazılmasındadır. Bunu da təbii saymaq olar. Məşhur insanlarla qürur duymaq, onu özünün həmyerlisi, qohumu saymaq dünyanın hər yerində yayğındır. Homer, Yunis İmrə və b. görə bəzən şəhərlər adından insanlar bir-birini məhkəməyə verirlər.

Azərbaycandan Avropa ölkələrinə, uzaq Amerikaya, Yaponiyaya və Çinə gedənlərin sayı Şiraza gedənlərdən qat-qat

çoxdu. Halbuki, orta yüzillərdə, insanlar karvanlarla gedib-gələndə Şirazla Azərbaycanın əlaqəsi daha sıx olub. Sərhədlər açıldıqdan 28 il keçməsinə, İran İslam Respublikası tərəfindən viza götürülməsinə baxmayaraq Şiraza gələn həmyerlilərimiz təkamülseverdir. Onların da çoxu bilgisizlikdən buraya gəlmişdir.

Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının birinci cildində yazılıb: “Baba Kuhi Bakuvî (Məhəmməd, yaxud Məhəmmədəli ibn Abdullanın təxəllüsü, 948-1050) “Azərbaycan şairi, filosofu, Şərqi ölkələrinə (İran, Ərəbistan, Hindistan və s.) səyahət etmiş, bir müddət İranın Nişapur şəhərində, sonra Şirazda yaşamışdır... Əvvəllər ortodoks İslam mövqeyində durmuş, sonralar batiniyyətin ilk nəzəriyyəçilərindən olmuşdur. Fəlsəfi görüşlərinin əsasını təşkil edən materialist meyilli panteizm, zərdüştlüklə, Empedokl və Pifaqor təlimlərinin ayrı-ayrı müddəaları ilə uyğun cəhətlərə malikdir... “Qafillərə xəbərdarlıq” və “Əl-Hüseyn bin Mənsur əl-Həllacın həyatının əvvəli və axırı” əsərini şərqişünas Louis Massinyon Fransızcaya tərcüməsi ilə birlikdə çap etdirmişdir (1914, Paris)” (ASE, 1976:517, I cild).

Baba Kuhinin qəbrini təmir etdirən Hacı Zeynalabdin Şirvani

Baba Kuhi dəfn edildikdən sonra qəbri üzərində qoyulmuş başdaşı günümüzədək gəlib çatmamışdır. Araşdırıcılar 11-ci yüzilin qaynaqlarında onun doğumu, ölümü, doğulduğu yer haqqında bilgiyə rast gəlməmişlər. Hindistandan Şiraza gələn Hacı Zeynalabdin Şirvani (1780-1838) Baba Kuhinin qəbrini ziyarət etmişdir. Sufi alimin qəbrinin baxımsızlığı onu çox üzmüşdür.

Nurəddin Kərəmovun yazdığına görə, 40 ildə 60 min kilometr yol keçmiş Hacı Zeynalabdin Şirvani "Təmkin" ləqəbilə şeirlər yazsa da, 15 ilə yaxın Məstəli şah ləqəbilə Nemətullah dərvişlərinin müridlərindən olsa da, əsasən, səyyah kimi tanınıb. Hacı Zeynalabdin Şirvani səkkiz il Hindistana səyahət edəndən sonra 1809-cu ildə Şiraza gəlir. Lakin burada çox qalmır

(Kərəmov Nurəddin, 1977:20). Şiraza ikinci gəlişi haqqında İran alimlərindən Hacı Mirzə Həsən Rükizadə (Adəmiyyət) bilgi verir. O yazır ki, Nemətullah təriqətinin şeyxlərindən olan Hacı Zeynalabdin Şirvani hicri 1234 (miladi 1815) ildə Şiraz yaxınlığında Baba Kuhi deyilən yeri özünə məskan seçir. Nemətullah dərvişlərindən olan Rəhmətəlişahın xahişi ilə Baba Kuhidən Şiraza köçür. Müxtəlif fasilələrlə 1826-cı ilin martınadək Şirazda yaşayır **(Kərəmov Nurəddin, 1977:18).**

Bir çox əyalət hakimləri Hacı Zeynalabdin Şirvanini incitsə də, mühafizəkar din xadimləri onun haqqında mənfi fikirlər formalaşırsalar da, Məhəmməd şah (hakimiyyəti 1834-1848) hakimiyyətə gəldikdən sonra səyyaha münasibət dəyişir. Şah ona 1834-cü ildə Şiraz yaxınlığında illik gəliri min tümən olan bir kənd bağışlayır. Səyyahın 1248-ci (hicri-qəməri) ildə (miladi 1832-1833) ildə Cəlaləddin Məhəmməd, iki il sonra da Hüsəməddin Əli adlı övladları doğulur **(Kərəmov Nurəddin, 1977:28-29).** Nürəddin Kərəmov səyyahın yaxın dostu Məsuməlişah Şirazinin “Tərayiqül-həqayıq” əsərindən gətirdiyi alıntıda yazır: “Böyük əmim Hacı Məhəmmədağlı belə nəql edir: “Hacı Zeynalabidin Şirvani arvadı ilə birlikdə son dəfə Məkkəyə gedərkən mən də onunla idim. Ciddəyə yaxınlaşdığımız zaman o vəfat etdi. Mən onun cənəzəsini Ciddəyə gətirib, şəhərdəki Ümmayna-Havva qəbristanlığında dəfn etdim” **(Kərəmov Nurəddin, 1977:32).** 1838-ci ilin qışında baş vermiş bu hadisədən sonra Məkkə ziyarətini başa çatdıran Hacı Məhəmmədağlı səyyahın ailəsini yenidən Şiraza gətirir.

Səyyahın “Riyazüs səyahət - Səyahət bağçaları” (1822), “Hədaiqüs səyahət - Səyahət bağları” (1827) və “Bustani səyahət - Səyahət gülzarı” (1832) əsərləri coğrafiyaçılar, tarixçilər, etnoqraflar, filosoflar üçün dəyərli qaynaq rolunu oynamışdır **(Kərəmov Nurəddin, 1977).**

Faktlardan belə qənaətə gəlirik ki, tarixən Şirvanla Şiraz arasında sıx bağlılıq olmuşdur. Hacı Zeynalabdin Şirvani Şiraza gedərkən Baba Kuhinin adı ilə bağlı olan yerdə yaşamış, 1236-cı

(miladi 1820-1821) ildə burada evlənmişdir. Şirazda olarkən maddi vəziyyəti yaxşılaşan kimi, həmyerlisi olan böyük sufinin qəbrini abadlaşdırmış, ona başdaşı qoydurmuşdur. Ondan 22 il sonra isə Fars vilayətinin hakimi Təhmasib Mirzə qəbirin üzərində bir türbə tikdirmişdir.

Baba Kuhinin doğumu haqqında fərqli fikirlər

Araşdırıcılar Baba Kuhinin zamanında yazılmış qaynaqlarda onun doğulduğu yer və il haqqında bilgiyə rast gəlməyiblər. ASE-də böyük sufi-arifin 948-1050-ci illərdə, İslam Ensiklopediyasında 947-954-cü illərdə doğulub 1050-ci ildə öldüyü yazılır. Wikipediada Baba Kuhi Bakuvü məqaləsində qaynaq göstərmədən sufi-arifin 933 (934) - 1074-cü illərdə yaşadığını göstərirlər. Zakir Məmmədov isə yazır: “İlkin qaynaqların verdiyi məlumatlara görə, mütəfəkkirin ölüm tarixi təxminən 1037-ci ilə düşür. Məhəmməd Bakuvü ömrünün axır çağlarında (90 yaşından sonra) Şirazın yaxınlığında bir mağaraya çəkilib orada yaşamışdır” (**Məmmədov Zakir, 2006:60**). Onda belə anlaşılır ki, Zakir Məmmədov da Baba Kuhinin 947-ci ildən öncə anadan olduğu fikrindədir.

M.Nazif Şahinoğlu İslam Ensiklopediyasının 26-cü cildində ki “Kuhi- Şirazi” məqaləsində yazır: “336-343 (947-954) yılları arasında Şirazda doğdu. Adının Nefəhatül-ünste (Əbdürrəhman Caminin əsərinin qısa adı-Ə.Ş.) və ona dayanan kaynaklarda Ali b. Muhammed şəklində zikredilməsi yanlışdır. Bu yanlışlık Şeddülizar adlı kitabın iki yazma nüshasından kaynaklanmakta olup ondan bahs eden ilk eserlerde ismi Muhammed b. Abdullah olarak kaydedilmektedir. Hayatının büyük bir bölümünü Şirazın kuzeyindeki dağın eteğinde geçirdiği için Kuhi (dağlı) nisbesile tanir. Böyük dedesi Bakuyenin (Bakeveyh) adı Şiraz halkinin dilinde zamanla Baba şekline dönmüş, Sadi Şirazi de Bostanında (Sədi Şirazinin “Bustan” əsəri nəzərdə tutulur-Ə.Ş.) onu Baba Kuhi diye anarak övmüşdür” (**Şahinoğlu M. Nazif, 2002:347, 26 cild**)

Wikipediada yazılanlara görə, Baba Kuhi 140 il ömür sürmüşdür. Bu da heç inandırıcı görünmür.

Baba Kuhi haqqında ilk və ən mötəbər qaynaq Şərqi böyük şairi və araşdırıcısı Əbdürrəhman Caminin (1414-1492) “Nefahatu’l Uns Min Hadaratu’l-Kuds” əsəridir. Əsər Farscadan Türkcəyə tərcümə edilərək 1971-ci ildə İstanbulda nəşr edilmişdir.

M.Nazif Şahinoğlu kimi İslam təriqətlərini gözəl bilən bir araşdırıcının “Böyük dedəsi Bakuyenin (Bakeveyh) adı Şiraz halkının dilində zamanla Baba şəklinə dönmüş” yazması təəccüb doğurur. Təsəvvüf haqqında sözlüklərdə **baba** sözünün mənəvi ata, mürid, təriqət başcısı, yolgöstərən anlamında işlədildiyini (**Göyüşov Nəsim, 2001:41**) yazırlar. Marifə Hacıyeva və Mehmet Rıxtımın birgə hazırladıqları “Folklor və təsəvvüf ədəbiyyatı sözlüyü” kitabında **baba** sözü haqqında bir az geniş bilgi verilir. Araşdırıcılar yazır: “Ata, şeyx, mürid kimi hörmətə layiq kişiler... Əhməd Yəsəvinin Anadolu torpaqlarına gəlmiş xəlifələri və müridlərinə də baba deyilmişdir. Təsəvvüfdə sülük yoluna girən, nəfsinə qalib gələn, nəfsində ölmüş, ruhunda dirilmiş və cəmiyyət üçün yararlı hala gəlmiş kişilərə baba deyilir... Bu təbir Bəktəşi şeyxləri üçün ünvan olaraq söylənir... İstər Azərbaycanda, istərsə də Türkiyədə baba adı daşıyan yer və pir adları təsəvvüflə bağlıdır... Baba Samit piri, Soltan Baba piri, Baba Dilim piri, Şeyx Baba piri (Azərbaycan) kimi yer və türbə adları bu yerlərdə yaşamış və ya dəfn edilmiş dərvişlərin xatirəsini yaşadan adlardır” (**Hacıyeva Maarifə, Rıxtım Mehmet, 2009:59**).

Doğuda hörmətlə yad edilən Arslan Baba, Seraxs Baba, Baba Dehqan, Baba İlyas, Baba İshaq, Baba Samit, Baba Tahir Üryani, Baba Fərəc, Baba Kamil Xocəndi və b. adlardakı baba sözü də məgər Bakuyenin (Bakeveyh) adının Şiraz xalqının dilində zamanla Baba şəklinə dönmüşdür? Açıq-aşkar görünür ki, Bakuye (Bakeveyh) Baba Kuhiyə çevrilməyib. **Baba** - təriqət başcısı, **Kuhi** də dağda yaşayan anlamındadır.

Əbdürrəhman Caminin (1419-1492) “Nefahatu’l...” əsərində Şirvani-i Kəbir və Şirvani-i Sağirdən söz açılır. Tahsin Yazıcı “İslam Ensiklopediyası”nın 10-cu cildindəki “Ebu Said Ebul Hayri” məqaləsində göstərir ki, 9-10-cu yüzillərdə Xorasanda

böyük bir sufi mühiti olmuşdu. Xorasan sufiləri içərisində önəmli mövqe tutan Əbu Səid Əbül Xeyrinin müridlərindən Əbu Nasir-i Şirvani Azərbaycanda təkkə açmış və ətrafına çox sayda mürid toplamışdır (**Yazıcı Tahsin, 1994:220-222, 10 cild**).

Professor Eybalı Mehərliyev “Baba Kuhi Baküvi və Pir Hüseyn Şirvani” kitabında qaynaqlara dayanaraq bu qənaətə gəlir ki, Şirvani-i Kəbir Baba Kuhi kimi tanınan Əbu Abdullah Muhəmməd b. Abdullah Baküvi, Şirvani-i Sağır isə onun kiçik qardaşı Hüseyn Şirvanidir (**Mehərliyev Eybalı, 2012:15**). Eybalı Mehərliyevə görə, Şirvanşah Mənuçöhrün məşhur vəziri Pir Hüseyn Şirvaninin (onun Navahı kəndi yaxınlığında, Pirsaat çayı sahilindəki türbəsi də ziyarətəgahdır) doğmaca qardaşı olan Baba Kuhi Baküvi 933-934-cü ildə doğulub. Dəniz səviyyəsindən 3632 metr yüksəkdə olan, hər yay zirvəsinə minlərlə insanın ziyarətə getdiyi Babadağ adı da elə Baba Kuhidən alınmışdır (**Mehərliyev E., 2002:37**).

Baba Kuhinin əsərləri haqqında fikir ayrılıqları

Azərbaycanlı Abbasqulu ağa Bakıxanovun, Əli Əjdər Səidzadənin, Zakir Məmmədovun, Sara Aşurbəylinin, Solmaz Rzaquluzadənin, Nurəddin Kərəmovun, Məsiəğa Məhəmmədinin, Sənan İbrahimovun, Nailə Vəlixanlının, Füzuli Bayatın və b. elmi əsərlərində Baba Kuhi haqqında dəyərli bilgilər var.

Şirvanşahlar dövlətinin tarixini araşdıran Sara xanım Aşurbəyli “Bakı şəhərinin tarixi: orta əsrlər dövrü” və “Şirvanşahlar dövləti” kitabında Baba Kuhidən söz açır. “Bakı şəhərinin tarixi: orta əsrlər dövrü” kitabında “Baba Kuhi batinidir. Lakin batiniliyin diapozonu o qədər genişdir ki, bu məsələ üzərində xüsusilə konkret bir şəkildə dayanmaq lazım gəlir... Belə hesab edirlər ki, o, sufidir. Bəzi tədqiqatçılar isə düşünürlər ki, o qələndəri idi. Qələndərlər isə heç də bütün məsələlərdə sufilərlə uzlaşmırdılar.” Baba Kuhi Baküvinin Ərəb dilində bizə gəlib çatmış fəlsəfi əsərləri arasında “Əxbar əl-arifin”, “Əxbar əl-qafilin”, “Bədayət hal əl-Həllac” və başqalarının adını çəkmək olar” (**Aşurbəyli Sara, 1998**) yazan müəllifin səkkiz il sonra çap olunmuş “Şirvan-

şahlar dövləti” kitabında oxuyuruq: “O, (yəni Baba Kuhi-Ə.Ş.) ilk gəncliyində əşərilik təriqəti başçısının ardıcılı, məşhur şeyx Əbu Abdullah Xəffinin (ö.h.371-ci il (miladi 981/2) yanında təhsil almışdır. Ortadoksal kəlamı bütün incəliklərinə qədər öyrənən Baba Kuhi müsəlman ölkələrini gəzməyə çıxmış, hədislər, İslamın görkəmli xadimləri haqqında məlumatlar toplamışdır. O, 10-11-ci əsrlərdə sufilik təliminin mərkəzi olan Nişapura gələrək burada sufiliyin görkəmli nümayəndələri-Əbu Səid ibn Əbül Xeyr əs-Süləmi və başqaları ilə görüşmüşdür. O, hicri 412-ci ildə (miladi 1021/2) Nişapur xanəqahının piri oldu. Ölümündən bir neçə il əvvəl Şiraza gəlib dağ mağarasında guşənişin həyat keçirmiş və h. 442-ci ildə (miladi 1050/1) orada ölmüşdür... Həmdullah Qəzvini-nin məlumatına görə, o, türbəsi və xanəqahı Şamaxı yaxınlığında, Pirsaat çayı sahilində yerləşən Pir Hüseyn Şirvaninin qardaşı idi (**Aşurbəyli Sara, 2006:106**). Qeyd edək ki, Həmdullah Qəzvini-nin (1281-1346) “Tarix-e qozide” əsərində (səh.785) olan bu bilgidən Yevgeni Bertels, Əli Əjdər Səidzadə, Solmaz Rzaquluzadə,Eybalı Mehraliyev və b. da istifadə etmişlər.

Tağı Musəvi Baba Kuhinin yuxarıda adı çəkilən əsərlərindən başqa “Hekayət əs-sufiyə” adlı əsərinin də olduğunu bildirir (**Musəvi Tağı, 1967:60**). Zakir Məmmədov isə yazır ki, “Hekayət əs-sufiyə - Sufilərin hekayələri” əsərinin əlyazma nüsxələrindən biri İstanbulun Ayasofiya kitabxanasında saxlanılır. Bəzi mənbələrdə Məhəmməd Bakuvi əşariliyin (yəni 12 imam şiəçiliyi - Ə.Ş.) nümayəndəsi kimi də göstərilir. Mütəfəkkirin hədislər toplaması faktı onun sünnü hüquqşünas alim və sxolast olmasını söyləməyə də əsas verir (**Məmmədov Zakir, 2006:60**).

İranlı araşdırıcı Həbibullah İmad evini təmir etdirərkən divardan içərisində bir neçə əlyazma olan sandıq tapır. Həmin əlyazmalardan biri də Fars dilində yazılmış bir “Divan” olur. Həbibullah İmad bu “Divanı”ı oxuyarkən onun Baba Kuhiyə aid olduğu qənaətinə gəlir. Beləliklə, Baba Kuhinin Farsca “Divan”ı tapıldığı fikri geniş yayılır.

Bu fikri yayan alimlərdən biri də Yevgeni Bertels olub. Baba Kuhinin dünyagörüşü haqqında kitab yazmış Solmaz Rzaquluzadə “Divanı”ın Baba Kuhiyə aid olduğunu söyləyərkən Yevgeni Bertelsin “Sufizm və sufi ədəbiyyatı” əsərinə dayanır. Füzuli Bayat isə yazır: “İlk Farsca sufi “Divan”ı yazanlardan biri Baba Kuhi Bakuvi, həm də Ərəbcə üç traktat yazmışdır. Milliyətcə Türk olan Baba Kuhinin dünyagörüşü ortacağ İran sufilərindən fərqlənmiş. Digər tərəfdən, əsərin bəzi yerlərində zərdüştlüklə bağlı anlayışların güclü olması (oda sitayiş, günəş Allahı Xurşidə pərəstiş və s.) Baba Kuhinin yerli kultu yaxşı bildiyini göstərir (**Bayat Füzuli, 2011:95**).

Gördüyümüz kimi, Solmaz Rzaquluzadə də, Füzuli Bayat da Baba Kuhinin “Divan”ı olmasından söz açarkən Yevgeni Bertelsə dayanırlar. Yevgeni Bertels isə yazır: “Mənim dərin inamıma görə, Kuhinin “Divan”ı həqiqətdə həm də ibn Bakuyə adlandırılan alim şeyxə məxsusdur” (**Rzaquliyeva Solmaz, 1978**). Alıntıdan aydın görünür ki, Yevgeni Bertels kimi məşhur bir alim “Divan”ın Baba Kuhiyə məxsus olduğunu söylərkən ciddi bir qaynaq göstərmir, “mənim dərin inamıma görə” yazmaqla kifayətlənir.

Yevgeni Bertelsin “Sufizm və sufi ədəbiyyatı” əsərini yazdığı dövrdən yüz ildən çox keçir. Bu illər boyunca tədqiqatçılar sufizm mövzusunda xeyli araşdırmalar aparmışlar. Həmin tədqiqatçılardan biri – Azərbaycan fəlsəfə tarixinin araşdırılmasına ömür xərcləmiş Zakir Məmmədova görə, “19-cu əsrdə Rzaquluxan Hidayətın İnsan və Kuhi təxəllüslü şair Əli Şirazinin bir şeir divanını Bakuviyə mənsub bilməsi həqiqətdən uzaqdır. Şiəliyi qızğın tərənnüm edən həmin “Divan” məzmun və üslubca 16-cı əsrə uyğundur” (**Məmmədov Zakir, 2006:61**).

Zakir Məmmədovun bu fikri inandırıcıdır. Birincisi, Baba Kuhinin əsərləri Ərəb dilində yazılıb. Orta yüzilliyin qaynaqlarında onun Farsca yazdığına dair bir qaynaq yoxdur. İkincisi, 16-cı yüzillikdə yaşayan şairlərə məxsus bir üslubda yazılmış “Divan”da həm də şiəliyi təbliğ edən şeirlərin olması bu əsərin Baba Kuhiyə aid olmadığını söyləməyə əsas verir.

M.Nazif Şahinoğlu da yazır: “Ancak bu divanda yer alan şiirlerin çoğunun hatta hicbirinin ona (Baba Kuhiyə-Ə.Ş.) ait olmadığı da söylenir” (**Şahinoğlu M.Nazif, 2002:26**). Heyf ki, M.Nazif Şahinoğlu “Divan”da yer alan şeirlərin Baba Kuhiyə aid olmadığını söyləyən araşdırıcıların adını yazmır.

Baba Kuhinin görüşdüyü alimlər

Tahsin Yazıcı yazır ki, Xorasan sufiləri içərisində önəmli bir yer tutan Əbu Səid Əbül Xeyrinin müridlərindən Əbu Nasir-i Şirvani Azərbaycanda təkkə açmış və bu təkkənin ətrafına çox sayda mürid toplanmışdır (**Yazıcı Tahsin, 1994:220-222, 10 cild**). Professor Eybalı Mehraliyev isə bu müridlərin öndərlərinin Şirvani-i Kəbir adlandırılan Baba Kuhi və onun Şirvani-i Sağır adlandırılan kiçik qardaşı Hüseyn Şirvani olduğu qənaətindədir (**Mehraliyev E., 2002:37**).

Bir müddət Şirvanda yaşadığından sonra Məhəmməd ibn Abdullah Bakuvi Doğu ölkələrinə səyahətə çıxır və Şiraz şəhərinə gələrək burada Əbu Abdullah ibn Xəfifiyə müridlik edir. Az zamanda şeyxinin və onun müridlərinin məhəbbətini qazanır, sufi şeirinə görə görkəmli nümayəndələrindən biri kimi tanınır. Şeyxi dünyasını dəyişdikdən sonra onun təkkəsinə rəhbərlik edir. Bakuvi 981/982-ci ildə Şirazi tərk edib Bağdada, Nişapura gəlir. Onun 988-990-cı illərdə Şirvanda yaşadığı da söylənilir (bax: <http://www.biyografiya.com/biyografi/79>, https://az.wikipedia.org/wiki/Baba_Kuhi_Bakuvi).

Nişapur mühiti ona olduqca güclü təsir edir. Çünki həmin dövr Xorasan süfuzmin beşiyi sayılırdı. Böyük sufilər də o bölgədə yaşayırdılar. Həmin alimləri çox vaxt Xorasanın yeddi ulduzu, yeddi piri adlandırırlar. Yeddi pir – ulduz dedikdə İslam dininin sultanı həzrəti İbrahim Ədhəm, İslam dininin, həm də ariflərin sultanı, “Kitab-ül Əktab”ın müəllifi Bəyazıt Bistami, kəramət və halət sahibi Əbül Fazil Saraxs (Saraxs Baba), kəramətli pir həzrət Əbu Səid Əbül Xeyri, “Qurani Şərif”ə böyük

təfsir yazan, kəramətli pir, həzrəti Xoca Abdulla Ənsari, kəramətli pir, həzrəti Əbül Həsən Xaraqani, məşhur üləma, kəramətli pir, həzrət Fəxrəddin Əttar Nişapuri nəzərdə tutulurdu.

Abbasqulu ağa Bakıxanov “Gülüstan-i İrəm” əsərində yazır: "Tarixçilərin dediyinə görə, Şeyx Əbu Abdulla Əli bin Məhəmməd Bakılı həm dünyəvi, həm də ruhani elmlər sahəsində seçilirdi. O, uşaqlıq illərində dövrünün ən görkəmli alimlərindən Şeyx Abdulla Xəfifdən, Şeyx Əbül-Qasım Quşeyridən və başqalarından dərslər almış, məşhur şeyx Əbu Səid Əbül Xeyri ilə elmi mübahisəyə girişmişdir. Onun biliyini yüksək qiymətləndirən Şeyx Əbül Abbas Nəhavəndi ilə uzun müddət əlaqə saxlamışdır. Ömrünün son illərində o, xəlvətə çəkilərək, Şiraz yaxınlığında bir mağarada yaşamış, Şərqiin ən savadlı alimləri onun ziyarətinə gəlmişlər. O, 1051-ci ildə Allahın rəhmətinə qovuşmuşdur" (**Bakıxanov Abbasqulu Ağa, 1970:138**).

Belə alimlərlə görüşən, onlarla söhbətlər edən və öyrənən Məhəmməd ibni Abdulla Bakıvi Əbu Əbd ər-Rəhman Sullami öldükdən sonra onun xanəqahına rəhbərlik etməli olur. Lakin orada uzun müddət qalmır, yenidən Şiraza dönür.

Azmi Bilgin də “Təsəvvüf və təkkə ədəbiyyatı” kitabında (**Bilgin Azmi, 2003:296**) Yevgeni Bertelsin “Sufizm və sufi ədəbiyyatı” əsərinə dayanaraq Baba Kuhinin Bağdadda Həllac Mənsur (858-921) ilə görüşdüyünü yazır.

Məsiəğa Məmmədlə isə böyük əmək sərf edərək Baba Kuhinin "Bədayət hal əl-Həllac - Həllacın həyatı və ölümü" əsərini dilimizə çevirmiş, ona geniş izahlar yazaraq nəşr etdirmişdir. Oradan öyrənirik ki, Baba Kuhu Tustər şəhərində Həllac Mənsurun oğlu Həmdlə görüşüb. Həmdin atası haqqında dediklərini Baba Kuhu çox cidd-cəhdlə qələmə alıb. Bu Həllac Mənsur (858-921) haqqında ilk və olduqca dəyərli qaynaqdır. (<http://artkaspi.az/az/hellacin-heyati-ve-lumu-mesiaa-mehemmedi/#W4cLfpVR3IU>).

Bu əsərdən aydın görünür ki, Məhəmməd Abdulla oğlu çox ciddi toplayıcı imiş. O, topladığı materialları günümüzün terminləri ilə desək, pasportlaşdırmış. Bu pasportlaşdırmadan

da Həllac Mənsur (858-921) haqqında hekayə və xatirələrin kimdən və harada toplandığını öyrənirik.

Nişapurdakı sufi mühitindən söz açarkən Solmaz Rzaquluzadə yazır: "Burada bir tərəfdən şeyx Bəyazid əl-Bistaminin ekstaza çağıran, "Allahla qovuşmaqdan həzz alan", "ilahi eşq ilə məst olan (Ərəbcə: sükr)" tələbələri, o biri tərəfdən Şeyx Cüneyd əl-Bağdadinin "ekstaz" və "sərməstlik"də sufilər üçün təhlükə görünən (sufi bu zaman öz-özünü süni şəkildə qızıqdıraraq, fantaziyasını Allahla həqiqətən qovuşmaq kimi qələmə verir) ardıcılıqları vardı. Cüneydin tələbələri sufi üçün yeganə düzgün yolu "ayıqlıq"da (Ərəbcə: səhv), "sakit, ayıq ibadətə" gürüdülər...

Mənbələrdə Bakuvinin Xorasan alimi Əbu Əbd ər-Rəhman Sullami və Əbül Qasim Qüşeyri ilə dostluğu, Əbu Abbas Nəhavəndi ilə elmi mübahisələri (həmin mübahisələrdə Nəhavəndi Bakuvinin üstünlüyünü etiraf etmişdi), həmçinin o dövrdə böyük populyarlıq qazanmış sufi şeyxi Əbu Səid ibn Əbül Xeyrlə birbaşa təmaslarda olması barədə də məlumatlar verilir" (**Rzaquliyeva Solmaz, 1978**).

Baba Kuhinin Şiraza təkrar dönüşü

Nişapurda yaşadığı illərdə qızgın fəaliyyətinə, böyük alim və ariflərlə görüşüb fikir mübadiləsi etdiyinə görə bir çoxu onu Nişapurlu saymış və künyəsini Nişapuri yazmışdır. Yevgeni Bertelsin adı və soyadı Şeyx Məhəmmədəli Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Abdullah ibn Ubeydullah ibn-Əhməd Şirvani Babakuhi (<http://gsaz.az/articles/view/274/Sheyx-Mahammadali-Babakuhi-Bakuvi>) kimi yazdığı böyük sufi arifin Nişapurdan Şirvana gəlməsi, oradan Şiraza getməsi, yoxsa Nişapurdan birbaşa Şiraza getməsi haqqında ciddi bir qaynaq yoxdur.

Zakir Məmmədov yazır: "Məhəmməd Bakuvi ömrünün sonlarında 90 yaşından sonra Şiraz yaxınlığında bir mağaraya çəkilib orada yaşamışdır (**Məmmədov Zakir, 1986:6-10**). 90 yaşlı qocanın karvanla Şirvandan Şiraza getməsi o qədər də

inandırıcı görünür. Demək, Məhəmməd Abdulla oğlu 90 yaşlarından əvvəl Şiraza gedibmiş.

Onu nəzərə alsaq ki, keçmişdə yoluxucu xəstəliklərdən, təbii fəlakətlərdən, savaşı və onun doğurduğu aclıqdan insanlar daha gənc ikən ölürdülər, onda Baba Kuhinin 100 ildən çox yaşaması da şübhə doğurur. Bu gün məzardakı kəllə sümüyü əsasında dünyasını dəyişmiş adamın portretini dəqiq yaratmaq mümkün olduğu kimi, onun sümüyündən alınmış nümunədən də cinsini, yaşını, irqini, hətta hansı nəsilə mənsub olduğunu da müəyyənləşdirmək olur. Heyf ki, indiyədək böyük sufi-arifin məzarını açıb onunla bağlı bəzi faktları incələməyiblər.

Doğunun məşhur alimlərindən Xacə Abdullah Ənsarinin yazdığına görə, Baba Kuhi Bakuvi 30 min hekayə və 3 min hədis toplayıbmiş. Onun topladığı hədislər sufi ruhlu olduğuna görə, mühafizəkar İslam alimləri bu hədislərə ciddi yanaşmamışlar.

Maqnitofonun, diktofonun, kameranın mövcud olduğu indiki dövrdə belə 30-35 min mətin toplayan folklorçuya az-az rast gəlmək olar. Kağız-qələmin ibtidailiyini, iş şəraitinin çətinliyini, yəni səfərlərdə, şam işığında yazmağı nəzərə alsaq, bu, çox çətin bir işdir.

Səyyah Hacı Zeynalabdin Şirvani haqqında dəyərli araşdırmaların müəllifi olan Nürəddin Kərimov (<https://sputnik.az/life/20161125/407843867/salyan-qaracala-vagam-filosof.html>) və "Baba Kuhi Bakuvi (Nişapuri, Şirazi) və Pirhüseyn Şirvani" kitabının müəllifi Eybalı Mehrəliyevə görə (**Mehrəliyə Eybalı, 2002:37**), kainatın heliosentrik sistemi haqqında Baba Kuhi Əbu Reyhan əl-Birunidən 30-40 il, Kopernikidən isə 500 il əvvəl fikir söyləmişdir.

Baba Kuhinin adı ilə bağlı olan yerlər haqqında

Baba Kuhidən yazanlar onun künyəsini Şirvani kimi də göstərirlər. Şirvan toponiminə çox yerdə rast gəlinsə də, onlardan üçü daha məşhurdur. Bunların biri Qafqaz dağlarının güneyində - Azərbaycanda yerləşən Şirvan ərazisidir ki, miladi 861-1538-ci illərdə var olmuş Şirvanşahlar dövləti də elə bu ərazidə qurulmuşdur; ikincisi, bugünkü İran İslam Respublikasının Qü-

zeyində, Xəzərə yaxın bir yerdəki Şirvan qəsəbəsidir; üçüncüsü də bugünkü Türkiyənin Siirt vilayətindəki Şirvandır.

Bunlardan başqa, Şirvanla bağlı bir sıra ayrı toponimlər də var (Şirvancıq, Şirvanlı, Şirvan dərə vb.). Ancaq Şirvani ləqəbini götürən alim, sərkərdə, şair və səyyahların böyük əksəriyyəti Azərbaycanın Şirvan bölgəsi ilə bağlılığı olan şəxslərdir.

Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşandan sonra Baba Kuhi haqqında yazılan publisistik məqalələrin sayı da çoxalmışdır. Bu yazılar böyük arifi tanımaq baxımından əhəmiyyətli olsa da, bəzən ifrata varılır. Harada Baba adı ilə bağlı ziyarətəh görülürsə, oranı Baba Kuhi ilə bağlamağa çalışırlar. Məsələn, Salyan rayonunun Qaraçala qəsəbəsi yaxınlığındakı Kürovdəğin yamacında bir ziyarətəh var. Ziyarətəhə gələnlərin Həzrət Baba adlandırdıqları bu yeri son zamanlar Baba Kuhinin adı ilə bağlayırlar. Şirvan Şəhər Mədəniyyət Mərkəzinin məsləhətçisi Eldar Qəmərli Sputnik saytının əməkdaşına deyir: “Vağamı müqəddəsləşdirən yeganə səbəb Yaxın Şərq ölkələrində səyyah, böyük şair və filosof kimi tanınmış Baba Kuhinin bir müddət burada yaşamasıdır... Lakin xalqın çoxəsrlik inancı və nəsil-dən- nəsilə ötürülməklə, mahiyyətə dəyişikliyə uğramadan bu günümüzədək gəlib çıxmış rəvayətlər, heç də əsassız hesab edilə bilməz. Vağamla Pirsaat çayı vadisi arasında 30-35 km məsafə var. Ola bilsin ki, Baba Kuhi həqiqətən əvvəlcə orada məskunlaşıb, sonra bu mağaraya köçüb”. <https://sputnik.az/life/20161125/407843867/salyan-qaracala-vagam-filosof.html>

Ehtimalla, “ola bilsin ki” ilə tarixi şəxsiyyətlər haqqında fikir söyləmək elmdən uzaqdır. Belə fikir və mülahizələr dolaşılıq yaradır. Baba sufilərdə təriqət başçısına, müridə verilən addır. Quba, Şabran, Şamaxı, İsmayılı rayonlarında da baba filankəs adı ilə türbələr və məzarlar var. Babadağın da Baba Kuhinin adı ilə adlandırılması fakta dayanmır. Qafqaz dağ silsiləsinin güney-şərqində Babadağdan başqa Türk xalqlarının yaşadığı Özbəkistan Respublikasının Surxandərə vilayətində, Surxandərya ilə Kafirniqan çayları arasında Babatau dağları, eləcə də Krımın Canköy

rayonunda Babatau dağı var. Anadoluda da Fəthiyə rayonunun güney doğusundakı, Dənizli ilə Muğlanın arasında, Kəmər Su Anbarının güney batısında, Qara dənizin Ereyli ilə Devrek rayonları arasında və b. bölgələrdəki dağ adlarının da Baba dağ adlandırıldığını görürük (**Yeni Türk Ansiklopedisi, 1985:288, I cild**).

Arxeoloq F.İbrahimov 1990-1993-cü illərdə Qız qalasının yanında qazıntı apararkən orada tikinti qalıqlarına rast gəlmiş, 1998-ci ildə işini davam etdirəndə isə iki otağın salamat qalmış divarları ortaya çıxmışdır. Böyük otağın döşəməsində qazıntı aparılarkən batı tərəfdəki divarın güney-batısında tağ formalı taxça içərisində yerləşmiş mehrab aşkar etmişdir. Mehribin üstündəki Ərəb əlifbasının kufi xətt ilə yazılmış mətni Məşədixanım Nemətova “Hakimiyyət Allaha məxsusdur” kimi oxumuşdur. Arxeoloq F.İbrahimova görə, aşkara çıxardığı bina qalığı məscid olmuşdur. O ehtimal edir ki, 11-ci yüzildə tikilmiş bu məscid Baba Kuhi Bakuvinin məscididir. (https://az.wikipedia.org/wiki/Baba_Kuhi_Bakuvi_məscidi)

Həm tarixi mənbələrdə, həm də xalq arasında dolaşan rəvayətlərdə Bada Kuhinin təxəllüslərinə aid o qədər məlumatlar var ki, bunların hamısının bir tarixi şəxsiyyət barədə olmasının özü zaman-zaman mübahisə mövzusunə çevrilib.

Sonuc

Miladi 1051-ci ildə dünyasını dəyişən Baba Kuhini yaşadığı mağaranın yanında dəfn ediblər. Xəlifə Qaimin (1031-1075) zamanında demək olar ki, hakimiyyətin şəriksiz sahibi Deyləmli Buveyhilər sülaləsi olub. Bu sülalənin öndəgedənlərinin də Baba Kuhiyə sevgisi böyük olduğuna görə, qəbri üzərində türbə tikdiriblər. Sonrakı yüzilliklərdə baxımsızlıqdan türbə dağılıb.

Şərqi Nizami Gəncəvi, Sədi, Hafiz, Əbdürrəhman Cami, Nəsimi, Seyid Əzim Şirvani kimi dahi sənətkarları ona şeirlər həsr etmiş, öz əsərlərində Baba Kuhini xatırlamışlar (<http://www.dunya-az.com/mobil/w2131.html>).

Baba Kuhinin milli mənsubiyyət məsələsinə Füzuli Bayat belə aydınlıq gətirir: “Demək lazımdır ki, indiki Türkmənistan, Əfqanıstan və İran ərazilərini əhatə edən tarixi Xorasan vilayəti erkən orta əsrlərdən ikidilli idi... Xorasan sufi məktəbi təbii ki, təkcə Türk sufizmi olaraq anlaşıla bilməz. Nişapur məktəbi və nümayəndələri Əcəm sufi qoluna daxil idilər və onun milliyətçə Türk olan sufiləri də (məsələn, Baba Kuhi, Xaraqani, Sührəverdi, Şeyx Mahmud Şəbüstəri və b.) Türk sufi şairləri, yaxud filosofları sayıla bilməz. Hətta Buxara bölgəsində yaranan nəqşibəndi təriqətinin dərvişləri də ikidilli idilər **(Bayat Füzuli, 2011:87)**.”

Bizə görə, ikidillilik göstərilən şəxslərin Türk sufiləri olması gerçəkliyini ortadan qaldırmır. Şirazda Azərbaycandan gədənələr Baba Kuhi zamanında yaşadıkları kimi, sonrakı yüzillərdə də yaşamlarını davam etdirmişlər. Səfəvilər dövründə Azərbaycandan Türklərin Fars vilayətinə aparılması oradakı azərbaycanlıların sayının və nüfuzunun artmasına səbəb olmuşdur. Şirazda və ona yaxın vilayətlərdə yaşayan Qaşqayların sayının 2,5 milyondan 5 milyonadək olduğunu yazırlar.

Şirazdan İsfahana gedən yolun solundakı yamacda yerləşən Baba Kuhi Bakuvü türbəsinin ətrafı beş il əvvəl yenidən abadlaşdırılmış, orada park salınmış, əsərlərindən parçalar daşlara yazılmış, ərazi turistik bölgəyə çevrilmişdir.

Qaynaqlar

1. ASE (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası). (1976). Birinci cild, Bakı.
2. Aşurbəyli Sara. (1998). Bakı şəhərinin tarixi: Orta əsrlər dövrü. Bakı: Azər nəşr, 356 s.
3. Aşurbəyli Sara. (2006). Şirvanşahlar dövləti, Bakı: <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=414639&pno=182405> s.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. (2011). 6-cı cildə, 4-cü cild. Bakı: "Elm", 2011. s.123
5. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. 6 cildə, 4-cü cild. Bakı: "Elm", 2011. s.124

6. Baba Kuhu məscidi. https://az.wikipedia.org/wiki/Baba_Kuhi_Bakuvi_məscidi mağaraya çəkildi, oradan qeyb oldu. <https://sputnik.az/life/20161125/407843867/salyan-qaracala-vagamb-filosof.html>

7. Bakıxanov Abbasqulu Ağa. (1970). Güllüstan-i İrəm, “Elm” nəşriyyatı, Bakı.

8. Bayat Füzuli. (2011). Türk təkkə (təsəvvüf) ədəbiyyatı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, Bakı.

9. Göyüşov Nəsim. (2001). Təsəvvüf anamları və dərvişlik rəmzləri, Tural-Ə Nəşriyyat Poliqrafiya mərkəzi, Bakı.

10. Hacıyeva Maarifə, Rıxtım Mehmet. (2009). Folklor və təsəvvüf ədəbiyyatı sözlüyü, “Nurlan” nəşriyyatı, Bakı.

11. Kərəmov Nurəddin. (1977). Qırx il səyahətdə, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı.

<http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=215344&pno=2>

12. Məmmədli Məsiyə. Həllacın həyatı və ölümü - Baba Kuhu Bakuvı, <http://artkaspi.az/az/hellacin-heyati-ve-lumu-mesiam-mehemmedi/#.W4cLfpVR3IU>

13. Məhrəliyev Eybalı. (2002). Babakuhi Bakuvı (Nişapuri, Şirazi) və Pirhüseyn Şirvani. “Nafta-Press” nəşriyyatı, Bakı.

14. Məmmədov Zakir. (2006). Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, Şərq-Qərb nəşriyyatı, Bakı. <http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtils000029330>

15. Musəvi Tağı. (1967). Bakı tarixinə dair orta əsr sənədləri, Bakı.

16. Rzakuluzadə Solmaz. (1978). Mirovozreniye Baba Kuhu Bakuvı, Bakı.

17. Rzakuluzadə Solmaz. (1982). Politeizm v Azerbaydjane v 10-12 vv., Bakı.

18. Şahinoğlu M. Nazif. (2002). “Kuhu-i Şirazi”, İslam Ansiklopedisi, Türkiyə Diyanət Vəqfi Yayınları, cild. 22. 347

19. Şeyx Məhəmmədəli Babakuhi Bakuvı <http://gsaz.az/articles/view/274/sheyx-mahammadali-babakuhi-bakuvi>

20. Yazıcı Tahsin. (2002). “Ebu Said Ebu'l Hayr”, İslam Ansiklopedisi, Türkiyə Diyanət Vəqfi Yayınları, cild 10.

21. Yeni Türk Ansiklopedisi (1985). “Ötüken” nəşriyyatı, Birinci cild.

22. <http://www.dunya-az.com/mobil/w2131.html>

"525-ci qəzet"dəki yazımın Şirazda əks-sədası və ya Baba Kuhinin işığında

Bu yay Şirazda olarkən görüşdüyüm Qaşqay ziyalılarının Baba Kuhu kimi tanınan məşhur sufi alim Şeyx Məhəmmədəli Əbu Abdullah Məhəmməd ibn Abdullah ibn Ubeydullah ibn Əhməd Şirvani Babakuhinin azərbaycanlı olmasını bilməmələri məni üzdü. Bakıya qayıdanda "Qaşqay elinə səfər" adlı bir məqalə yazdım. Məqalədə Baba Kuhiyə də geniş yer ayırdım. Həcmi böyük olsa da, məqaləmi "525-ci qəzet"in üç sayında nəşr etdilər.

"525-ci qəzet"də çap olunan məqalələrin surətini İran İslam Respublikasında yaşayan bəzi tanışlara göndərdim.

Bir azdan xəbər tutdum ki, Urmiyadan Fərhad Cavadi məqalənin Baba Kuhu ilə bağlı olan parçasını əski əlifbaya çevirərək dost-tanışına, "Xudafərin" dərginə göndərib. "Xudafərin" dərgi də çox operativ şəkildə bu ilin Aban (Oktyabr) ayında nəşr olunan 169-cu sayında onu çap edib.

Şirazda da Əvəzullah Səfəri Kəşküllü (Bizim öz yazı qaydalarımıza uyğun Əvəzullah kimi işlətdiyimiz ad Qaşqaylarda da belə deyilir, ancaq sənədlərdə Farsca Evəzollah kimi yazılır - Ə.Ş.) həmin məqaləni Qaşqay ləhcəsinin qaydalarına uyğunlaşdıraraq surətini çıxarıb dost-tanışı arasında yayıb. Baba Kuhinin azərbaycanlı olması haqqında Əbdürrəhman Caminin, Həmdulla Qəzvini-nin əsərlərini qaynaq göstərməyim onların daha çox xoşuna gəlib. "525-ci qəzet"in nəşr etdiyi məqalə Şirazda yaşayan Qaşqaylara öz təsirini göstərib. Oradan aldığı məktublar və videolar dan ötən cümə günü (İranda cümə günü istirahət günüdür. Həmin gün rəsmi idarələrdə iş olmur, bazar bağlanır) 45-50 nəfər Qaşqayın ailəliklə Baba Kuhu məzarına ziyarətə getdiyini, orada qurban kəsdiklərini və birlikdə süfrə açıb nahar etdiklərini öyrəndim.

"525-ci qəzet"in nəşr etdiyi məqalə Şirazda yaşayan Qaşqaylara öz təsirini göstərib. Oradan aldığı məktublar və videolar dan ötən cümə günü (İranda cümə günü istirahət günüdür. Həmin gün rəsmi idarələrdə iş olmur, bazar bağlanır) 45-50 nəfər Qaşqa-

**Qaşqay aydınlarının bir qrupu ailələri ilə birlikdə
Baba Kuhinin məzarını ziyarət edərkən**

yın ailəliklə Baba Kuhi məzarına ziyarətə getdiyini, orada qurban kəsdiklərini və birlikdə süfrə açıb nahar etdiklərini öyrəndim.

Qaşqaylar Baba Kuhi məzarında qurban kəsməklə kifayətlənməmişlər. "Ocaq" Qaşqay Mədəniyyət Mərkəzinin rəhbəri İsmayıl Musalı, Qaşqayların milli fəallarından Qulamhüseyn Muğanlı Rahimi, Təməddün (Mədəniyyət) mədrəsəsinin müəllimi, uşaq yazıçısı, Qaşqay ləhcəsində insan bədən üzvlərinin adları haqqında kitabın yazarı Zəhra Tahirifər, yazıçı Mahnaz Rahmat İgdiri məzar başında öz yazılarını oxumuş, "525-ci qəzet"də nəşr edilən məqalənin surətini paylaşmışlar. Beləcə, məqalə bir qrup Qaşqay insanını Baba Kuhi işığına toplamışdır.

Toplantının təşkilində xüsusi fəallıq göstərən, şair və araşdırmaçı Əvəzullah Səfəri Kəşküllü "525-ci qəzet"dən Baba Kuhi haqqında yazılan məqaləni oxumaqla kifayətlənməmiş, özünün son günlər yazaraq Baba Kuhiyə və Qarabağa həsr etdiyi şeirlərini də oxumuşdur.

Baba Kuhi ağırlaması

Gəl qonağa hörmət qılaq,
Bakıdan bir qonaq gəlmiş.
Bu qonaqdan qədir bilək,
Bizdən almış soraq, gəlmiş.

Ariflərin atasıdır,
O, Sirvanlı balasıdır,
Qaf dağının Ənqasıdır,
Yolları çox uzaq gəlmiş.

Bəzənmişdir nar-i nurdan,
Musa kimi gəlib Turdan,
Bakı, Şirvan, Nişapur,an,
Şiraza bir dayaq gəlmiş.

Çıxıb elmin qıqacından,
(at çaparkən geriyə dönüb ox atmağa deyilir)
Soraq almış Həllacından,
Dönüb irfan Meracından,
Minmiş Boraq atın, gəlmiş.

Tikilmiş sufu dəkkəsi,
Rövnəqə qalmış təkkəsi.
Sayqıyladır fəlsəfəsi,
Qədəmindən oyaq gəlmiş.
Bəkləmiş Xoca Ənsarı
Görə Fəxrəddin Əttarı,
Xorasanın alimləri,
Sanki yeddi çıraq gəlmiş.

Müsahiblər mükərrimdir.
Başında Xoca Ədhəmdir, (Şirazın məşhur
ariflərindən İbrahim Ədhəmə işarədir)

Nəzər qıl, gör nə aləmdir,
Axıb dağdan bulaq gəlmiş.

Abu Abdullah Bakuvi,
Əcəm soylu Baba Kuhi,
Müridləri çəkdi "Yahu!"
Ki mürşid-xoşdamaq gəlmiş.

Gül açmış Bakı bağları,
Nə parlaqdır yanaqları,
Şirazda Türk uşaqları.
Gülüş gültək dodaq, gəlmiş.

Şair Əvəzullah Səfəri Kəşküllü şeirində sufi alimlərin adını çəkmiş və sufi terminlərindən geniş istifadə etmişdir. Əvəzullah Səfəri Kəşküllü onları "Sanki yeddi çıraq gəlmiş" kimi vermişdir. Qaf dağında yaşayan əfsanəvi Simurq quşunu sufilər Ənqa adlandıırırlar və gizli, gözlə görünməyən şeylərə də ənqa deyirlər. Həm də Haqqın mərifəti, mənəvi dəyər Ənqa kimi verilir. Ərəb dilində od anlamını verən **nar** sözünü sufilər insanın ad-sanımı, vücudunu yandıraraq onu maddi bağlılıqdan qurtaran eşq odu kimi işlədirlər.

Şirazda Qaşqay evlərində qonaq olarkən kəndimizi xatırladan çox şeylə rastlaşdım. Təxminən 1960-cı illərdə kəndimizə, birinin evinə Gəncədən, Bakıdan, İrəvandan və b. yerlərdən qonaq gələndə hamı oraya toplaşar, söhbət edər, yeyib-içib gedərdilər. Sonra növbə ilə qonağı evlərinə dəvət edərdilər. Hər dəfə də qonaq hansı evə gedirdisə adamlar da oraya, qonağın başına toplaşırdılar. 1980-ci illərdə bu ənənənin aradan qalxdığını gördüm. Qaşqaylarda isə bu ənənə hələ də yaşayır. Kimin evinə gedirdiksə, oraya xeyli adam gəlirdi. Gələnlər həm də xanımlarını, övladlarını gətirirdilər. Ev sahibinin dəvət etmədiyi, bəzən tanımadığı bu adamların gəlişindən rahatsızlıq duyduğunu hiss etmədim. Əksinə, xoşhal olduğunu gördüm. Görünür, elat ənənəsini hələ də davam etdirirlər.

Şirazda olduğumuz günlərdə müxtəlif peşə sahibi olan Qaşqay aydınları ilə görüşüb dərdləşdik.

Xəstəyə baş çəkmək: Mənuçehr Kəyaninin evində

Şirazda şəxsən tanıdığım bir alim vardı – Mənuçehr Kəyani. Onu xəbər aldım. Dedilər ki, xəstədi. Ona baş çəkməyi, türkiyəlilər demiş, “Keçmiş olsun!” deməyi qərara aldım. Axşam dostlarla birlikdə onun evinə getdik.

Mənuçehr Kəyani ilə ilk dəfə 1999-cu ilin Novruz bayramı günlərində Türkiyənin Elazığ şəhərində görüşmüşdük. Fırat Universiteti rektorluğu, Atatürk Yüksək Kurumu, Atatürk Kültür Mərkəzi Başkanlığının 18-20 martda keçirdiyi “Türk dünyasında Nevruz. Üçüncü Uluslararası bilgi şöleni”nə gəlmişdi. Qaşqaylar haqqında bir neçə kitab nəşr etdirmiş Mənuçehr Kəyani orda “Qaşqaylarda Novruz bayramı” mövzusunda məruzə etdi. Həmin simpoziumda mən də Ordubad rayonundan topladığım materiallar üzrə “Novruz bayramında xanbəzəmə” haqqında danışdım Bizim Kəyanigilə gedişimizdən xəbər tutan xeyli Qaşqay aydını da ora-

ya gəlmişdi. Gələnləri ilk dəfə idi görürdüm. Amma söhbətimiz elə şirin keçirdi ki, elə bil neçə ilin yaxın tanışları idik.

**Səkildə soldan
Əli Şamil və Mənuçehr Kəyani**

Mənuçehr Kəyani ilə sonralar da bir neçə elmi toplantıda görüşdük. Qaşqayların tarixi, etnoqrafiyası, folkloru ilə bağlı bir neçə kitabı vardı. Hətta istədik ki, onun Qaşqay folkloru ilə bağ-

lı yazıları əsasında AMEA Fəlklor İnstitutunda bir "Qaşqay folklor antologiyası" kitabı da çap edək. İşə başlamaq istəyəndə gördük ki, Mənuçehr Kəyani folklor materiallarını toplayıb və çap etdirərkən pasportlaşdırmadığı bir yana, Fars dilinə tərcümə edərkən də sərbəstliyə yol verib. Bu da institutumuzun qaydalarına uyğun gəlmədiyi üçün başlanmış iş yarıda qaldı.

Mənuçehr Kəyani Bakıya da tez-tez gəldi. AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutunda doktorluq müdafiə etdi. Mənim diqqətimi ilk tanışlıqdan çəkən Mənuçehr Kəyaninin xanımının adının Turan olması idi. 20-ci yüzildə dövlət siyasətində Fars milliyətçiliyi hakim olduğu bir zamanda valideynlərin qızlarına Turan adını qoyması cəsarət tələb edirdi.

Zarqan qəsəbəsində: Ərsalan Mirzəyinin qonağıyıq

Ərsalan Mirzəyi bizi Zarqan qəsəbəsindəki evinə apardı. Tanburda gözəl çalan və pəsdən oxuyan Ərsalan Mirzəyi 1977-ci ildə Şiraz yaxınlığındakı Beyza qışlağında anadan olub. Firuzabad şəhərindəki universitetdə dil-ədəbiyyat ixtisasına yiyələnib. Çörəyini kasıblara və imkansızlara yardım idarəsində işləməklə çıxarsa da, günün ikinci yarısında özəl kurslarda uşaqlara Qaşqay tanburu çalmağı öyrədir.

Azərbaycan musiqisi, ədəbiyyatı ilə də yaxından tanışdır. Hərdən şeir də yazan Ərsalan Mirzəyi indiyədək "Uzaq yol" (1389/2009), "Uşaqlar, ay uşaqlar!" (1391/2011), "Qaşqay tapmacaları" (1398/2018), "Denadan Şəhriyarın Heydərbabasına salam" (1395/2015) (Dena Qaşqayların yaşadığı bir bölgədəki dağın adıdır - Ə.Ş.) adlı nəzirlər kitablarını nəşr etdirib. Onun nəşr etdirdiyi kitablar arasında diqqətimi ən çox çəkən "Qaşqay tapmacaları" (2016) oldu. Anasına həsr etdiyi bu kitabda 348 tapmaca verib. Onlardan bir neçəsi bizim aşıqların bağlamaları kimidir. Yəni bir neçə bənddir, heca vəzndədir və müəllifi də bilinir.

Müəllif kitaba yığcam və diqqətçəkən bir ön söz də yazıb. Oradan bir parçanı olduğu kimi verirəm: "Bu tapmacalar qədim zaman-

ları elimiz çırağının işşigimiş. O zaman bu dəyin yağış yağmaz kərəzlər (bir kərə, bir vaxt) və qərə illər (yağış yağmayan və az yağan, quraqlıq keçən illərə Qaşqaylar qara illər deyir-Ə.Ş.) də el içində çox rəvacımiş. Gəlin mətəl (tapmaca, bulmaca) deyək, ta yağış yağa. Beş-on adam ki, ta bir əvə otururmuşlar, böyüklər tapmaca deyirmişlər və kiçiklər də cavab istirmişlər. Hər kim tapmaca cavabını bilmirmiş gərək ki, kənd verəymiş, ta cavab ala. Hər nə ki, tapmaca çətinrəg və önümlirəg olarmış böyükrəg kənd və şəhər istirmiş.

Hətta tapmacalar içində də bu məsələyi mətrəh etmişlər:

Bənd-bənd, hizar bənd, bunu bilənə qırx ikki kənd.

Bənddir bənd üstündə, üç yüz altmış kənd üstündə.”

Göyçədə də uzun qış gecələri bir evə toplaşib söhbət edər, nağıl, dastan, keçmişdə baş vermiş söhbətləri dinlər, oyun oynar, tapmaca deyərmişlər. Tapmacanın cavabını bilməyən söyləyənə bir kənd “bağışlarmış”, yəni bir kəndin adını deyərmiş. Həmin kəndin adını sonra tapmacaya cavab verməyən heç kim deməməliymiş. Yəni kənd adı təkrarlanmamalıymiş. Bu uşaqların coğrafi biliklərini artırarmış.

Qüzey Qafqazda yaşayan Qaraçay-Malkarların folklorundan yazanda öyrəndim ki, onlarda da belə bir adət varmış. Yəni tapmacanın cavabını verə bilməyən uduzması müqabilində qarşı tərəfə kənd “bağışlamalıymiş”. Demək, Quzey Qafqazdan, Göyçədən min kilometrərlə uzaqlarda yaşayan Qaşqaylar da kənd “bağışlama” gələnyini saxlayıb. Onlardakı fərq bundan ibarətdir ki, Qaşqaylar yağış yağdırmaq üçün belə edirlərmiş.

Ərsalan bəy 1375-ci (miladi 1995) ildən tapmacaları toplamağa başlayıb. 104 səhifəlik gözəl tərtibatlı kitabda ön söz də, tapmacalar da həm Ərəb əlifbası ilə, həm də Latin əlifbası ilə verilib. Qaşqaylarda tapmacaya *mətəl* deyilsə də, Ərsalan Mirzəyi kitabın üzərində tapmaca yazmaqla qalmayıb, birinci səhifədə Ərəb əlifbasının qarşılığı olan Latin hərflərini verərkən içrisində tapmaca, bulmaca işlədib ki, azərbaycanlı, türkiyəli oxucular söhbətin nədən getdiyini anlasınlar.

Ərsalan Mirzəyinin evində. Soldan: 1. Ərsalan Mirzəyinin oğlu Riza 2. Xanımı Zəhra, 3. Ərsalan Mirzəyi, 4. Əli Şamil, 5. Əzizə Şamil, 6. Əmin Cahangirinia, 7. Yerdə oturan Ərsalan Mirzəyinin qızı Asena.

Cəfər Eyvəzi Yadıkurı isə deyir ki, keçmişdə, bəzi tayfalar da indi də tapmacalar “Billən, billən bu nədir?” sorğusu ilə başlayır. Atalar sözüne, əfsanəyə, nağıla, dastana *mətəl* deyərdik. Müəlliflərin folklor nümunələrini fərqli adlandırması heç də təsadüf deyil. Qaşqaylarda ədəbi dil formalaşmadığından, özləri

də formalaşmış ədəbi dillərə qısqançlıqla, çəkingənliklə yanaşdıqlarında belə fərqliliklər bir müddət davam edəcəkdir.

Qaşqay şairlərinin ilham mənbəyi və qaşqayların sevimli yaylaqlarından olan Dena dağından bir görünüş. İrənin qüzey batısından, İraqın və Türkiyənin güney doğu sərhədlərindən başlayıb 1500 kilometr güneyə- Hörmüz boğazınadək uzanan Zaqros dağlarının ən uca zirvəsi Dena adlanır. Başı yay-qış daima qarla örtülü olan dağın 4 min metirdən yüksək olan 40-dan çox zirvəsi var ki, onların da ən ucası 4409 metirdir.

Ərsalan bəyin şeirlərinin Qaşqaylar arasında geniş yayılmasında İbrahim xan Qəndilpur, Məsudu Namdari, Sasan Kərimi, Yunis Əhmədi, Bəhmən Şahbazi, Əkrəm Mirzəyi, Qasım Təyyibi, Cahangir Rəhməni kimi xanəndələrin rolu böyükdür. Onlar toylarda, şənliklərdə, konsertlərdə, ailə şənliklərində oxumaqla kifayətlənmir, kliplər hazırlayaraq yayırlar. Bu kliplər radio və televiziya da az səsləndirilsə də, alıcıları çox olur. Onun çox sevilən, dillər əzbərinə çevrilən “Biz Türkək, biz Qaşqayiyək” şeirinə musiqi bəstələyən Şəhram Əsədidir. Bu mahnı Qaşqayların milli

himnini xatırladır. Ona görə də, həmin şeiri kitabın üz qabığında verdik. Onu da xatırladım ki, şeirlə mahnı mətni arasında xırda fərqlər də var. Bunu da normal saymaq olar. Çünki mahnıda sözlər musiqinin ahənginə uyğunlaşdırılmış, bəzi misralar atılmışdır. Övəzində bəzi bəndlər nəqarət kimi təkrarlanmışdır.

“Biz Türkək, biz Qaşqayıyək” şeirinə yazılmış musiqi də, ona çəkilmiş klip də uğurlu alınmışdır. Azərbaycanlı oxucunun mahnıdakı başa düşə bilməyəcəyi sözlərin izahını burada veririk:

Şair Yusifəli dedikdə şair Yusifəli bəy Qarağanlı, Sultan dedikrə onun sevdiyi qızı, Davud dedikdə məşhur musiqiçi, Əmələ tayfasından olan Davud Nəkasi, Cahangir xan dedikdə İsfahanda fəlsəfə məktəbinin yaradıcısı, filosof Cahangiri, Sövlət dedikdə Qaşqayların cəsur xanı Sövlətidövləni nəzərdə tutur. Deha isə Qaşqay şairlərinin ilham mənbəyinə çevrilmiş, Şirazın 120 kilometr Batısındakı, 4409 metir yüksəkliyindəki dağı nəzərdə tutur.

Ərsalan Mirzəyi sonrakı səfərimizdə də Şirazdan xeyli aralıda bulaq başında, eləcə də ortağ dostumuz Əmin bəygildə gözəl çalib-oxumaqla ruhumuzu oxşadı. Evində olarkən mənə bir Qaşqay xalata bağışladı.

Ramiz Rövşənin şeirinə nəzirə

Aradan təxminən 11 ay keçəndən sonra Ərsalan Mirzəyi Ramiz Rövşənin bir şeirinə yazdığı nəzirəni mənə göndərmişdi. Mən də “525-ci qəzet”ə verdim. Sağ olsun Rəşad Məcidi, şeiri nəşr etdi. Sonra eşitdim ki, qəzetin şeir çap olunan səhifəsini kserekopyada çoxaldıb Şirazdakı, Firuzabadakı şeir həvəskarları Qaşqaylar arasında yayıblar.

Ayrılib gedəndə bu uzaq yolu,
Dalınca getmədim, məni bağışla.
“Mən səni, gözəlim, gözlərim nuru
Tanıya bilmədim, məni bağışla.”

Bu yollar götürüb apardı səni,
Aparıb möhnətdən qurtardı səni,

Ürəyim çox gəzib, axtardı səni,
Tayını bulmadım, məni bağışla.

Tərpəndi dodağın, mələk xoyunda,
Balıq kimi tordaydın, asta (qısa, alçaq) boyunda
Şadlığın çağında, sənin toyunda,
Ağladım, gülmədim, məni bağışla.

Ayrılıq çağında dedin: “gələrəm”,
Gəlmədin, qədrini indi bilərəm,
Özüm öz yanımda dedim: “ölərəm”,
“Mən sənsiz ölmədim, məni bağışla”

(“525-ci qəzet, 19.09.2019)

Qaşqay börkü

Əmin Cahangirinia mənə Qaşqayların keçədən hazırladıkları və şahların başlarına qoyduqları tacı xatırladan bir börk – papaq bağışladığı. Havanın isti olmasına baxmayaraq, gəzməyə çıxanda keçə börkü başıma qoyurdum. Börk Şirazın istidən qorunmaqda da adamların dadına çatır.

Bir az qıyıq olan gözlərim, başımdakı keçə börk, əynimdəki xalat məni Qaşqaya çevirmişdi. Börk - papaq sanki bir parol rolunu oynayırdı. Onu görənlər gülümsəyərək şirin Qaşqay ləhcəsində danışırdılar. 10-12 yaşlı oğlanlar da börkü görənlər kimi gülümsəyirdilər.

Getdiyimiz restoranda da, mindiyimiz taksidə də, bazarda da dil bilmək sarıdan bir çətinliyim olmadı. Əmin ağzını açmasa belə biz fikrimizi ifadə edə, istədiklərimizi çatdırı bilirdik. Çünki bizə yaxınlaşanlar, yanlarına çağıranlar, xidmətlərini təklif edənlər Qaşqaylar olurdu. Mən də zarafatla: "Əmin bəy, Qaşqay börkünü başıma qoymaqla Şirazda tərəcəməçisiz gəzə bilərəm" – deyəndə Əmin gülümsəyərək: "Yalnız Şirazda deyil, Fars ostanında, İsfahan çevrəsində, Buşəhr və b. ostanlarda da börk yalnız dil məsələsində deyil, çox işdə köməyinizə çatar" – dedi.

Qaşqar şairləri bۆrkə çox şeir yazıb, musiqiçiləri onun haqqında oxuyurlar. Onlardan birini-Muradəli Heydərinin yazdığı “Bۆrk” şeirini veririk

İgidləri qirətə mindirən bۆrküm,
Tatlara qirətı qandırən bۆrküm.
Sənəş Qəşqayının nam o neşanı,
Sən bir ağır eling məğamı şanı.
Ta ki sənini qulağı bükən var,
Həmı ağda, həmı qərədan ürkən var.
Neççə bۆrkli ki, bir yere kop ola,
Dili əyri qorxar papax kup ola.
Mənə söylə iraqdan kəççə bۆrküm,
Saniğnən var qərib baş neççə bۆrküm.
Dəli başda gülgəz qana boyandıq,
Çox məsafda dağ o daşa dayandıq.
At üzündə baş qulağa çəkən sən,
Qoç igidlər toz dolağa çəkən sən.

Cəfər və Əminlə Qaşqay eli haqqında söhbətlərimiz

Şirazi gəzib dolandıqca, muzeylərinə, tarixi abidələrinə baxdıqca Cəfər Eyvəzi Yadıkurı ilə Əmin Cahangirinia bizə Qaşqaylar haqqında da bilgi verirlər. Onların heç biri tarixçi deyil. Cəfər bəy bilgisayar proqramçısıdır. Əmin bəy də Tehran Universitetində fəvqlisans (magistratura) bitirib, Türkiyədə idarəetmə sahəsində doktorluq oxumağa getməyə hazırlaşır. Buna baxmayaraq, çılğın bir həvəslə Qaşqayların tarixini, ədəbiyyatını, mədəniyyətini öyrənib təbliğ etməyə çalışır.

Cəfər Eyvəzi Yadıkurı ilə ilk söhbətimizdən gördüm ki, son dövrdə nəşr olunan, lakin bir çox tarixçilərin hələ qəbul etmədiyi əsərləri diqqətlə oxuyur. İran tarixçisi Nasir Purpirarın “On iki yüzil sükut” əsərində Əhəmənilər və İran tarixi ilə bağlı yazılmış yanlışlıqların tənqid olunması gənc nəsllə güclü təsir edib. İndi

adamlar əfsanalərə, təbliğata dayanan əsərlərə deyil, ciddi faktlara dayanan əsərlərə önəm verirlər. Ona görə də, biz Təxti-Cəmşidi gəzərkən orada bələdçilərin dediyinə də, yazılanlara da Cəfər Eyvəzi Yadıqurı istehza ilə yanaşır, onları İngilislərin müstəmləkəçilik siyasətinə xidmət edənlərin yazdığını söyləyirdi.

Onun oxuduqlarından gəldiyi qənaət belə idi ki, Ari adlandırılan Parslar bölgəyə gəlməmişdən öncə burada Türk tayfaları yaşayırmış. Bu yerlərin hakimi də onlarmış.

Xalqların köçləri, savaşıları, yoluxucu xəstəliklərin insanları kütləvi şəkildə qırmaları haqqında o qədər faktlar var ki, buna görə də, nə onunla həmfikir olduğumu deyə bilərəm, nə də dediklərini inkar etməyə əlimdə faktlarım var. Şiraz və çevrəsində Türkün yaşadığına dair faktlar da dağınıqdı. Çünki bölgədə yaşayan Türklərin tarixi sistemli öyrənilməyib. Hazırda orada yaşayan Türklərin bir birləşdirici adı var: Qaşqaylar! Bu adın da populyarlaşmasına səbəb Qaşqay el birliyi olub.

Yaylaq-qışlaq həyatı yaşayan Qaşqay elinin əsasını Əmələ, Dərəşuri (Derre Şuri), Kəşküllü (Kəşkolli) (bu tayfa da öz daxilində Böyük Kəşküllü və Kiçik Kəşküllüyə bölünür), Şeşbölükü (Şeşbəyli), Farsimədan (yəni Farsca bilməyənlər. Bu tayfanı həm də bizim İmirli dediyimiz Eymurlu kimi də adlandırırlar) təşkil edir. Bunlardan başqa, elin idarə olunmasında söz sahibləri olsalar da, sayları az olduğundan təsir gücləri zəif olan Qaraçaylı, Rahimli və Səfixanlı, İgdir və b. kiçik tayfalar var. Böyük tayfalar da öz daxillərində tirələrə bölünür. Tirələrin adlarından aydın olur ki, onlar böyük Türk tayfalarından qoparaq burada bir çatı altında birləşmiş və Qaşqay elini yaratmışlar. Yuxarıda adını çəkdiyimiz böyük tayfaların daxilindəki tirələr bunlardır:

Əmələ tayfası: Bayat, Dügər, Çobankara (Çobankərə), Oryat, Əmir Salari, Çigini və b.

Dərəşurlu tayfası: Qaraçorlu, Qarakeçili, Cəlali, Qırıxlı (Qırxlı), Göyçəli, Lək, Mosullu və b.

Kəşküllü tayfası: Ağqoyunlu, Oyrad, Ağacərli, Oxçulu, Gəncəli, Göyçəli, Qucar və b.

Şeşbölüki (Farsca: Şeşbuluki) tayfası: Arıqlı, Ağacəri, Tərəkəmə, Cığallı, Şamlı, Əmələ, Qəcər (Qacar) və b.

Farsimədan tayfası: Tuva, Çobankara (Çobankərə), Dənizli, Doğanlı, Şeybani, Əmələ, Lək, Mosullu, Yağmurlu və b.

Bundan başqa, Qaşqay elində İğdır, Xələc, Əfşar, Uyğur, Qaraqoyunlu, Bəydili, Qaragözlü, Ayvatlı, Muğanlı, İrəvanlı soyadını daşıyanlar da var. Bu soyadlarını onlar tayfalarının adından aldıklarını söyləyirlər.

Mənuçehr Kəyani 2005-ci ildə Bakıda doktorluq dissertasiyasının müdafiəsinə hazırlaşarkən yazdığı “Qaşqaylar” (tarixi-etnoqrafiki tədqiqatlar) avtoreferatında Qaşqay elinin tərkibi haqqında araşdırmaları belə ümumiləşdirir: “Qaşqay elinin tayfa və qollarının (tirələr) sayı haqda da elmi ədəbiyyatda fərqli fikirlər mövcuddur. Fəσαι Qaşqayları 66, Keyhani 89 tayfa və tirədən, Bəhmənbəyli 5 böyük və kiçik tayfadan, 138 tirədən, Ə.Rəzmarə 27 tayfa və 190 tirədən, Sirius Perham 200 tirədən, M.S. İvanov isə 5 böyük tayfadan ibarət olduğunu yazır. Bu pərakəndəliyin səbəbi isə Qaşqayların mürəkkəb ierarxiq quruluşa malik olması ilə izah edilir” (səh. 10).

Sirius Perhamiyə görə, Qaşqay elinə daxil olan 200 tirədən ən azı 13-ünün kökü lor və ləklərə bağlıdır.

Qaşqay elində aparıcı böyük tayfaların adı ilə o biri tayfaların içərisində tirələr var. Tirələrin bir çoxunun adı ilə bağlı toponimlərə Azərbaycanda tez-tez rast gəlinir. Tayfalar içərisindəki nəsillərin adı ilə, yaşadıkları və ya köçüb gəldikləri yerin adı ilə bağlı olan tirələr də vardır. Onlar da Azərbaycan toponimləri içərisində geniş yayılmışdır.

Zagros dağlarının ətəklərində, 20-60 kilometr eni, 500-1000 kilometr uzunluğu olan bir ərazidə yaylaq-qışlaq həyatı sürən Qaşqaylar ilin 2-3 ayını köç yollarında keçirirmişlər. Yaşadıkları yurdu (evi) *qara çadır* adlandırırlar. Uzunluğu 6-12, eni 3-5 metr olan çadırın qurulması üçün uzunluğu 2-2,5 metr, dia-

metri 8-10 santimetir olan ağaclardan istifadə edilir. Üst hissə sıx toxunmuş keçi qəzilindən, *çıtq* ya *çit* adlandırılan yan hissələri isə qamış və keçi qəzilindən hazırlanır. Keçi qəzili yuna nisbətən gec çürüyür və yağışda qəzil şişərək su buraxmır. Çadırdə keçi qəzilindən hazırlanmış sicimlər də çox önəmlidir. Sicimlər çadırın üst və yanlarından keçirilərək yerdəki qarmaqlara möhkəm bağlanır ki, külək, tufan çadırı dağıtmasın.

Qaşqaylar *qara* sözünü yalnız rəng anlamında işlətmirlər. *Qara qovurma*, *qara qurud*, *qaraney* və *qara* ilə bağlı başqa sözlər çox işlədilir. *Qaraney* bizim qarazurna ilə Özbəklərin gəranayına oxşar bir musiqi alətidir. Bir metrədən çox uzunluğu olan bu musiqi alətindən ən çox toylarda böyük nağara ilə birlikdə istifadə edilir.

El, adətən, elxan tərəfindən bir ailə kimi idarə olunub. Ona görə də, Qaşqaylar arasında sinfi mübarizə deyilən şey olmayıb. Böyük qoyun sürüləri, at ilxısı, qaramalı, gözəl çadırları olan birisi, təbii fəlakət, sel gəlməsi, qışın sərt keçməsi və s. nəticəsində qısa müddətdə müflüsləşib. Kasıb, onun-bunun qaramalını, sürüsünü otarmaqla güzəranını keçirən cavan oğlan isə ağılı və fərsəti sayəsində beş-on ilə var-dövlət sahibi ola bilib. Müflisləşənə hər bir insan toğlu, dana, yorğan, çadır, qab-qazan verməklə onu dilənçi vəziyyətinə düşməyə qoymayıblar. Ağılsızını, bacarıqsızını, şikəstini də el yola verib. Şikəstin, xəstənin dilənçilik etməsini və ya məhv olmasını qürurlarına sığışdırmayıblar. Onlarla nümunə göstərilər ki, qohumlarının sürülərini otaran, qaramalına, atına baxan gənc az bir zamanda var-dövlət sahibi olub.

Qaşqaylar bir-birini dolandırmaqla kifayətlənməyib, yaylağa, qışlağa gedəndə yol boyundakı kəndlərin, qəsəbələrin kəsiblərinə pulsuz şor, qatıq, ayran, pendir, ət, yun, dəri və s. veriblər. Bunu da bir savab iş sayıblar.

1962-ci ilin yayında Məhəmməd Rza Pəhləvinin torpaq islahatı ilə bağlı verdiyi qanun yazda yaylağa, payızda qışlağa köçən Qaşqayların yaşam tərzini dəyişdirdi. 216.984 kvadrat kilometrlik geniş bir ərazidə daim hərəkətdə olan Qaşqay eli oturaq

həyata keçmək məcburiyyətində qalıb. Bu da o qədər asan baş verməyib. Qarşıdurmalar da olub, qan da tökülüb. Amma hökumətlə hökumətlik etmək mümkün olmayıb.

Qaşqayların ən sıx yaşadıkları yer Fars vilayətidir. Firuzabad şəhərində yaşayanların da 70-80 faizi Qaşqaylardır. Mərkəzi Şiraz olan Fars vilayətində, İsfahan, Çahar-Mahalı, Bəxtiyari, Kuhgiluyə, Buyer-Əhməd, Xuzistan, Hürmüzqan, Yəzd, Kirman vilayətlərində də Qaşqaylar topla halda yaşayırlar.

Qaşqayların dilləri dilimizə yaxın olduğu kimi, elin tərkibinə daxil olan tayfaların bir çoxu da Azərbaycanlı tayfalarla bir kökdəndir və yaşadıkları bölgənin coğrafi adlarında da ciddi bir yaxınlıq var. Məsələn, oradakı əsas çayların adı Kür, Qaraçay, Qarağac, Ucan, Seyvənd, Fəhliyəndir.

Professor Namiq Musalının məktubu

Ata-babasının, nəslinin, tayfasının, millətinin tarixini qədim dövrlərlə bağlamaq həvəskarları getdikcə artır. Bu da ciddi elmi əsərlərin kölgədə qalmasına, yeni araşdırmaların doğru istiqamətdə getməsinə əngəl olur. Qaşqaylardan yazanların bəziləri də bu xəstəlikdən qurtara bilmədiklərindən tayfanın tarixini miladdan öncəki dövrlərdə axtarırlar. Səlcuqlular, Qaraqoyunlular, Ağqoyunlular, Avşarlar dövründən bəhs edən tarixçilər Qaşqay elindən söz açmırlar. Bu o demək deyil ki, onların indiki yaşadıkları bölgədə istər orta yüzillərdə, istərsə də miladdan öncə Türklər yaşamamışlar. Faktlar onu göstərir ki, Türklər bölgənin qədim əhalisindən biridir. Lakin onlar istər orta əsirlərdə, istər qədim dövrlərdə Qaşqay eli kimi formalaşmayıblarmış.

Ciddi araşdırıcısı kimi tanıdığım Kastomonu Universitetinin professoru Namiq Musalıya bir məktub yazıb Qaşqaylar haqqında bilgi verməsini xahiş etdim. Namiq bəyin yazdığı məktubu aşağıda verirəm:

“Qaşqayların yaşadıkları Fars vilayətinin tarixi ilə bağlı ən mühüm mənbələrdən biri 19-cu yüzil İran tarixçisi Hacı Mirzə Həsən Hüseyni Fəsayinin “Farsnameyi-Nasiri” əsəridir. Bu əsər

1382 şəmsi (miladi 2003) ilində Tehrandakı Əmiri-Kəbir nəşriyyatında çap olunub.

**Soldan Ərsalan Mirzəyi və Əli Şamil Kərim xan
Zəndin tikdirdiyi qalanın önündə**

Qeyd olunan mənbədə Qaşqayların adı ilk dəfə İt ilində, yəni hicri 1167-ci (miladi (1754-cü) ilin yazında çəkilir. Həmin vaxt Fars əyalətini ələ keçirmiş Haşım xan Bayat Qaşqay elatına basqın edib onları yağmalamış və İsmayıl xan Kor Qaşqayıyə böyük xəsarət yetirmişdi (**I c., s.594**).

Ümumiyyətlə, Fəsayinin əsərində Qaşqayların görkəmli dövlət xadimləri, yaşadıqları bölgələr, iqtisadi fəaliyyətləri, hərbi-siyasi hadisələrdə iştirakları və s. barədə xeyli faktlar var. Azərbaycan oxucusunun diqqətini çəkə biləcək bəzi yerləri tər-

cümə etdim. Bəzi boy və yer adlarının Ərəb əlifbası ilə oxunuşunun alternativ variantlarını mötərizə içində verdim.

“Bayat tayfası bu mahalın qədim sakinlərindəndir. Onların əsli Türküstandakı Dəşti-Qıpçaqdan olub... Farsa (əyalətinə) gəlmişlər və iki qəbiləyə ayrılmışlar: onların bir hissəsi... səhranişin olmuşlar, digər hissəsi isə Şiraz şəhərini özlərinə vətən etmişlər” (2 c., s.919).

Fəsayi Şirazın Meydani-şah məhəlləsindən bəhs edərkən yazır: “Qaşqay xanlarının ulu silsiləsi sadəcə bu məhəllənin deyil, bəlkə Fars məmləkətinin, bəlkə də bütün İran məmləkətlərinin ən yüksək dərəcəli əmirilərindən, əyanlarından və böyüklərindəndir. Qaşqay Farsdakı elatlardan olan bir tayfanın adıdır. Aşağıda elatlardan söz açarkən, onların haqqında məlumat veriləcəkdir. Onların bu mahalda ev qurmuş olan ulu əcdadı mötəmidüs-sultan (sultanın etimadlı adamı) Həsən xan Qaşqaydır. Onun şəcərəsi belədir: Həsən xan ibn Canı ağa ibn Namdar ağa ibn Bəy Məhəmməd ağa ibn Səfərəli ağa ibn Canı ağa ibn Qazı ağa ibn Əmir Qazı Şahlu Qaşqayi. Həsən xan Zəndilərin dövlətində etibar sahibi idi və ədalətli bir padşah olan Kərim xan Zənd həzrətlərinin xidmətində olub, müşavir məqamına malik idi. Həsən xan Qaşqayın möhtərəm qardaşı mötəmidüs-sultan İsmayıl xan Qaşqaydır. O da öz qardaşı kimi Zənd sultanlarının xidmətində olub, müşavir mövqeyində idi. Lakin Zəndiyyə səltənətinin axırlarında ya töhmət, ya bəxt, ya da təsadüf ucbatından Həsən xanın əlini kəsdilər, İsmayıl xanın isə iki gözünü çıxardılar” (2 c., s.1100).

Fəsayi Fars əyalətindəki elatlardan söz açarkən yazır:

“Qaşqay eli: Elə ki Xələc eli Rum məmləkətlərinin ərazisindən İraq (burada, yəqin ki, İraqi-Əcəm, yəni İsfahan və ətrafındakı region nəzərdə tutulur – N.M.) torpağına gəldi, onların bir dəstəsi qaçaraq Fars məmləkətinə yerləşdilər və Xələc camaatı bu dəstəni “qaçqay”, yəni “qaçan” adlandırdı və bu ad tələffüzdəki dəyişikliklər nəticəsində Qaşqay formasını aldı. Sonra onların bir hissəsi Qunquri bölüyündə məskunlaşaraq kəndli oldular və indiyə qədər də bunlar öz Türk dillərini qoruyub saxlamışlar

və onlara Xələc deyirlər. Bunların arasında elat qanunu ilə qışlaqdan yaylağa köçməyi davam etdirənlərə gəlincə, bu dəstə də iki hissəyə ayrıldı: birisinə yenə də Xələc dedilər, digərinə isə Qaşqay dedilər. Bunların hər biri neçə-neçə qollara ayrıldı və hal-hazırda bu qolların hamısına Qaşqay deyirlər. Qaşqay xanları silsiləsi Şahilü tayfasındandırlar. Hər qolun da öz kəndxudası və böyüyü var. Qaşqay boylarının camaatı öz kəndxuda və böyüklərindən başqa heç kimə tabe olmazlar” (2 c., s.1580-1581).

Sonra bunların Fars vilayətindəki qışlaq yerlərini sayır: Ərbəə bölüyü, Əfzər bölüyü, Cərə bölüyü, Xəşt (və ya Xəşət) bölüyü, Xənc (və ya Xənəc, Xünəc) bölüyü, Dəşti bölüyü, Dəştistan bölüyü, Fərraşbənd bölüyü, Mahur-meylati.

Yaylaq yerləri: Dizkərd bölüyü, Sərhədi-çəhardangə bölüyü, Sərhədi-şəşnahiyə bölüyü, Kami-Firuz bölüyü, Kakan nahiyəsi, Məməsəni nahiyələrindən olan Kəmhər (2 c., s.1581).

Əsərin yazıldığı zaman Qaşqayların ən mühüm şairinin Nəsar təxəllüslü Mirzə Məhəmməd Qaşqay olduğunu və onun Hindistanın Rampur şəhərində yaşadığını yazır (2 c., 1581).

Qaşqay boylarının (tirələrinin) adları:

1. Ardəkiyan. 2. Əbülhəsəni. 3. Axaçlı (və ya Axçalu). 4. Axçapul. 5. Ərdəşiri. 6. Aslani. 7. Əfşari-Kirmani. 8. Əmirli. 9. Oryat. 10. İrəklü (və ya İrklü). 11. İgdir (İydir). 12. İnaqlı. 13. Eyyublu. 14. Papti (və ya Papəti). 15. Barani-kərdli. 16. Bəlü. 17. Bəliləvənd. 18. Pagir. 19. Bayat. 20. Tüllü (və ya Tüləli). 21. Çardaçerik. 22. Caməbozorgi. 23. Çətəz. 24. Cərkani. 25. Cəfərbəyli. 26. Cəfərbəgi. 27. Çəgəni. 28. Xələc. 29. Dədəkeyi. 30. Dərəşuri. 31. Rəhimi. 32. Zəngənə. 33. Saruyi. 34. Səhmi-dini. 35. Şahilü. 36. Şəşbölügi. 37. Səfixani. 38. Teyyübi. 39. Əlibəyli. 40. Əlikərdli. 41. Əmələ. 42. Fərsimədan. 43. Feyli (və ya Fili). 44. Qaraca. 45. Qubadlı. 46. Qaraçlı (və ya Qaracalı). 47. Qarağanlı. 48. Qarağani. 49. Qutulu. 50. Qocabəyli. 51. Keyi. 52. Gərayi. 53. Kirmanlı. 54. Kəşkülli. 55. Gəlləzən. 56. Kəhəkü. 57. Kəhva (və ya Kəhəva). 58. Maləhmədi. 59. Məhəmməd-

zamanlu. 60. Mərəkmari. 61. Muğanlu. 62. Muğani. 63. Muslu. 64. Nəmədi. 65. Vənda. 66. Yəlmə (və ya Yələmə) (2 c., s.1582).

Göründüyü kimi, bu əsərdə Qaşqayların kökü haqqında fərqli fikirlər var. Bir tərəfdən onların Türküstandan, Dəşti-Qıpçaqdan gəldikləri deyilir, o biri tərəfdən isə Rumdan (Anadoludan) gəldikləri qeyd olunur. Bunlarla yanaşı, Qaşqay boylarından ikisinin adı Muğanla bağlıdır (yuxarıdakı siyahıda 61 və 62-ci boylara baxın). Məncə, bütün bunlar onu göstərir ki, Qaşqaylar həm Türküstandan, Qıpçaqdan, həm də Anadolu və Azərbaycandan (Muğandan) gəlib Fars vilayətinə və ətrafındakı bölgələrə yerləşmiş Türk tayfalarının birləşməsindən meydana gəlmişdir”.

Artıraq ki, Azərbaycandan getmə faktını təkcə Muğanlu və Muğani yox, həm də Qubadlu, Qocabəyli, Yəlmə/Yalama (Azərbaycanda: Yalama) vb. adlar da təsdiqləyir.

Həsəm Hüseyni Fəsayinin yazdığı Qaşqay elinin tərkibindəki tayfa və tirə adlarını ona görə saxladım ki, indikilərlə müqayisə etmək mümkün olsun. Bu siyahı 200-250 ildə Qaşqay elinin tərkibindəki dəyişikliyə aydınlıq gətirir.

19-cu yüzildə ölkədə inzibati ərazi sistemi

Ölkədə dinclik, qayda-qanun olanda İranın güneyində yaşayan Türk tayfaları da vergi vermək və mərkəzi hökumətin əmirlərinə əməl etməklə yaşayırdılar. Nadir şahın öldürülməsindən sonra hakimiyyət uğrunda gedən döyüşlər dinc əhalini çətin vəziyyətə saldı. Fars əyalətində yaşayan elat Türk tayfaları özlərini qorumaq üçün bir çatı altında birləşmək zorunda qaldı. Bu heç də asan olmadı. Tez-tez basqınlara məruz qalan, malı-mülkü əlindən alınan, aclıq və səfələtlə üzləşən Türk tayfaları uzun müzakirələrdən sonra Qaşqay eli adı altında birləşdilər. Bu birlik Türk tayfalarını assimile olmaqdan qurtardı. Onlar nəinki ailələrini, heyvanlarını basqınlardan qorudular, hətta geniş ərazini əhatə edən yaylaq və qışlaqlarının toxunulmazlığını da təmin etdilər.

Qaşqay eli tək deyildi. Mosullu, Şamlu, Rumlu, Şahsevənli və s. tayfalardan söz açan tarixçilər də onların Səfəvilər zamanında formalaşdırıldığını yazırlar. Həmin tayfaların işərisində Bayat, Qayı, Əfşar, Dügər və başqa tirələrə rast gəlinir. Səfəvilər onların tərəfini saxlayan, onlara köməyə gələn adamları və kiçik qrupları ənənəvi tayfa kimi formalaşdıraraq onları çoxluğun gəlmiş olduğu bölgənin adıyla adlandırdı.

Bir tayfanın, toplumun yüz illər boyu eyni bölgədə yaşaması da inandırıcı görünür. Epidemiyalar, yoluxucu xəstəliklər, savaşlar minlərlə insanın ölümünə, yerdəyişməsinə səbəb olurdu. Bunu yazmaqda məqsədim odur ki, qədim dövrlərdə Qaşqayların yaşadıkları bölgədə Türk tayfaları yaşalar belə, onların heç də hamısını indi orada yaşayanların birbaşa ulu babaları saymaq olmaz.

Qaşqaylar bir el kimi formalaşdıqları gündən ictimai-siyasi həyatda fəal rol oynamışlar. Qısa bir zamanda sayları az olsa da, bölgənin sözü keçən bir topluma çevrilmişlər. Fars əyalətində və çevrəsində hakimiyyətə gələn qüvvələrin onlarla hesablaşması qaçınılmaz olmuşdur.

Qacarlar hakimiyyətə gəldikdən sonra idarəetməni asanlaşdırmaq üçün ölkəni Azərbaycan, Kürdüstan, Fars, Xorasan, Kerman və Bəlicustan adlı ilə 5 əyalətə bölür. 1880-ci illərdə Kürdüstan ləğv edilir, Bəlicustan sözü də atılıb Kerman kimi yazılır. 1891-ci ildə vilayət-i Qaşqay adlı bölgə yaradılmışdı. Bu bölgə 15 qəzaya bölünürmüş. Həmin qəzadakı yaşayış məskənlərinin sayı 300, əhalisinin sayı isə 350 min nəfər imiş. Onlar savaş zamanı orduya 40-50 min süvari döyüşçü göndərmiş.

1912-ci ildə Daxili İşlər Nazirliyinin təyin etdiyi heyət Fars əyalətinin tərkibindəki inzibati-ərazi bölgüsünü belə adlandırır: Şiraz, Abadə, Qaşqay, Kuhkeyliyə, Mərkəz, Xəmsə, Neyruz, Larestan. Qacarlar süləsesinin hakimiyyətinə son qoyan Böyük Britaniya imperiyasının strateqləri isə Kazak ordusunun komandırı olan Rza Palaninin hakimiyyəti ələ almasına şərait yaradır və onu Pəhləvi soyadı ilə tarix səhnəsinə atır.

Qaşqay elxanları

Qaşqaylar arasında belə bir fikir geniş yayılıb ki, Səfəvi hökmdarları onların ulu babalarını portuqaliyalıların dənizləri keçib Fars vilayətinə çıxmalarının qarşısını almaq üçün göndərib. İlk elxanları Ağqoyunu Həsənin nəslindən olan Əmir Qazi Şahılı imiş. Qəribəsi budur ki, şahlar dara düşəndə həmişə kömək üçün Qaşqay elxanlarına müraciət edirlərmiş. Çətinlikdən çıxan kimi hakimiyyətləri üçün təhlükə sayaraq müxtəlif bəhanələrlə onları cəzalandırırlarmış.

Qaşqaylar haqqında Azərbaycanda ən dəyərli araşdırmanın yazarı T.Ə.İbrahimov (Şahin) “Qaşqaylar” monoqrafiyasında qeyd edir ki, Türklər Fars vilayətində qədimdən yaşasalar da, onların el kimi formalaşmalarının tarixi o qədər də uzağa getmir. Onun gəldiyi qənaət budur ki, “Qaşqay eli 1747-ci ildə Nadir şah Əfşarın öldürülməsilə əlaqədar ölkənin hər tərəfində törəmiş hərçmərclik illərində təşəkkül tapmışdır” (T.Ə.İbrahimov (Şahin). “Qaşqaylar”, 144). İlk dövrdə bu el 24 tayfa birləşməsindən yaranmış, sonralar bəzi tirələr və nəsillər də onlara qoşulmuşlar.

Həsəm Hüseyni Fəsayi Tehranda 1313/1895-ci ildə nəşr etdirdiyi iki cildlik «Farsnameyi-Nasiri» əsərinin birinci cildində yazır ki, 1819-cu ildə Fətəli şah Qacar Qaşqay elbəyisi Canı ağaya xanlıq titulu verərək onu elxan təyin etdi.

Abbas Mirzənin vəliəhd olduğu zaman Qaşqay eli güclənməyə başlayır. Qaşqayların da vəliəhdə ehtiramı böyük imiş. Abbas Mirzə dünyasını dəyişəndən (13.10.1833) az sonra Fars əyalətinin valisi Hüseynəli Mirzənin apardığı məkrli siyasət nəticəsində Qaşqay elxanına və elinə münasibət dəyişir.

O, Qir qəsəbəsinin iki kilometrliyindəki Pərkan qalasında 200 nəfərlik silahlı döyüşçü gizlədir. Görüşmək adı ilə Qaşqay elxanı Məmmədəli xan və yaxın adamlarını qalaya dəvət edir. Onlar qalaya daxil olan kimi qapıları bağladır və pusquda duran döyüşçülərə Məmmədəli xana və mühafizəçilərinə hücum əmri verir. Hazırlıqsız yaxalanan Qaşqaylar nə qədər cəsarətlə savaşa-

salar da, xilas ola bilmirlər. Mühafizəçilərin əksəriyyəti öldürülür və ağır yaralanır. Yaralı Məhəmmədəli xan və onun kürəkəni Qasım xan Xələci Şirazdakı zindana salınır. Onların evləri yağmalanır. Qasım xan Xələcin gözləri kör edilir. Qaşqay elinə daxil olan tayfa və tirələr arasında qarşıdurma yaradılır.

Şah Məhəmmədəli xanı 1836-cı ilin oktyabrında Tehrana aparmaqla onu Qaşqay elinin idarəetməsindən uzaqlaşdırmış olur. Həmin müddətdə Qaşqay elini Məhəmmədəli xanın qardaşı Məhəmmədqulu xan idarə edir. Məhəmmədəli xan 1847-ci ildə Tehrandan qaçaraq Fars əyalətinə gəlir və Qaşqaylar arasında yaradılan qarşıdurmalara, daxili ziddiyətlərə son qoyur, necə deyirlər, el içində barışıq-birlik vardır. 1851-ci ildə dünyasını dəyişəndə qardaşı Məhəmmədqulu xan elxan seçilir.

Zəndləri (1776-1796) Qacarlara sataraq sarayda nüfuz qazanan Qəvamülmülklərlə Qaşqaylar arasında dərin ziddiyət olmuşdur. Qaşqay elinin gücündən qorxuya düşən Nəsrəddin şah güneydə yaşayan köçəri tayfalar arasında müvazinət yaratmaq adı altında, daha doğrusu, Qaşqaylar qarşısında yeni köçəri qüvvə yaratmaq məqsədilə Fars feodallarının Türklərin Baharlı, İnallı, Nəfəri və Ərəb tayfalarının, Basırının (Əvəzulla Səfəriyə görə bu tayfa Türklərin və Tatların (Farsların) qarışığı olduğu tayıfadır-Ə.Ş.) birləşməsindən Xəmsə adlı yeni bir elin yaratmasına kömək edir. Nəticədə yaylaq və qışlağa görə Qaşqaylarla Baharlı və İnanlılar arasında ziddiyətlər baş verir. Qarşıdurma o qədər güclənir ki, onlar İngilislərə qarşı savaşa belə bir birinə kömək etmir.

Bölgədə Qaşqaylara rəqib Hacı İbrahimoğulları, Bəxtiyari tayfaları da formalaşır.

Valilərin Qaşqaylara qarşı qərəzli mövqelərinə baxmayaraq, vətənin dar günündə döyüşə atılan birinci onlar olur. 1856-cı il dekabrın 9-da Böyük Britaniya Kəngər (Fars-Ərəb-Bəsrə) körfəzində quruya qoşun çıxararaq Buşehri işğal edir, oradan da Şiraza doğru irəliləməyə cəhd göstərir. Borazcanda Böyük Britaniya qoşunlarının qarşısını kəsən əsas qüvvə Qaşqaylar idi. Tehrandan gə-

lən hərbi mütəxəssislər Böyük Britaniya qoşunlarına qarşı döyüşü təhlil edir, Fars valisi Müəyyidüddövlə və hökumət qoşunlarının rəhbəri Şucaülmülkün müdafiə mövqeyi tutmaq taktikası pislənir və Qaşqayların Böyük Britaniyanın hərbi birliklərinə qəfil basqınları nəticəsində qazandıqları qələbələr təqdir edilərək Məhəmməd-qulu xana Mirpəncə, yəni general-leytenant rütbəsi veilir.

T.Ə.İbrahimov (Şahin) yazır: “Məhəmmədqulu xanın 1867-ci ilə qədər elxanlıq dövrü Qaşqay elinin həyatında ən parlaq dövrlərdən biridir. Həmin dövrdə Qaşqay eli 60-64 min ailəyə, yəni 300-320 min nəfərlik elat əhaliyə malik idi. ...“88” adı ilə məşhur olan hicri 1288-ci (miladi 1872) ilin quraqlıq və dəhşətli aclıq ili, onun ardınca ölkəni bürümüş vəba xəstəliyi Qaşqayların minlərlə ailəsinin qırılmasına, 14 min ailənin eldən ayrılmasına, onlardan 5 min ən yoxsul ailənin oturaq həyata keçməsinə, 5 min ailənin də Bəxtiyarlılara qoşulmasına” səbəb olur **(T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 163).**

1875-ci ildə Mustafaqulu xanın oğlu Söhrab xana üsyançı adı qoyularaq edam edilir.

İsmayıl xan Sövlətüddövlə

Təbii fəlakətlərin və daxili zid-diyətlərin vurduğu zərərə baxmayaraq, 19-cu yüzilin sonlarında Qaşqaylar yenidən dirçəlir.

1880-ci ildə anadan olan İsmayıl xan Sövlətüddövlə elxan seçildəndən sonra eli ətrafında sıx birləşdirmək üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir. 1906-cı ilin avqust ayında Məşrutə (konstitusiyaya) haqqında fərman imzalanır. Əyalət və vilayətlərdə xalq hakimiyyətini təmsil edən əncümənlər (məclis-

lər) yaradılır. İsmayıl xan Sövlətüddövlənin rəhbərlik etdiyi Qaşqaylar Məşrutəni müdafiə edirlər.

İsmayıl xan Sövlətüddövlənin rəhbərlik etdiyi Qaşqaylardan ibarət silahlı dəstə yalnız Şirazda əncüməni (məclisi) müdafiə etməklə kifayətlənmir. Səttarxan Sərdarimillinin mübarizəsini alqışlayır, təkcə mənsub olduqları Qaşqay elini deyil, demokratik qüvvələri də müdafiə edirlər. Buna görə də, bölgədə yaşayan bütün xalqlar arasında böyük nüfuz qazanırlar.

1910-1911-ci illərin hadisələrindən bəhs edən Əbülfəz Qasimi yazır ki, İsmayıl xan Sövlətüddövlə Şirazın taxt-tacsız padşahı idi, mərkəzdən göndərilən valilərdən kimsə onun iradəsinə qarşı hərəkət edirdisə, Sövlətüddövlə onu əyalətdən çıxarırdı. Xalq arasında o “Sərdar-i əşayir” (Elin sərdarı-başçısı) ləqəbi ilə şöhrətlənir.

Buna görə də, istər müstəmləkəçilər, istər mərkəzi hökumət, istər valilər İsmayıl xan Sövlətüddövlənin aradan götürülməsi, nüfuzdan salınması üçün müxtəlif planlar qururdular. Onlar istədiklərinə 1912-ci ildə nail oldular. Aprelin 28-də İsmayıl xan Sövlətüddövləyə qarşı olan silahlı qüvvələr gözlənilmədən onun olduğu Muşun obasına üç tərəfdən hücum etdilər. Sövlətüddövlə yaralansa da, döyüş bacarığı və eldaşlarının fədakarlığı sayəsində ölümdən qurtarır.

Birinci Dünya savaşı illərində Qaşqayların vəziyyəti daha da ağırlaşır. Onlar həm Böyük Britaniyanın işğalçı güclərinə, həm də onların iranlı yandaşlarına qarşı vuruşmalı olurlar. Duruma aydınlıq gətirmək üçün hökumət məmurlarından (Fars əyalətinin valisi) Fərmanfərmanın Qaşqay elxanı İsmayıl xan Sövlətüddövləyə yazdığı bir məktubu oxumaq, məcə, məsələyə aydınlıq gətirər: “...Böyük Britaniya dövləti ilə vuruşmaq asan iş deyil. Mənim məsləhətimi eşit, 200 min qızıl lirəni, ayda 15 min tıməni, böyük miqdarda silahı al, müharibəni dayandır və Buşehr-Şiraz yollarının təhlükəsizliyini təmin etməyi öhdənə götür. Persi Sayks (Böyük Britaniya generalı-Ə.Ş.) söz verir ki, “Cənub polisi” əsgərlərini ancaq Şirazda saxlasın, onları rayonlara buraxmasın. Fars əyalə-

tinin istədiyın rayonları səndə qalsın. Bütün deyilənlərin icrasını zəmanət etmək üçün oğlum Məhəmmədhüseyn Mirzəni sənə girov verirəm” (T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 163).

1918-ci il iyul ayında Vüsuqüddövlə ingilislərin əlilə İrənin Baş naziri təyin ediləndən sonra Fərmanfərma İsmayıl xan Sövlətüddövləni elxanlıqdan uzaqlaşdırıb onun yerinə Sərdar Ehtişamini təyin edir. Əslində belə bir təyinatın onun qanunu haqqı yox idi. Elat Türk tayfalarında elin idarə sistemini təyin etmə ilə deyil, seçimlə olmuş. Elxanı elbəyilər, kələntərlər, kəndxudalar, tayfaların, tirələrin başçıları seçmişlər. Elxan xarici siyasətdə mərkəzi hökumətə bağlı olsa da, daxili idarəetmədə sərbəst imiş.

Fərmanfərma qanunsuz bir addım atsa da, Qaşqay qüvvələri parçalanır. Böyük Britaniya Fars əyalətinə 20 minlik ordu gətirərək Buşehirdən Borazcan-Kazerun yolu ilə Şiraza doğru irəliləyir.

Qaşqay elinin çoxluğu İsmayıl xan Sövlətüddövlənin tərəfində olduğundan onlar Kazerun, Firuzabad, Şiraz və ətraf bölgələrdə Böyük Britaniya əsgəri birliklərinə qarşı vuruşur, Təngistan və Dəştistan mücahidlərinə köməyə getməklə Böyük Britaniya əsgəri birliklərinin ölkənin içərilərinə doğru irəliləməsinin qarşısını alırlar.

Vəziyyət o qədər gərginləşir ki, baş nazir Vüsuqüddövlə İsmayıl xan Sövlətüddövləyə və bölgədəki müqavimət hərəkatının liderlərindən olan Nəzer Divana dəfələrlə məktub yazaraq Böyük Britaniyanın əleyhinə mübarizəni dayandıрмаğı tələb edir. Baş nazir onları inandıрмаğa çalışır ki, Böyük Britaniyanın əsgəri birlikləri Şiraz-Buşehr yollarının təhlükəsizliyini təmin etdikdən sonra çıxıb gedəcəklər. Lakin müqavimət hərəkatının liderləri baş nazirin dediklərinə inanmadıqlarından işğalçılara qarşı mübarizəni dayandırmırlar.

Uzun sürən savaşı, qıtlıq və geniş yayılan yoluxucu xəstəliklər Qaşqayları gücdən salsın da, onlar işğalçıları ölkələrində görmək istəmirlər. Hərbi sursatla müntəzəm təhciz olunmayan, əsasən Böyük Britaniya əsgəri birliklərinə basqınlar nəticəsində

əldə etdikləri silah və sursatla döyüşən 10 minlik Qaşqay özünü-müdafinə dəstələri iki ilə yaxın Böyük Britaniyanın 40 minlik hərbi qüvvəsinin nəinki bölgəyə hakim olmasına, Şirazi keçərək Fars əyalətinin qüzeyinə getməsinə belə imkan vermirlər. Böyük Britaniya müstəmləkəçilərinə qarşı Qaşqayların mübarizəsindən bəhs edən tarixçi Əbülfəz Qasimi yazır ki, Qaşqay elxanı Sövlətüddövlə İranın istiqlaliyyətinin qorunması uğrunda İngilis imperializmi əleyhinə fədakar bir əsgər kimi vuruşdu, bu yolda var-yoxu qarət edildi, evi, obası yandırıldı, hətta Karzin döyüşündə üç sevimli qızı həlak oldu. Lakin Sövlətüddövlə vuruşmaları dayandırmadı, təcavüzkarların qarşısını almaqla özünün yüksək və şərəfli adını həqiqi vətənpərvərlər siyahısında əbədləşdirdi (**T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 163**).

Nə şirnikləndirici vədlər, nə də hədələr İsmayıl xan Sövlətüddövləni işğalçılara böyun əydirmədi. 1919-cu ildə İngiltərə-İran müqaviləsi bağlansa da, vətənpərvərlər bu müqavilənin şərtləri ilə razılaşmamış, mübarizəni davam etdirmişlər. 1919-cu ilin oktyabr ayında Böyük Britaniya dövlətinin xüsusi nümayəndəsi M.Pil Fars körfəzi sahilindəki Budxan limanına gəlib İsmayıl xan Sövlətüddövləylə görüşmüşdür. İsmayıl xan Sövlətüddövlə M.Pilə “Əgər siz “Cənub polisi” hərbi qüvvələrini ləğv etməsəniz, əgər siz Fars əyalətinə gətirdiyiniz qoşunu qaytarıb aparmasanız, bizimlə sizin aranızda bağlanan sazişin heç bir mənası və faydası olmayacaqdır”, -deyə cavab verir. M.Pil cavabında: “Siz general Sayksla görüşün, yəqin edirəm sizin arzularınız həyata keçəcəkdir,”- deyir.

Çıxılmaz vəziyyətdə qalan Böyük Britaniya İranla rəsmi müqavilə bağlamasına baxmayaraq, bölgədəki rəsmi nümayəndəsi və ordularının komandiri Persi Sayks vasitəsilə İsmayıl xan Sövlətüddövlə ilə müqavilə bağlamalı olur. Beləliklə, nəinki Fars əyaləti İngilis işğalından azad olur, hətta 1920-ci ildə İngiltərənin işğalçı qoşunları İran ərazisini tərk edir.

İsmayıl xan Sövlətüddövlə yaxşı başa düşür ki, bu müqavilə müvəqqəti və aldadıcıdır. Ona qarşı ehtiyat tədbirləri görür.

Xarici düşmənlərə qarşı dirəniş göstərən Qaşqay lideri daxili qüvvələrin xəyanətini nəzərə almır.

1920-ci ilin iyun ayında Vüsuqüddövlə baş nazirlikdən azad edilir. Yeni baş nazir Mirzə Həsən xan Müşürüddövlə vəzifəyə başlayan kimi bir çox mühafizakar qüvvələri vəzifədən uzaqlaşdırır. İrticaçılığı ilə ad çıxarmış Fərmanfərmanı da Fars əyalətinin valiliyindən azad edib yerinə dünyagörüşlü Məhəmmədəli Müsəddiqi təyin edir. Beləcə, Qaşqaylarla hökumət arasındakı qarşıdurma müvəqqəti də olsa səngiyir.

1925-ci ildə Böyük Britaniyanın planı əsasında Pəhləvi xanədanının qurulması Qaşqay eli ilə hökumət arasındakı ziddiyyəti dərinləşdirir. Rza şah hakimiyyətini gücləndirmək məqsədilə ənənəyə bağlı, elat həyatı yaşayan tayfalara qarşı təzyiqli artırır. Bu da əks təsir edir. Rza şahın hakimiyyətə gətirilməsindən narazı olan Qaşqaylar çox keçmir ki, dövlətin sərt tədbirləriylə qarşı-qarşıya qalır. Hökumətin məcburu vergi və gənclərin məcburi əsgərliyə cəlb edilməsi, yaylaq-qışlaq həyatı yaşayanların zorla oturaq həyata keçirilməsənə cəhdlər, tayfanın kişilərinin silahlarını zorla əllərindən almağa təşəbbüs elat həyatı yaşayan tayfaların dəfələrlə hökumətə qarşı itaətsizliyi ilə nəticələnmişdi. 1929-1930-cu illərdəki itaətsizliyi hökumət zor gücünə, yüzlərlə insanın qanının axıdılması və həbs edilməsi hesabına yatırmışdı. Hökumətin belə bir siyasət yeritməsində İngilis barmağının olduğunu görürdülər.

Xatirələrdən anlaşılır ki, Türkiyənin İrandakı böyük elçisi Rza şahla Qaşqay elxanları arasında danışıqlarda vasitəçi olur. Hətta Qaşqayların Türkiyəyənin onlara yaxın bir bölgəsinə, İraqla sərhəddə köçürülməsi söhbəti də olur. Bunun üçün Qaşqay elxanlarının övladları Türkiyə hökumət yetkililəri ilə danışıqlar aparmaq üçün Ankaraya da gəlirlər. Lakin bu söhbətlər baş tutmur.

Buna görə də, yaradılan sakitlik o qədər də uzun sürmürdü. İsmayıl xan Sövlətüddövlə Fars əyalətindən 8-ci dövrə İran Şura Məclisinə nümayəndə seçilir. O yarı zor, yarı xoş Tehranda yaşamaq üçün Ankaraya da gəlirlər. Lakin bu söhbətlər baş tutmur.

tiyatlanır. Bilir ki, o, elinin içərisinə qayıdarsa, Qaşqaylar elxanları ətrafında birləşərək hökumətin bir sıra qanunları ilə razılaşmayacaq, valilərin əmirlərini yerinə yetirməyəcək, haqsızlıqlara qarşı silahlı dirəniş göstərəcəklər. Böyük Britaniya hökuməti də İsmayıl xan Sövlətüddövlənin qatı antiimperialist düşüncəli olduğunu bildiyindən Rza şahın vasitəsilə həbs etdirərək Qəsre-Qacar zindanına saldırır. 1932-ci il oktyabrın 8-də Qaşqay elinin qəhrəman oğlu zindanda həlak olur (**T.Ə.İbrahimov (Şahin). Qaşqaylar, səh. 202**).

İsmayıl xan Sövlətüddövləni Rey şəhərində, Şəhrilik deyilən yerdə ailəyənin mülkündə dəfn ediblər. Sonra xanımı, oğlu, gəlini başqaları burada dəfn edilərək ailə məzarlığına çevrilib. Bu gün də qaşqaylar həmin məzarın ziyarətinə gedir. Hökumət məmurları bu binaları sökməyə dəfələrlə cəhd etsə də qaşqayların etirazından qorxub söküntünü durdurublar.

Qaşqayların arasında gəzən söhbətə görə, Rza şahın cəlladlığı ilə ad çıxaran həkimi Əhməd Qəsre-Qacar zindanında İsmayıl xan Sövlətüddövləyə zəhərli iynə vurub öldürür. Bu gün Əhməd həkim Qaşqaylar arasında Qəssab Əhməd kimi yad edilir. İsmayıl xan Sövlətüddövlədən sonra Qaşqay elinə elxan Məliknasir xan seçilir.

Xosrov xan İsmayıl xan oğlu

İsmayıl xan Sövlətüddövlənin oğlanları Məhəmmədnasirin, Xosrovun, Məlikmənsurun, Məhəmmədhüseyninin də ömür yolu keşməkeşli olub. Məlikmənsur xan xatirələrini yazsa da, sağlığında nəşr edilməyib. Cəfər Ayvazi Yadikuri Məlikmənsur xanın xatirələri haqqında verdiyi bildirdən öyrəndim ki, farsca yazılmış xatirələrin bir hissəsini araşdırıcılardan Kaveh Bayat və Mənsurnasir Tayibi Məlikmənsur xanın ölümündən sonra, yəni 2013-cü ildə Tehrandakı Namek nəşriyyatında

“Xatirat-ı Məlik Mənsur xan Qaşqayi” (Məlik Mənsur xan Qaşqayinin xatirələri) adı ilə nəşr etdiriblər.

İlk təhsilini atasının dəvət etdiyi müəllimlərdən alan Məlikmənsur Tehrandakı Əlburz Kollecinə bitirib. Sonra Böyük Britaniyaya gedərək Oksford Universitetində oxuyub. Əkinçilik və tarix sahəsində ixtisaslaşmış. Qaşqay tarixi və mədəniyyəti haqqında araşdırmalar aparıb.

Oradan Almaniyaya gələn Məlikmənsur və Məhəmməd-hüseyn atalarının Rza şah tərəfindən zindanda öldürülməsindən xəbər tutduqdan sonra Berlində İranlılarla birlikdə şahə qarşı siyasi kampaniyalar təşkil edib və hərbi sahədə biliklərini genişləndiriblər. Bundan xəbər tutan İran hökuməti qardaşların vətənə dönmələrinə qadağa qoyub.

İkinci Dünya Savaşında Rza şah Pəhləvi özünü tərəfsiz dövlətin başçısı elan etsə də, Sovetlər Birliyi quzeydən, Böyük Britaniya güneydən ordularını yeridərək ölkəni işğal ediblər. Hökumət qoşunları qorxaqcasına təslim olub. Bir zaman böyük həvəslə şah elan etdikləri, Pəhləvi soyadı verdikləri Rzanı ölkədən aparıb, şahlıq tacını oğlu Məhəmməd Rzanın başına qoyublar.

Tehrandə nəzarətdə saxlanılan İsmayıl xan Sövlətüddövlənin oğlanları Məhəmmədnasir xan və Xosrov xan yaranmış hakimiyyət boşluğundan istifadə edərək Qaşqayların yanına gəlir və elinin başına keçiblər. Az bir zamanda elin əli silah tutanlarını səfərbərliyə alaraq zor gücünə hökumətin əskəri birliklərindən və polisindən silah və hərbi sursat alıblar. Qaşqayların silahlanması istər hökuməti, istərsə də işğalçıları bərk narahət edib. Öncə kiçik toqquşmalar baş verib. Bu toqquşmalarda Qaşqaylar gözəl təcrübə qazanıblar.

İllərlə Tehrandə çalışan Alman zabidləri Şults Holtus (Schulz Holtus) və Konstantin Yalop Hummel ingilislərin əlinə keçməmək üçün Qaşqayların yanına qaçıblar. Orada Qaşqaylara əllərindən gələn yardımı etməklə dövlətlərinə xidmət etmiş olublar. Onlar Fəraşbənd şəhərində Qaşqaylara hərbi sursat əldə etməkdə

və fəvqəladə vəziyyət yarandıqda təyyarənin enməsi, yanacaq götürməsi üçün uçuş-eniş zolağı yaratmaqda yardımçı olublar. Böyük Britaniyanın kəşfiyyatı bundan xəbər tutub.

Bölgədəki Böyük Britaniya ordusunun komandanı, general Freyzir Qaşqayların döyüş qabiliyyətinə yaxşı bələd idi. Birinci Dünya Savaşında o Abadéh şəhərindəki İngilis hərbi bazasının rəhbəri olmuşdu. Qaşqay silahlıları buraya basqın edib bazanı ələ keçirəndə Freyzir zorla qaçıb canını qurtara bilməmişdi. Buna görə də general Freyzirin Qaşqaylara qarşı bir ədavəti vardı. Lakin Qaşqayların döyüş qabiliyyətinə bələd olduğu üçün onlarla açıq döyüşə girmək istəmirdi. Öncə Məhəmmədnasir xanla danışığa gedir. Təklif edir ki, Alman zabitlərini təhvil verərsə, qarşılığında 5 milyon tükən pul verəcək və İran hökumətinə təzyiq edəcək ki, Qaşqayların muxtariyyətini rəsmən tanısin.

Qaşqaylar bu təklifin arxasında başqa məkirli niyyət olduğunu bildiklərindən razılaşımlar. Böyük Britaniya hökuməti problemi həll etmək üçün 1942-ci il dekabrın 7-də general Fitsroy Maklini (Fitzroy Maclean) İrana göndərir. General məsələni güclə həll etməyə çalışır. Fars bölgəsindəki İngiltərə və İran əsgəri birliklərini Qaşqayların üzərinə göndərir.

Hər cür təchizatlı 30 minlik ordu Cehrom, Şəhrikürd, Şiraz, Firuzabad və Kazerunda Qaşqay özünümüdafiə dəstələrinin üzərinə hüçuma keçsə də, böyük itki verərək geri çəkilməli olur. Orduda bir moral pozuqluğu yaranır. Tehran hökuməti məcburiyyət qarşısında qalaraq Qaşqaylarla danışıqlara gedir. Danışıqlar nəticəsində Qaşqaylar savaşda və əsgəri birliklərə basqın nəticəsində əldə etdikləri silahları geri qaytarır. Hökumət də onların özünüidarə sistemi ilə razılaşır. Məhəmmədnasir xanın Firuzabaddan məclisə deputat və kiçik qardaşı Xosrov xanın Qaşqay elxanı seçilməsini qəbul edir. Hökumətlə Qaşqaylar arasındakı gərginliyin azalmağa doğru getdiyi bir vaxtda xaricdə olan Məlikmənsur xan və Məhəmmədhüseyn xan vətənə dönmək üçün hökumətə müraciət edir. Lakin onların bu müraciəti olumsuz qarşılanır.

Hökumətin belə sərt mövqe tutması heç də təsadüfi deyildi. Cəfər Ayvazi Yadikuru Məlikmənsur xanın xatirələrindən etdiyi tərcümə məsələyə aydınlıq gətirir.

1943-cü ilin payızın əvvəlində Almaniyadan İstanbula gələn qardaşları vali hörmət və ehtiramla qarşılayır. Onlara bildirir ki, on gün sonra prezident İsmət İnönü onlarla Ankarada görüşəcək.

Qardaşlar Ankaraya gəlirlər. Lakin İsmət İnönü ilə görüşə bilmirlər. Deyirlər ki, prezident zəlzələ bölgəsinə gedib.

Cəfər Ayvazi Yadikuri xatirələr kitabından etdiyi bir parça belədir: “Biz Ankaraya gətdik və Karpıç hotəlinə qaldıq. Bazar günü səhər vaxtı, Baş bakan Saracoğlu və diş işləri bakanı Mənəmencioğlu, ayrı vəzirlər, Türkiyənin Təhrandakı əlçisi Cəmal Hüsnu hotelə təşrif gətirdilər. Biz də onlara öz sayğı və ehtiramımızı göstərdik. Saracoğlu bakanlarla bizi tanış etdikdən sonra dedi ki, cumhur başkanı bura gələcəkdi, ancaq bildiyiniz kimi deprem (zəlzələ) olduğundan vəziyyətlə tanış olmaq, xalqa kömək göstərmək üçün oraya gətmişdir. Cumhur başkanı mənə tapşırırdı ki, onun adından sizə xoş gəldin deyim.

Sonra İran qoşununun Qaşqayı əlinə hücum etdiyiindən danışdı. Saracoğlu bəy dedi ki, bizim Təhrandakı əlçimiz Cəmal Hüsnu Qaşqaylarla bağlı gördüyü işlər haqqında sizə bilgi verəcək.

O, təléfonunla kimisə aradı. Biri gəldi və bir neçə dosy gətirdi qoydu Cəmal Hüsnu qarşısına. Cəmal Hüsnu də həmin dosyalara baxıb dedi:

“O zaman ki, İran İngilislər tərəfindən işğal olundu, sizin obanız (ailəniz), yəni Nasir xan, Xosrov xan və ananız Təhrandan güneyə qaçdılar. İran dövləti qoşun hazırladı ki, İsfahana və Fars vilayətinə göndərib Qaşqayların yaşadıkları yerlərə hücum etsinlər. Hökumət fərmandəh Şahbəxtiyi bölgəyə yollamamışdan öncə, hərbiçilər, polislər və dövlət adamları ilə Qaşqay tufəngçiləri arasında bir para kiçik çatışmalar olmuşdu.

Çatışmalarda Qaşqay tufəngçiləri hərbi hissələrə və polis bölmələrinə basqın edib onları tərksilah etdiklərindən əllərinə xeyli silah və sursat keçirmişdilər. Buna görə ağır bir savaş başlamışdı. Bu arada sizin əski düşməniniz, Qəvvamülmoliki də

Fars hakımı təyin edimişdi. Mən də bu haqqda Ankaraya geniş raportlar göndərmişdim”.

Baş bakan Saracoğlu dedi ki, biz həmin raportları alan kimi İran şahına rəsmi şəkildə bildirdik. Ona xatırlatdıq ki, Qaşqayılar Türkdürlər və Sizin Türkləri yox etməniyə izin verməyəcəyiz.

Gənə Cəmal Hüsni sözü davam etdirərək dedi: “Şah Tehrandakı bütün ölkələrin elçilərini qonaqlığa çağırmışdı. O, qonaqlıqda danışıqdan dedi: “Mən bir qoşun yollamışam ta Qaşqayı élini yox édə”. Sonra mənə sarı baxdı. Hamı şahın şərəfinə badə qaldırdı. Ancaq mən nə şərab badəsini qaldırdım, nə də içdim. Bu məsələni Türkiyə hökumətinə bildirdim.

Həmin qonaqlıqdan sonra sizin qardaşlarınıza və élinizə qarşı bir savaşı başladı, Amma dövlət gücləri heç irəliləyə bilmədi. Bu keçərgi bir məsələydi, çünki hökumət Qaşqayı élini birdəfəlik aradan götürməyi qərara almışdı.

Biz yaxşı bilirdik ki, bu məsələnin görünən tərəfi idi. Qaşqayı bölgəsinə hücum planı İran hökumətinin olsa da arxasında Böyük Britaniya dururdu. Əslində bu bir İngilis fitnəsiydi.

Buna görə də hökumətimiz Qaşqayılara qarşı savaşı durdurulması üçün Böyük Britaniya yetkililəri ilə danışıqlara getdi”.

Söhbətin bu yerində yənə Saracoğlu və Mənamencioglu söhbətə qarışdılar. Dédilər ki, biz İran şahını xəbərdar etdik. Dédik ki, əgər Qaşqayılarla savaşı davam étdirsəniz biz məcbur İranda yaşayan minlərlə Türkün öldürülməsini qarşısını ala. İrana ordu yeridib Türklərə kömək edəcəyik. Özü də bu söz heç də bilef (boğazdan yuxarı söz) deyil. Biz bu planı hazırlamışıq və əmin olung ki, icra etməyə də gücümüz var.

Baş bakan Saracoğlu dedi ki, “Dövlət bakanlarının məşvərəti və Cümhur Başkanı İsmət İnönünün tapşırığı ilə İngilis Baş bakanı, Çörçil ilə danışıq. Ona bildirdik ki, İranda İngilis Fərmandəhləri (Ordu komandirləri) İran orduları ilə birgə Qaşqayıların üzərinə hücum keçsələr, onda biz rəsmi şəkildə müharibəyə qoşulacağıq. Xüsusən onu da vurğuladıq ki, İranda bu əməliyatı hazırlayan və ona rəhbərlik édən general Fərəyzir Birinci Dünya Savaşında Abadəhdəki İngilis Hərbi bazasının fərmandəhsi olub. Qaşqayılar

onun əsgəri birliklərini darmadağın edib, hərbi bazanı da ələ keçirib. Général Férəyzir canını güc bala qurtarıb. Buna görə də général Férəyzirin Qaşqaylara çox özəl bir kinə və düşmənçiliyi var”.

Türkiyənin hökumət yetkililri ilə görüşdən sonra qardaşlar vətənə dönməyi qərara alırlar. İranın quzeyi Rus işğalı altında olduğundan oradan Qaşqay elinə keçməyin mümkünsüz olduğunu düşünürlər. Qərara alırla ki, Suriyaya getsinlər. Oradan İraqa keçsinlər. İraqdan da Qaşqay elinə keçmək asan olar.

Suriyaya gələn qardaşlar İraqa keçmək istərkən Hələbdə İngilislərin əlinə keçirlər. İngilislər onları Faşist Almaniyası ilə işbirliyində suçlayıb mehakimə etmək adı ilə Qahirəyə aparırlar.

İngilislər İran hökuməti vasitəsilə Məhəmmədnəsir xanla gizli danışığa gedirlər. Xəbərdarlıq edirlər ki, qardaşlarını Alman zabitləri ilə dəyişməsələr onları öldürəcəklər. Qardaşlarının həyatı təhlükədə olduğunu görən Məhəmmədnəsir xan istəməsə də, onların təklifi ilə razılaşıır. Firuzabad şəhərindəki Alman zabitləri Şults Holtus (Schulz Holtus) və Konistantin Yalop Hummeli verib qardaşlarını alır.

İsmayıl xan Sövlətüddövlənin kiçik oğlu Xosrov xan 15, 16, 17-ci seçimdə millət vəkili seçilir. 1951-ci ilin 20 martında neftin milliləşdirilməsi haqqında qanunun qəbulunda xüsusi fəallıq göstərir, Milli Şura Məclisini və Baş vəzir doktor Məhəmməd Müsəddiqin yeritdiyi siyasəti müdafiə edir. 1953-cü il avqustun 19-da İngilis və Amerika xüsusi xidmət orqanlarının təşkilatçılığı ilə doktor Məhəmməd Müsəddiq hakimiyyətdən uzaqlaşdırılanda Xosrov xan və Məhəmmədnəsir xan 70 minlik bir Qaşqay süvari ordusu ilə onu qorumağı təklif edirlər.

Ovçuluğu və tufəngdən məharətlə istifadə etməsi, adamlara təsir gücü ilə ad çıxarmış Xosrov xan Məhəmməd Rza şahı və İranın rəhbər vəzifədə işləyən bir çox məmurlarını qorxuya salır. Elə buna görə də, şah hər iki qardaşı ölkədən çıxarır. Onlar 25 il Avropada sürgün həyatı yaşamalı olur.

1979-cu il İran İslam inqilabından sonra Xosrov xan Amerikadan vətənə dönür və Firuzabaddan millət vəkili seçilir. Lakin onun vəkillik sənədini İslam Keşikçiləri təsdiq etmirlər. Yeni hökumətin nümayəndələri ilə aralarında yaranan ziddiyətə görə Şiraza dönən Xosrov xan Qaşqay tüfəngçilərini də başına yığıb dağlara çəkilir.

Naringi bağçasındaki sarayın güzgülü salonu. İndi muzeydir

1982-ci ildə Şiraz və Firuzabad yaxınlığında Qaşqaylarla pastarlar (İran İslam inqilabının silahlı dəstələri) arasında toq-quşmalar baş verir. Həmin günləri xatırlayan şair Əvəzullah Səfəri deyir ki, onda mən uşağıdım. Xosrov xan bir qrup Qaşqayla Mehpu qışlağı ətrafında (o yer indi Sura qalası adı ilə tanınır) pastarlarla vuruşdu.

Hökumətin oraya ordu göndərdiyini görüb adamları qırğına vəməmək üçün başındakı dəstəni dağıtdı. Deyirdilər özü də gizlicə Şiraza gəlir ki, buradan Pakistana getsin. Ancaq gedə bilmədi. Onu tutub mühakimə etdikdən sonra gətirib Firuzabadda güllələdilər. O il ki Xosrov xan öldürüldü, onda bizim evimiz Firuzabaddaydı, biz

də Firuzabadda idik. Yadımdadır ki, ata-babalarımız o geçə şam yandırmadılar. O axşam çıraq alışdırmadılar.

Evlər tamam qaranquluq idi. Hamı Xosrov xana yas tuturdu. Xosrov xanın cəsədini gətirib Şirazda dəfn etdilər. Qəbri Şirazdadır. Hər il sentyabr ayının 29-da, Xosrov xan dəfn olunan gün Qaşqaylar onun qəbri başına toplanır, fatihə oxuyur, gül dəstələri qoyurlar. Qaşqay elxanları və elbəylərinin bir çoxu xarici ölkələrə sürgün edilirdi və ya təqiblərdən qurtulmaq üçün özləri qaçmalı olublar. T.Ə.İbrahimov (Şahin) “Qaşqaylar” kitabında yazır ki, Qaşqay eli İran elatları sırasında ən mütəşəkkil, nizam-intizamlı, güclü, nüfuzlu, varlı, böyük el birliyi olmuşdur (**səh.200**).

Əyəsi (yiyəsi) Nasiri Əkbər olan bağda

Yüz illər boyu Farsların arasında yaşamalarına baxmayaraq, Qaşqaylar hələ də bizim Fars və Ərəb dilində işlətdiyimiz bəzi sözləri Türkcə işlədirlər. Məsələn, bizim **sahib** dediyimiz sözə onlar **əyə** deyirlər. Əyə (yeyə) sözü bizdə bəzi dialektlərdə hələ də işlədilir. Qaşqaylar şeirə **yır**, şairə, şeir deyənə, mahnı oxuyana **yırçı**, şeir deməyə və mahnı oxumağa **yırlamaq** deyirlər.

Axşam Azərbaycandan gələn qonaqların şərəfinə Nəsir Əkbərinin bağında toplantı vardı. Ona görə mənim şərəfimə yazmıram ki, o toplantıda iştirak edənlərdən cəmi üç nəfərini – Ərsalan Mirzəyini, Mənuçehr Kəyanini və xanımı Turan Şəhbazını öncədən tanıyırdım. Azərbaycandan hansı ziyalımız getsə, onun şərəfinə bəlkə də daha gözəlini təşkil edəcəklər. Yəni təcrübələri artdıqca toplantılarının tərtibatı və formatı da zənginləşəcək.

30-dan çox şair, yazıçı, alim və musiqininin qatıldığı toplantını Ərsalan Mirzəyi aparırdı. Bu toplantı 1970-80-ci illərdə iştirak etdiyim toyları, qonaqlılıqları, ad günlərini xatırladırdı. Yəni şeir də vardı, söz də, musiqi də. Ərsalan bəy də peşəkar tamada kimi məclisi idarə edirdi.

O, çılğın bir həvəslə öz şeirindən bir parça deyəndən sonra adamların buraya nə məqsədlə toplandıqlarından, onları birləşdi-

rən milli dəyərlərdən söz açdı, məclisin ağsaqqalı Mənuçehr Kəyaninin həyat və yaradıcılığından danışıb sözü ona verdi.

Mənuçehr Kəyani Elazığda keçirilən Novruz simpoziyundan, orada mənimlə olan söhbətlərindən, yaradıcılıq yolundan və Türk xalqlarının bugünkü durumundan, onların bir-biri ilə sıx əlaqə qurmasının vacibliyindən danışdı.

Ərsalan Mirzəyi doktor Bahadırinin rəssamlıqdakı uğurunu, onun milli dəyərlərə yüksək qiymət verməsini danışdıqdan sonra sözü ona verdi. Bahadırı isə qısa danışdı və toplaşanların diqqətini gətirdiyi alboma çəkdi. Albomda miflər, nağıllar əsasında çəkilmiş xeyli rəsm var idi. Bu rəsmlər mənim də xoşuma gəldi. Onları yaymaq, tanımaq üçün Ərsalanla şərtləşirik ki, Qaşqay nağılları kitabını Bakıda nəşr etdirək və Bahadırinin rəsmlərini də həmin nağıllara illüstrasiya kimi verək.

Ağsaqqal şair, araşdırıcı Əsadullah Mərdaniyə söz verildi. 1331/1952-ci ildə Fars əyalətindəki Rahimi elinin Cadurnişin (cadırda oturan) obasında anadan olan, ibtidai təhsilini hökumətin çadırlarda açdığı məktəbdə, orta təhsilini və müəllimlər seminariyasını Şirazda bitirən Əsadullah Mərdani bir müddət Qaşqay çadırlarında və kəndlərdəki məktəblərdə müəllimlik edib. Sonra litseydə riyaziyyat müəllimi ixtisasını qazanıb, Şiraz Universitetinin Fars Dili və Ədəbiyatı fakültəsini bitirib, 30 il ibtidai və orta məktəblərdə, litseylərdə müəllim işləyib. 2000-ci ildə isə onu təqaüdə göndəriblər.

1985-ci ildən Qaşqay ləhcəsinin sözlüyünü hazırlamağa başlayan və onu 1989-cu ildə bitirən Əsadullah Mərdaninin “Zərb-məsəllər” (Darbulmeselha-yi Turki-yi Qaşqayi - Qaşqay Türklərinin zərb-məsəlləri), “Asanaklar (Teraneha-yi Turki-yi Qaşqayi – Bayatılar. Qaşqay Türklərinin nəğmələri), “Zəban-i Turki-yi Qaşqayi və şivə-yi nigareş-i an - Qaşqay Türkcəsi və onun yazı qaydaları”, “Hodamuz-i zəban-i Turki-yi Qaşqayi və meban-i-yi dəstur-i an - Qaşqay Türkcəsi özöyrənimi və onun qayda qaynaqları” və b. kitabları nəşr olunub.

Əsadullah Mərdani Rahimi dedi ki, Əli müəllimə xoş gəldin ərz edirəm. Türk dili dünyada mənim baxışımla qanunlarının düzəniylə ən əvvəlimgi dildir. Araşdırıcı qısa nitqində Türk dil tarixinin özətini verərək çıxışının: “Bəs biz görürük ki, dilimiz ən qədimlərin, cahanmənzərin, bir neçə dünyada ən qaydalı dillərin sırasındadır. Mən ünvani bir Türk, ünvani bir Qaşqayı kimi eftixar edirəm: bu dilə, bu millətlə və millətlərlə və Türk dünyasıyla” cümləsi ilə bitirdi.

Danışmaq üçün söz verilən vəkil Əli Bəhməniyəri isə Qaşqay dili və mədəniyyəti sahəsində çalışan dost-tanışlarının fəaliyyətini yada saldıqdan sonra ana dilini Farslar arasında qoruyub saxladıqları ilə iftixar duyduğunu, milli geyimlərini, xalça və palazlarının dünyada keçirilən festivallarda nümayişinə şərait yaratdıqlarını danışdı. Milli mədəniyyətin YUNESKO-da qeydiyyatdan keçirilməsinin vacibliyini vurğuladı.

Söz Mirzə Mezunun (Məhzun) şeirlərini Latın əlifbası ilə nəşrə hazırlayan Cəfər Eyvəzi Yadıquriyə verildi. O dedi ki, “mən Azərbaycana çox tanımırdım. Elə irtibat yoxumuzdu. Biz çoxinçix Türkiyə ilə artıx Qaşqayınan irtibat vaxtıydı, nəinki Azərbaycannan. Bir illəti buydu ki, Azərbaycan bir uzun zaman Şurəvinin əli altındaydı, bir imkanı rəfdaməd ora yoxudu. Neçə il bunnarı irəli həmkarımızdan, Təbriz uşaqları bir dividi verdi mənə. İki-üç dənə fil içindəydi. Gətirdim baxdım, xub Azərbaycan filmi içindəydi. Mərhum Üzeyir Hacıbəyovun idi. İki məşhur filmdir ki, mən hər vaxt baxıram, deyirəm bunu heyfdir ki, bir kəs Türk ola, bunnara baxmaya. Şayət mən özüm yüz yol baxmışam. Birisi “Arşın mal alan”dı, birisi “Məşədi İbad” (O olmasın, bu olsun).

Çox öyrəndim bu filmdən, kəlimatından. Məsələ buydu ki, biz bu filmə baxada həttə mənin quam (anam) ki, çox savad yoxlarıydı, heç dərslər oxumamışdılar, rahat başarırlardı anlıyalar, ama bir Türkiyə filminə baxsalar onu yaxşı anlayamıllar. Xatiri budur ki, biz Azərbaycannan çox yaxınıx, yəni çox ixtilaflarımız (fərquimiz) azdır. Bir mətləb istirəm deyəm: “Qaşqayınin o mahınları (asanakları) içində çox Azərbaycan şəhərlərinin adı var.

Dərbənd (Dərbənd indi Rusiya altındadır), Həştərxan var, İrəvan, Təbriz, Naxçıvan irtibadi təvarid varımız orda...”

Axır ki mətləb keçərəm xidmətizə, ərz edəm, mənim beləmə belə gəlir ki, Qaşqayı fərhəngi, ədəbi çox şefahidir, vaqən mətbu əsərimiz çox azdır. Dər zaman musiqi də elə-belə. Biz istiyiriksə bunu gəlişdirək, tövsiyə verək, əvvəl baxaq bir beytər mənbə hardadır, bizə yaxındır. Biz gedək ondan başarəg ilham alağ, istifadə edək. Bu mənbənin ən böyüğü, mənim nəzərimə əvvəl Azərbaycandı, sonra Türkiyə. Hətta Azərbaycan bizə artıx yaxındır, ümumxəşdir ta Türkiyə. Bizdə kəlmələr ki, danışıq məxarici *q*, *x* bular vardır, Azərbaycanda da vardır, ama Türkiyədə bular dəyişilir. Mən fikir elirəm həm dər zəmini musiqi, həm dər zəmini ədəbiyyat biz gərək Azərbaycan əsərlərini oxuyak, ədəbiyatı irtibat bərqərar edək. İstirik bir roman yazək, Azərbaycanda gərək oxuyək, romanlar ki, yazılmış, əsərlər ki, yazılmış oxuyak onda gələk Qaşqayı için öz diliizdə roman yazak. Çünki vaxtı o dili öyrənirik, öz dilimizi xeyli artıx müsəllət edirik”.

“Ağai Əvəzullah Səfəri bizim şairimiz və yazarımız, beş-altı kitabı var Qaşqayı fərhəngində, Qaşqayı folklorunda, ədəbiyyatında. Biz iftixar edirik ağai Səfəri vücuduna. İndi qulluğundayıq. Sizinlə yaxından tanış ola” deyən Ərsalan Mirzəyi sözü Əvəzullah Səfəriyə verdi. O dedi:

– İcazə istirəm cəmnən ki, xoşgərlik Əli müəllim qulluğuna deyəm. Və bu uzax yolu gəldiginiz bizim başımızı ucaldı, ay Əli müəllim! Bu günki gündə təbrik deyəm, bu gün müəllimlər günüdür. Mənim işim ədəbiyyatdı, Türk ədəbiyyatı. Fars ədəbiyyatında da bir xırda iş görürəm, ama əsli işim elə Türk ədəbiyyatıdır. Bir kitabı ki yazmışam verəm Əli müəllimin qulluğuna: “Qaşqayı Türkcəsində şeir və yazın köklərinə bir baxış”.

Bu kiçik və şirin nitqini şeirləri ilə davam etdirdi:

Dağdır ayrılığı sel təki göz yaşlarımız,
Genə məclis bəzəyər yaz çağı yoldaşlarımız.
Yaşa sən, ta yoliya canımı qurban eylərəm,

Sən sağ ol, qoy ta bizim darda qala başlarımız.
Hər kəs bir cür yarada, yaz eyləyər ölkəmizi,
Sona kim göldə çimər, nazlı qələm qaşlarımız.
Olmuşuq Ənqa təkin, bir adımız dildə qalıb,
Ta bilə dərdimizi Qafdakı sirdaşlarımız.
Biz ki qəm zəncirinə qollarımız bağlı qalıb,
Qoy uca başlı qala Bakuda qardaşlarımız.

Bu da Əli müəllim sağlığına bu şeiri ərz etdim. Ama Qaşqayidə yeni qoşmalar, yeni ədəbiyyatımız şayət Türk dünyasında biz Qaşqayılar çox gec bu işə başlamışlar”.

Əvəzullah Səfəri bundan sonra “Gecə keçmiş yarıdan” misrası ilə başlayan uzun bir içtimai- siyasi məzmunlu şeirini deyir. Şeirdə Bakının, Təbrizin, Savalanın və Qaşqayların yaşadıqları bölgələrin dağlarının adı çəkilir.

Ərsalan Mirzəyi yenə də öz şeirlərindən bir neçə beyt dedikdən sonra sözünə belə davam edir: “Bizim cavan şairimiz Kavə İrəvani, bir şeir oxusun. Tazzə də adaxlılanmış”.

Kavə İrəvani “Bir güləm, açmışam budağ Aya sarı” və “Yorulmaz yağı ceyranım” misraları ilə başlayan şeirlərini oxuyur.

Sonra söz Qulamrza Rəncbər İgdirə verilir. O da “Yaşıl alma” adlı kitabını nəşr etdirdiyindən danışır və “Qaşqayı” şeirini oxuyur.

Elə bil kimsə Ərsalan Mirzəyiyə məclisdə xanımların da olduğunu pıçıldayır. Ərsalan bəy daha kişilərə söz vermir. “Hər kişinin arxasında bir güclü xanım var”- deyərək Mənuçehr Kəyaninin xanımı Turan xanım haqqında xoş sözlər söyləyib sözü ona verir.

Turan xanımdan sonra Ərsalan Mirzəyi növbə ilə Əzizə xanıma və uşaq kitablarının yazarı Zəhra Tahiriyə də söz verir.

Məclisdə çıxış etməyənlər haqqında da Ərsalan bəy bilgiler verir. Onun verdiyi bilgiler hərdən gülüşlə qarşılanır.

Toplantıya qatılanlardan Kavə İrəvani və Qulamrza Rəncbər İgdirinin soyadları diqqətimi çəkir. Hər ikisi deyir ki, soyadlarını Qaşqay elindəki İrəvani və İgdir tayfalarından alıblar. Yəni indiki İgdir və İrəvan bölgəsindən son 300-400 ildə getməyiblər. Məclisdə

uşaq ədəbiyatını inkişaf etdirməyə çalışan gənc qadın yazarlarla da tanış olduq. Cəfər Eyvəzi Yadıkurı "Mezun Qaşqayı. Şeirləri", Ərsalan Mirzəyi "Qaşqay tapmacaları", Əvəzollah Səfəri Kəşkülü "Yettim yal"(Qaşqaylar dağ silsiləsində ayrı olan yüksəkliyə, təpəyə, dağa yettim yal deyirlər. Şair Qaşqay elinin Türk xalqlarından uzaq düşdüyünü güman etdiyindən onları yettim yala, tək yüksəkliyə bənzədir. Yettim bizim yetim dediyimiz sözün Qaşqay ləhcəsində deyilişidir- Ə.Ş.) kitablarını, Zəhra xanım Tahirifər uşaqlar üçün yazdığı bir neçə kitabçasını mənə bağışladılar. Baxdım ki, son illər Qaşqaylar ana dilində müxtəlif mövzuda xeyli kitab nəşr etdiriblər.

Tanışlıq və ürək sözlərimizi söylədikdən sonra Əfşin Hatəmi, Əli Bəhmənyar, Sasan Kərimi, Səid Görginpur, Milad Şəhriyari və Xosro Setorkniadan ibarət gənc musiqiçilər çalıb oxumağa başlayırlar. Orada mən Qaşqay mahnılarından başqa bir mahnı eşitmədim.

Dinlədiyim mahnılar işərisində "Dağlara" mahnısı daha çox ürəyimə yatdı. Mahnını müğənni belə oxuyurdu:

Dayan, bax dizə, dağlar,
Dəyağ ol bizə, dağlar.
Qəşqayidan bir səlam,
Apar Təbrizə dağlar.
Apar Təbrizə dağlar.

Təkrar

Dayan, bax dizə, dağlar,
Dəyağ ol bizə, dağlar.
Qəşqayidan bir səlam,
Apar Təbrizə dağlar.
Apar Təbrizə dağlar.

Dağlara, dağlara, düşdüm uzaq yollara,
Dağlara, dağlara, dərdimə yoxdur çara.
Dağlara, dağlara, hara gedə min xuda.

Təkrar

Dağlara, dağlara, düşdüm uzaq yollara,
Dağlara, dağlara, dərdimə yoxdur çara.

Nasiri Əkbərinin bağındakı toplantıdan bir görüntü

Dağlara, dağlara, hara gedə min xuda.
Sən bilən karın oğlan,
Açma qətarın oğlan,
Qoy qazılsın dağlara,
Sənin məzarıñ oğlan.

Təkrar

Sən bilən karın oğlan,
Açma qətarın oğlan,
Qoy qazılsın dağlara,
Sənin məzarıñ oğlan.

Dağlara, dağlara, düşdüm uzaq yollara,
Dağlara, dağlara, dərdimə yoxdur çara.
Dağlara, dağlara hara gedə min xuda.

Təkrar

Dağlara, dağlara, düşdüm uzaq yollara,
Dağlara, dağlara, dərdimə yoxdur çara.
Dağlara, dağlara, hara gedə min xuda.

Mahnının müəllifləri ilə maraqlandım. Dedilər ki, sözləri Əvəzullah Səfəri Kəşkülünündür. İlk dəfə oxuyan, mahnı şəkili-nə salan isə rəhmətlik Teymurisxan olmuşdur. Ondan sonra Qaş-qay müğənniləri toy-düyünlərdə oxumağa başlamışlar.

Sonralar Əvəzullah Səfəri ilə görüşəndə “Dağlar” şeirini yazıb mənə verməsini xahiş etdim. Sağ olsun, həm öz səs ilə oxudu, həm də yazıb verdi. Şeir aşağıdakı kimidir.

Dağlar, ey yağlı dağlar,
İllər ortağı dağlar.
Sizi xəzan çürüdür,
Bizi il dağı dağlar.

Dayan, bax düzə, dağlar,
Dayaq ol bizə, dağlar
Qaşqayıdan bir səlam,
Apar Təbrizə dağlar.

Dağlar, ey uca dağlar,
Günümdür gecə, dağlar.
Analar bəslədən gül,
Getdi taraca dağlar.

Dağlar, ey sarı dağlar,
İl yadigarı dağlar,
Bu günlər ki bizdə var,
Əritməz qarı dağlar.

Açığını deyim ki, şeir mənə mahnı qədər ləzzət vermədi. Bunu hiss edən Əmin bəy dedi ki, Qaşqaylar kimi sizi də mahnı-nın musiqisindən çox oradakı “Qaşqayıdan bir səlam, Apar Təb-rizə dağlar” nəqarəti özünə çəkir. Musiqisi bundan daha güclü olan şeirlərimiz heç belə maraqla dinlənmir.”

Şirazda türkcə yazıb-yaratmış şairlər

Qaynaqlarda Şirazda yaşamış, Türkcə yazıb-yaratmış şair və alimlər haqqında xeyli bilgi var. Baba Kuhinin, İmadəddin Nəsiminin Şiraza getmələrini də təsadüf saymaq olmaz. Görünür, orada onları anlayan, sevən bir ədəbi mühit varmış.

Professor Şahin Mustafayev “İpek yolu səfərnəmələri: bir Akkoyunlu el yazmasında 1419-1421 yıllarında Çin’e göndərilən bir Timurlu büyükelçiliğinin tarixi” (Yüksələn İpek yolu 3.cilt (İpek yolunda kültür və sənət), Ankara - 2016) məqaləsində yazır: “Metnin içeriğinden belli olduğu gibi, el yazması 1494-95 yılında Akkoyunlu Devri’nde İran’da Ardistan şəhrinin *daruğası* emir Zeyneddin Nur Ali Bey Mahmudlu’nun emri üzerine Hacı bin Muhammed Ardistanlı tərəfindən Farsça’dan Türkcəyə çevrilmiş və hazırlanmışdır” (səh.68). Demək, Hacı bin Muhammed Ərdistanlı 1494-95-ci illərdə tərcüməşiliklə məşğul olmuş.

Mevlana Qiyasəddin Nakkaş tərəfindən yazıya alınan günlük raporu (“Ruznamə”) çevirən Hacı bin Muhammed Ərdistanlı yazır: “*Ve ehl-i nazardan gizli kalmasun ki bu kitabın aslı Parsi dilince idi. Cün tarix-i hicret dokuz yuz yıla yetişdi mir-azam-i ekrem Zeynuddin Nur Ali Bey Mahmudlu Ardistan şəhrine daruğalığa geldi. Bir gün anın meclisinde ol kitabı ohurlar idi. Her-cend ki ol bey savad ohuyabilir idi illa Parsice bilmez idi. Bende-i kemterin Hacı bin Muhammed-i Ardistanlıya emr etti ki bu kitabı benim icün Turkiye cevurmağ gerek. Bende dahi istitatım kadarınca ceht etdim ve ol bey devletinde Turkiye*”.

İsfahan yaxınlığındakı Ərdistanda darğa olan Zeynəddin Nur Əli bəy Mahmudlu Türk idi və Fars dilini də bilmirmiş. Elə isə o, əhalisi Fars olan şəhərdə necə darğalıq edirmiş? Bunun bir cavabı var: 15-ci yüzildə Ərdistanda yaşayanlar arasında Türklər çox imiş. Özü də onlar ana dilində nəinki yazıb-oxumağı bacarırmış, hətta Fars dilindən əsərlər tərcümə etmək səviyyəsində qabiliyyətləri varmış.

Əli Kamalının topladığı “Koroğlu dastanı”nın “Koroğlunun Türkmən səfəri” məclisində (qolunda) Ərcistanın adı keçir. Koroğlu Aşiq Cünuna deyir:

– Ay aşiq, mən istəyəm gedəm Türkmənə. Sən Türkmən yolların getmişey. De görüm, hansı caddə yaxıntəhərdür və hansı xətər var və hansı bixətərdür?

Aşiq Cünun dedi:

– Koroğlu, dörd danə caddə var Türkmənə gedər. Hər dördünün də vəsfini icazə versey saz ilə deyərəm ki, sən xoş olay.

Koroğlu dəstur verdi, bir məclis qurub, şərbəti-şərbət, yemağ-ıçmağ başlandı. Koroğlu dedi:

– Aşiq, de!

Aşiq Cünun sazını basıb sinəsinə çahar caddənin vəsfini belə deyir:

Çamlıbeldən Türkmənə gedəndə,
Əvvəl çatar Ərsistana, Koroğlu.
Dörd yolu var Ərcistandan aralı,
Hər biri gedər bir yana, Koroğlu.

Məğribdən yol salma, xətəri çoxdur,
Vəli bu yollardan çox-çox youqdur,
Dağ-daşdur, qardur-qışdur, souqdur,
Dağlar qərq olub dumana, Koroğlu.

Havaludur, basəfadur hər yeri,
Gülüstandu yolu, bağı-İrəmi,
Yeddi yerdən yolu kəsüb hərami,
Yola qoymazlar quş qona, Koroğlu.

...Kəç olan caddədür Türkmən yolu,
O caddədür dayim ticarət malı,
Üzülməz caddədən karvanun dalı,
Çox uzaxdır Türkmənə, Koroğlu.”.

Görünür, biz “Koroğlu dastanı (Əli Kamali arxivində)” kitabını nəşrə hazırlayanda Ərdistanı Ərcistan kimi yazmışıq. Ərdistanın yerləşdiyi ərazi şeirdə təsvir edilən yerə uyğun gəlir.

Professor Möhsün Nağısoylu 2000-ci ildə “Elm“ nəşriyyatında çap etdirdiyi “Orta əsrlərdəki Azərbaycanda tərcümə sənəti” kitabında yazır: “Tarixi qeyd olunmuş Türkcəyə sətiraltı tərcüməli ən qədim Quran əlyazması İstanbuldakı Türk və İslam əsərləri muzeyində saxlanan nüsxə (N-73) hesab olunur. 734/1313-cü il tarixli bu 1288-ci (miladi 1872) əlyazmanı Məhəmməd bin əl-Həcc Dövlətşah Şirazi köçürmüşdür, sətiraltı tərcümə də onundur... Tərcüməçinin Şirazdan olmasını və bu şəhərdə ta qədimdən indiyədək Azərbaycan Türklərindən olan Qaşqay tayfalarının yaşamasını, Vəli Şirazi, Nişati Şirazi kimi tərcüməçilərin də Şirazlı olmalarını nəzərə alsaq, bu tərcümənin dilinin Azərbaycan Türkcəsinə daha yaxın olduğunu güman etmək olar”.

Möhsün Nağısoylu Sədinin “Gülüstan” əsərinin Türkcəyə sətiraltı tərcüməsinin ilk nüsxəsinin 14-cü yüzildəki nüsxəsindən, istedadlı və peşəkar tərcüməçi Məhəmməd bin Hüseyin Katib Nişatinin “Şühədanamə” və “Şeyx Səfi təzkirəsi”ni ustalıqla çevirməsindən də söz açır. Möhsün Nağısoyluya görə, Şiraz hakimi Qazan xan Saru Şeyx oğlu tərcüməçi-şair Nişatiyə çatdırır ki, Şah Təhmasib əmr edib Hüseyin Vaiz Kaşifin (ö. 1504) “Rövzətül-şühəda” (Şəhidlər bağçası) əsərini Türkcəyə çevirsin. Nişati də şahın əmri ilə “Şühədanamə”ni çevirdikdən bir neçə il sonra, yəni 948/1542-ci ildə “Şeyx Səfi təzkirəsi”ni də çevirir. Ön sözündə də yazır ki, “həzrət şeyxin təzkirəsi...Fars dili ilə yazılmış idi və Türk talibləri ilə sufilər Pars dili anlamazlar və məlum etmədikindən faydasından mərhum qalırlar. Əgər Türkiyə dönsə, qamu Türk müridləri, bəlkə bütün Türkistan adamlarından faydalar görürlər... Bu xəyalda ikən əmrü işarət oldu kim, nə qədər kim tezrak isə bu kitabı təsnif edə gör... Bu təzkirənin təsnifinə məşğul oldum”.

Möhsün Nağısoy Nişatinin tərcümələrinin canlı xalq danışığı üslubunda olduğunu yazır.

“İslam Ansiklopedisi”ndə Şirazi ləqəbli bir şairdən də söz açılır. Şeyx Mahmud Şəbüstərinin «Gülşən-i raz» əsərini Türkcə-yə çevirən şairin adını Əlvən Şirazi və ya Şeyx Əlvən Şirazi kimi göstərilir. Məqalə müəllifinə görə 779/ 1377-78-ci ildə Türkcüstanda doğulan şairin atası Şirazlı olub. Bu qeyd onu göstərir ki, 14-cü yüzildə Şirazda Türklər yaşayırmış. Özü də onlar özlərini gəlmə saymadıqlarından ləqəblərini Şirazi kimi işlədirləmiş.

Şeyx Mahmud Şəbüstərinin «Gülşən-i raz» əsərinin tərcüməsini 829/1425-26-cı illərdə bitirən Əlvən Şirvani məsnəvinin Sultan Murada bağışlamışdır. Ayrı-ayrı qaynaqlarda məsnəvinin 993, 1008 beyt olduğu, tərcüməçinin isə özünün əlavə və şərhləri ilə beytlərin sayını 2854-ə, 3000-ə, 3070-ə çatdırıldığı göstərilir.

Möhsün Nağısoy Mahmud Şəbüstərinin «Gülşən-i raz» əsərinin tərcüməsini Şirazi haqqında Məhəmmədəli Tərbiyətin, Əbdülqadir Gölpınarlının və b. yazdıqlarını geniş təhlil edir. O, tərcüməçinin əməyini yüksək qiymətləndirir və adının Vəli Şirazi olduğu yazır.

Şahin Mustafayevin və Möhsün Nağısoyun araşdırmaları onu göstərir ki, yalnız indi deyil, orta əsrlərdə də Şirazda yaşayan Türklərin sayı heç də az deyilmiş.

Yusif Qarabağının dünyagörüşünün formalaşmasında Şirazin rolu

Şirazla bağlı olan Azərbaycanlı filosof şairlərdən biri də Yusif Qarabağidir. Yusif Məhəmmədcan oğlu Məhəmmədşahi 1562-63-cü illərdə Azərbaycanın Qarabağ bölgəsində ruhani ailəsində doğulub. İlk təhsilini atasının açdığı məktəbdə alan Yusifi atası təhsilini davam etdirmək üçün Şirvana göndərir. Orada dövrünün məşhur filosofu və ilahiyyatçısı Həbibulla Mirzəcan Şirazi əl-Bəqnevəyi işə tanış olur və Qarabaği ləqəbini götürür.

Şirazda, tibb, riyaziyyat, astronomiya və b. elmlərə dərinləndən yiyələnən Yusif Qarabaği Əmir Teymurun nəvələrinin hakim olduqları Hindistana gedir. Bir neçə il orada yaşadığından

sonra Türkünstanaya yollanır. Öncə Səmərqənddə yaşayır və mədrəsədə dərs deyir. Şəhərin filosof və şairləri arasında qazandığı hörmətə görə “Böyük axund” adlandırılır.

Sufilərin Kəbrəviyyə təriqətindəki azadfikirlilik, insanın Allahaya qovuşmasının yollarının saflıqdan, təmizlikdən, xeyirxahlıqdan keçməsi fikirləri Yusif Qarabağini özünə elə cəlb etdiyində onun üzvlərinə qoşulur və qısa müddətdə təriqətin öncüllərindən birinə çevrilir.

Kosa ləqəbilə məşhurlaşan Yusif Qarabağinin Səmərqənddə Hüseyniyə xanəqahında yaşayarkən Mövlanə Cəlaləddin Dəvvəninin “Şərhi əqaidi-əzudi” əsərinə haşiyə və əlavələr yazır. “Haşiyeyi Xanigahı” adlanan bu əsərini 30 noyabr 1590-cı ildə ustadı Əbu Hamid Xəlilullahaya təqdim edir.

Yusif Qarabağinin “Haşiyeyi Xanigahı” əsəri çağdaşları tərəfindən birmənalı qarşılanmır. Onu tənqidləyənlər də olur, tənqid edənlər də. Ağa Hüseyn Xəlxi “Haşiyeyi Xanigahı” əsərinə tənqid yazır.

Buxarada əmiri Bahadur xan elmin müxtəlif sahələrinə dair əsərlər, şeir yazmaqla yanaşı, alimlərə də qayğı və diqqət yetirirdi. Sarayında alimlərin, şairlərin, nəqqaşların, xəttatların, miniatürçülərin və b. sənət adamlarının çalışması üçün lazımı şəraət yaradırmış. Buna görə də Yusif Qarabaği sevgili müəllimi Mirzəcan Şirazi ilə birlikdə Səmərqənddən Buxaraya köçür.

Əmir Bahadur xan Yusif Qarabaği ilə ustadı Mirzəcan Şirazinin gəlişini xoş qarşılayır. Onların işləmələri, yaşamaları və elmi axtarışlar aparmaları üçün lazımı şərait yaradır. Az bir zamanda Yusif Qarabaği Əmir Bahadur xanın sevimlisinə və yaxın dostuna çevrilir.

1623-cü ildə Buxarada yaşayanda Ağa Hüseyn Xəlxinin tənqidinə “Tətimmətul-həvaşu fi izalətil-ğəvaşi” (Qaranlıq məsələləri aradan qaldırmaq məqsədilə haşiyələrə əlavə) adlı cavab yazır.

Əmir Bahadur xan Yusif Qarabağinin şərəfinə 1619-cu ildə yeni bir kitabxana tikdirir, onu da “vəziri kitabxana” təyin edir. Yusif

Qarabaği Fərabî, İbn Sina, Bəhmənyar, Biruni, Tusi, Qəzvini, Davvani, Taftazani kimi filosofların əsərlərinə şərhlər yazmaqla qalmır, həm də Aristotel, Platon, Pifaqor, Sokrat kimi batı filosoflarının əsərlərinə şərhlər yazır, öz baxışlarını da bu əsərlərində ortaya qoyur. “Nur saraylarının şərhli olan hür mənzərələrinə haşiyə”, “Varlıq fəlsəfəsi kitabına haşiyə” və b. əsərlərini də Buxarada yaradır. Əsərlərində dünyanın vahidliyi ideyasını müdafiə edən filosof varlığı fəlsəfənin obyektini hesab edir. Ona görə təbiətlə insan arasındakı münasibət tək ilə cəm, hissə ilə tam arasındakı münasibətə oxşayır.

Yusif Qarabaği Allahı insanın özündə axtarmaqla kifayətlənmir, onu təbiətin içərisində əridir. Kiçik aləm olan insanı böyük aləmi təbiətin surəti hesab edir. Savaşlar, zəlzələlər, yanğınlar böyük elm fədailərinin əsərləri sırasında Yusif Qarabağının də əsərlərini yox etdi. Ancaq alimin əsərləri tamamilə məhv olmadı. Dünyanın bir çox kitabxanasında, elm və mədəniyyət mərkəzlərində, muzeylərdə həmyerlimizin əsərləri saxlanılır.

Özbəkistan Elmlər Akademiyasının Biruni adına Şərqsünəşliq İnstitutunun Əlyazmalar fondunda Yusif Qarabağının 24 traktatı saxlanılır.

Alimin sağlığında və ölümündən sonra onun haqqında olduqca dəyərli fikirlər söyləmişlər. Türkünstanlı təzkirəçi Mir Şərif Seyid Xacə Rəqemi “Tarixi Rəqemi” əsərində Yusif Qarabağidən söz açarkən onu, “bilik səmasının on dörd gecəlik bədirələnmiş ayı” adlandırır.

Şair və filosof kimi məşhurlaşan Yusif Qarabağının istedadını, Əmir Bahadur xanla dostluğunu qısqananlar da az olmayıb. Onu qısqanan, paxıllığını çəkənlər qanqaraldıcı söz-söhbətlərdən qalmır, arxasınca yalanlar söyləyir, riyakarlıq edir, hətta böhtan atmaqdan belə çəkinmirlər. O isə rəqiblərinə onların metodları ilə deyil, yaradıcılığı və insanpərvərliyi ilə cavab verir.

Əmir Bahadur xan da Yusif Qarabağının bu xüsusiyyətlərini yüksək qiymətləndirir onun tibbə dair əsərlərindən həkimlərin yararlanmasını məsləhət görür.

Yusif Qarabağının Əbu Əli İbn Sinanın “Qanun” əsərinə yazdığı şərh və izahlar, özünün tibbə dair yazdığı kitablar yaşadığı dövrdə deyil, özündən sonrakı yüzillərdə də böyük maraqla qarşılanmışdır.

Yusif Qarabaği elmin nəzəri sahələrindən çox praktik məsələlərə diqqət yetirən alimlərdən olmuşdur. Əmirilər, sultanlar, vəzir-vəkillər, saray əyanları və divan üzvləri ondan məsləhət almış, hüquqa, dövlətin idarə olunmasına dair yazdığı əsərlərdən istifadə etmişlər.

Yusif Qarabağının türkcə yazdığı şeirlər yüksək bədi dəyəri və dilinin aydınlığı ilə seçilir. O, yazır:

Ürəyim qana doldu, bu qan da olmalıydı,
Cövrünlə bundan yaxşı daha nə olmalıydı?

Həyatını elmə və şeirə həsr etmiş Yusif Qarabaği 1647-ci ildə (bəzi qaynaqlarda isə 1644-45-ci il göstərilir) Buxarada dünyasını dəyişir. Onu Buxara yaxınlığındakı Səfid-Muy kəndində, indi Sallaxana darvazası kimi tanınan Baba-i Şauki Parəduz darvazasının yaxınlığındakı qəbiristanda dəfn edirlər.

43 il sonra, yəni 1690-cı ildə onun cənazəsini Bədəxşana apararaq, sevimli müəllimi Xəlilullah Bədəxşaninin türbəsinin yanında dəfn edirlər. Kəbrəviyyə təriqətinin üzvləri Yusif Qarabağının əsərlərinin təbliğində və ideyalarının yayılmasında böyük rol oynamışdır.

Şahbaz Şahbazi Qaşqay şairləri haqqında

Qaşqay şairləri haqqında bilgi verən qaynaqlar Mahmud İskəndərinin “Şeir və şairi dər ile Qaşqay” (Qaşqay elində şeir və şairlər) (1358/1979) və Şahbaz Şahbazinin “Qaşqai şiiri və asar-i şüara-yi Qaşqayi” (Qaşqay şeiri və Qaşqay şairlərinin əsərləri) (1367/1988) kitablarıdır. Tağı İbrahimov (Şahin) də doktorluq dissertasiyasında və “Qaşqaylar” kitabında yuxarıda adını çəkdiyimiz müəlliflərin əsərlərindən yararlanıb.

“Qaşqaylar və onların folkloru” kitabını mətbəyə göndər-məyə hazırlaşanda Cəfər Əyvəzi Yadıkurı nəşr etdirdiyi son ki-tabının elektron variantını mənə göndərdi. 2019-cu (1397) ildə Şi-razda nəşr edilmiş “Qaşqayının gələnxəsəl şeirləri” kitabında şeir-ləri verilmiş şairlərin siyahısı belədir: “Mirzə Mezun (Məhəmməd İbrahim), Yusifəli bəy (Yusif-i Xosrov), Xosrov bəy (Xosrov), , Qul Oruc, Hüseynəli bəy Bayat (Bayatoğlu Hüseyn), Nemətulla bəy Rəhimi, Əli Şaylı, Məssi xan Qaraçaylı (Məsih), Həmrəh, Koroğlu.” Kitabda ən çox şeir “Məhəmməd İbrahimindir (Mirzə Mezun) (səh.2-118). Yerdə qalan şairlərin şeirləri çox azdır.

Qaşqayların istər yazılı, istər şifahi ədəbiyyatında şeir şə-killəri o qədər də çox deyil. Onları sıralasaq birinci yeri bayatılar tutar. Qaşqaylar ona *asanak* deyirlər. Ondan sonra *gəraylılar* gə-lir. Əsasən musiqinin müşayətilə oxunur. Gəraylılar oxunan mü-siqi də üç yerə ayrılır: *gəraylı*, *baş gəraylı* və *basma gəraylı*. Qoşmaya çox vaxt *qəzəl* deyirlər. *Şah Xətai* adlandırdıqları janr bizim aşiq şeirindəki divani ilə eynidir. Məhəmməd hüseyn Şəh-riyarın “Heydərbabaya salam” poeması nəşr edilib yayıldıqdan sonra bu qəlibdə də şeir yazanların sayı artıb. Mənsur Şah Mə-həmmədi Dena dağına həsr etdiyi şeirini belə başlayar:

Qismət oldu Dena, gəldim döşünə,
Səcdə qiləm torpağına, daşına,
Nəzər salam qamətinə, başına,
Qucaq aç ta girəm gənə qoynuna,
Ana kimin mən əl salam boynuna

(Cəfər Əyvəzi Yadıkurı,
“Qaşqayının gələnxəsəl şeirləri” səh. 5)

İkinci Dünya Savaşıdan sonra ədəbiyyata gələn gənclərin bir çoxu sərbəst vəzndə yazmağa başlayıblar.

Qaşqay Türklərindən olan Müslüm Rzayi Əməleh də (Farsca: Moslem Rezaei Amaleh) 2016-cı ildə Ankaradakı Qazi Universitetinin magistraturasını bitirərkən yazdığı “Kaskay Turklerinden Mansur sah Muhammedinin siirleri (inceleme-me-

tin-sozluk)” əsərində Şahbaz Şahbazinin kitabından geniş istifadə etmiş, oradakı şeirlərdən nümunələr də vermişdir.

Şahbaz Şahbazi Qaşqay yazılı ədəbiyyatından söz açarkən 18-ci yüzildə yaşamış Nişati ləqəbilə şeirlər yazan Mirzə Məhəmməd haqqında bilgi verir və onun Çıtır boyundan olduğunu söyləyir. **(Moslem Rezaei Amaleh, səh. 24)**

Şahbaz Şahbazi Dərəşorlu tayfasının Çardaçerik boyundan olan Qul Oruc ləqəbli şairin 1200 (1784)-1260 (1844)-cı illərdə yaşadığını və elbəyi Murtazaqulu xanın ölümünə yazdığı şeirin Qaşqaylar arasında geniş yayıldığını yazır və həmin şeiri də kitabına daxil edir.

Tağı İbrahimov (Şahin) “Qaşqaylar” kitabında yazır: Qaşqayların Fars dilində də şeir yazan çoxlu şairləri və ədibləri vardır. Onlardan bəzilərinin avtobioqrafiyası və şeirlərindən nümunələr Fars müəlliflərinin əsərlərində verilmişdir: Zərrə, Hüma, Niyza, Nisar və s. təxəllüsləri ilə Fars dilində şeir yazanlar Qaşqayların və ümumiyyətlə, Azərbaycan mənşəli əhalinin məşhur şairlərindəndilər” **(T.Ə. İbrahimov (Şahin), Qaşqaylar, səh. 106).**

Tağı İbrahimov (Şahin) Qaşqayların 20-ci yüzildə yaşamış şairlərindən söz açarkən yazır: “Qaşqayların 20-ci əsr şairləri də çoxdur. Onlardan ana dilində yazanlar haqqında hələlik əlimizdə məlumat yoxdur. Fars dilində yazanlardan bir neçəsinin adını çəkə bilərik. Onlardan Tabnak və Türki Şirazi təxəllüslü şairləri göstərmək olar.” Müəllif 18-ci yüzilin ikinci yarısı və 19-cu yüzilin birinci yarısında yaşamış din və hüquq elmləri sahəsində nüfuz qazanmış Qaşqay alimlərindən Ağa Məhəmməd Rzanın, Mirzə Hüseynəli Şirazinin adlarını çəkir.

Araşdırıcıya görə, Mezundan sonra ikinci böyük el şairi Yusifəli Hüsrev (bu adı biz Xosrov kimi yazırıq. İnternetdə axtarış verərkən asan tapmaq üçün biz hər iki adı veririk-**Ə.Ş.**) oğludur ki, onun “avtobioqrafiyasını aydınlaşdırmağa imkan verən məlumat yoxdur” **(T.Ə. İbrahimov (Şahin), Qaşqaylar, səh. 100).**

Şahbaz Şahbazi Qaraqanlı boyundan olan Yusifəlinin gəncliyində Sultan adlı bir qıza vurulduğunu və günümüzə kimi gəlib çatan şeirlərinin də ... məhəbbət şeirləri olduğunu yazır (**Moslem Rezaei Amaleh, səh. 26**). Cəfər Əyvəzi Yadıkurı yazır ki, Yusifəli şeirlərinin möhür bəndində əsasən Xosrov bəy dediyinə görə Yusif-i Xosrov kimi də tanınır. Şairi yaxından tanıyan Söhrab xan Bahadiri Qaşqayinin dediyinə görə o, 1325/1907-1332/1914-cü illərdə dünyadan köçüb (**Cəfər Əyvəzi Yadıkurı, “Qaşqayinin gələnxəşəl şeirləri” səh. 119**).

Yusifəlinin çağdaşı olan Məhəmməd Kərbalayı Nəzər oğluİbrahim ləqəbilə şeirlər yazır, kamançada və tarda gözəl çalarmış. Xətirlər obasında ustalar çox olduğundan bu obaya çox vaxt Ussalar obası deyərmiş. Onun atası neydə, qardaşı Süleyman tar və setarda, Süleymanın oğlu Davud tarda və setarda gözəl çalarmışlar. Şairin çox az şeiri toplanılıb. Hicri tarixi ilə 1320-ci (1905) illərdə öldüyü qənaətindədir (**Moslem Rezaei Amaleh, səh. 27**). Şair dünyasını dəyişəndə Şirazdan 10 kilometr aralıdakı Bibi Zöhrə adlı bir məhəldə dəfn edilsə də, qəbri itib-batıb Əmisi qızı Nurcahana vurulan, lakin sevgisinə qovuşa bilmədiyindən bir il sonra xəstələnən Nemətullah bəy Rəhiminin nakam məhəbbəti və söylədiyi şeirlər xalq arasında geniş yayılmışdır.

Şahbaz Şahbazi keçmişdə yaşamış başqa şairlərdən söz açarkən Hüseyinli bəy Bayatın, heca vəzində şeirlər yazan Sami Kəşküllünün, Əli Şaylının, Hacı Məsih xan Qaraçaylının, Mingbaşı Nemətinin adını çəkərkən Koroğlunu da onların sırasına daxil edir. Cəfər Əyvəzi Yadıkurının kitabından öyrəndik ki, Koroğuya aid edilən şeir bizim bildiyimiz “Koroğlu” dastanındakı vücutnamədir. Buradan başa düşdük ki, Şahbaz Şahbazinin də Koroğlunun Qaşqay şairləri sırasına daxil etməsinə səbəb bu vücutnamə olub.

Cəfər Əyvəzi Yadıkurı şeir toplusunda şairlər haqqında da yığcam bilgilər verib. Qaşqay şairləri haqqında yazdıqlarımı Cəfər Əyvəzi Yadıkurın kitabı ilə tutuşdurdum və oradan bəzi əlavələr elədim.

Şəkildə Cəfər Eyvəzi Yadıkurı nəşr etdirdiyi "Mezun Qaşqai. Şeirləri" kitabını Əli Şamilə bağışlayarkən

Yusifəlinin çağdaşlarından yazanda Təhmas Şakaki Bollu, Davud Həsən Ağal, Teymur Qurbani Bulverdi, Mənsur Şah Məhəmmədi Mehtərxan, Həmrah Danişver Kohba, Əliəkbər Həsəni Teyibli, Əzəm Əmir Teymuri Gürekani, İmanqulu Cahangiri Cumabuzurgu, Xəlil Məhəmmədi Kəşkülü, Əli Rıza Borbor, Piran Muxtari Çigini, Maral Rızai Rahiminin adlarını çəkir.

Müslüm Rzayi Əməleh yazır ki, gənc və yeni nəsil şairlər klassik şeir vəznləri ilə yanaşı, yeni modern şeirlər də yazmağa başlamışlar. Sərbəst şeirə üstünlük verən gənc Qaşqay şairləri 5, 6 və 7 hecalı şeirlərlə yanaşı, *akca qoşma* adlandırdıqları sərbəst qafiyəli şeirlər də yazırlar. Onlara nümunə də Əvəzullah Səfəri Kəşkülü, Ərsalan Mirzəyi Teyibli, Kambiz Nəcəfi Çobanqara, Bəhmən Muradi Əlamdarlı, Novzer Ustuvər Dərəşorlu, Arman Fərhəng Şorbahlı, Əli Fereyduni Kələli, Kavə İrəvani Okmulu,

Fəttanə Muradi Qaraqanlı, Raziyə Kazım Qurranı, Soğra Muradi, Duman Əjdəri Bölverdi, Pəricehr Məhəmmədzadə Qadılı Borbor, Səhər Kəşküllü, Teyyibə Kərimi Cəfərbəylinin adlarını çəkir (**Moslem Rezaei Amaleh, səh. 28-29**).

Müslüm Rzayi Əməleh Mənsur şah Məhəmmədinin özündən aldığı bilgiler əsasında onun şeirlərini təhlil edir. 1945-ci ildə Firuzabad bölgəsindəki Ovsirin Qarağac qışlağında doğulan şair Əmələ tayfasının Əli Mehtəran nəslindəndir, atasının adı Abbas, babasının adı İsmayıldır. Şair ilk təhsilini çadırlardakı məktəbdə alıb. Sonra Firuzabaddakı orta Qamus litseyində, Şirazdakı köçəri təhsil mərkəzində pedaqoji təhsil alıb və 30 ilə yaxın müəllimlik edərək təqaüdə çıxıb (**Moslem Rezaei Amaleh, səh. 30**).

Tağı İbrahimov Qaşqay folklorçusu Mahmud İskəndəri haqqında yazır: "...təxminən 1925-ci ildə... Kəşküllü tayfasının qışlaqlarının birində anadan olub. Qaşqayların 20-ci illərdə davam edən üsyanlarından və Qaşqay elxanı İsmayıl xan Sövlətüddövlənin 1932-ci ildə Rza şahın "Qəsri Qacar" zindanında öldürülməsindən sonra Mahmud İskəndərinin atası İsfəndiyar İskəndəri Fars əyalətinin Boyer Əhmədi rayonunda bir kəndə sürgün edilir. Gənc Mahmud 16 yaşına qədər sürgündə qaldığından ağır yaşayış şəraiti onun müntəzəm təhsil almasına imkan verməmişdir. Mahmud İskəndəri sürgündə kənd mollası yanında oxuyub yazmağı öyrənmişdir. 1941-ci ildə Rza şah hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldıqdan sonra sürgündən xilas olan Mahmud İskəndəri öz tayfasına qayıtmış, Qaşqayların Pəhləvi sülaləsinə qarşı üsyanında yaxından iştirak etmişdir. Eyni zamanda, elinin dilinə, ədəbiyyatına, folkloruna, adət-ənənəsinə bəslədiyi məhəbbət Mahmud İskəndərini Qaşqay tayfaları, qəbilələri və tirələri içində oba-oba gəzib Qaşqay şairlərinin şeirlərini, el dastanlarını və nağıllarını toplamağa sövq etmişdir.

Mahmud İskəndərinin yorulmaq bilmədən çəkdiyi ağır, lakin şərəfli zəhmət və göstərdiyi fəaliyyət nəticəsində elin tayfa və tirələri işərisində sətir-sətir, misra-misra topladığı şeirlərdən

bu vaxta qədər 41 qoşma bizim əlimizə gəlib çatmışdır. Onlardan 30-u Mezunun, 11-i Yusifəli bəyin şeirləridir” (T.Ə. İbrahimov(Şahin), Qaşqaylar, səh. 100-101).

Qaşqayların sevimli şairi Mezun

Onu da deyim ki, son onilliklərdə Qaşqaylar arasında folklor nümunələrini toplamağa, klassikləri öyrənib nəşr etməyə, ana dilində yazıb-yaratmağa meyl artıb. Hətta bəziləri kitabları Latın əlifbası ilə nəşr etdirir ki, həm Qaşqay gəncləri bu əlifbanı öyrənsin, həm də Türkiyədəki, Azərbaycandakı araşdırıcılar onların əsərlərindən yararlı olsun.

Bu baxımdan, bilgisayar mühəndisi Cəfər Eyvəzi Yadıkurının Latın əlifbası ilə hazırladığı "Mezun Qaşqai. Şeirləri" kitabı olduqca dəyərlidir. Tərtibçi əski əlifba ilə yazılmış mətnləri Latın əlifbasına çevirəndə yaranan çətinliklərdən, ləhcə və ədəbi dil normaları məsələsindən, Mezun şeirlərinin ondan əvvəlki nəşrlərində yol verilmiş xətalardan elmi əsaslarla söz açır.

Kitaba daxil etdiyi “Qaşqay elinin tarixi” məqaləsini isə Cəfər Eyvəzinin Qaşqaylar haqqında bilgiler toplusu adlandırmaq daha doğru olar. Çünki burada tarixlə yanaşı, Qaşqay dili, ədəbiyyatı, şairləri, şeir şəkilləri, musiqiçiləri və s. haqqında da bilgi var. Kitabın sonunda da sanballı bir sözlük verib ki, bu da istər gənc Qaşqay oxucuları, istərsə də Türkiyə və Azərbaycan araşdırıcıları üçün olduqca dəyərlidir.

Cəfər Eyvəzi yazır ki, Mezun ləqəbilə Türkcə, Tatca(Fars dili nəzərdə tutulur-Ə.Ş.), Lorca şeirlər yazan Seyid İbrahim 1830-cu (hicri 1246) ildə doğulub, 1895-ci (hicri 1313) ildə dünyasını dəyişəndə Şirazdakı Dərvaze İsfahan məhəlləsində, Şahzadə Mənsur qəbiristanlığında dəfn edilib.

İndi həmin qəbiristanlıqdan əsər-ələmət qalmayıb. Oranı düzləyib, beton töküüb yeni binalar tikməyə başlayanda Qaşqaylar yığılıb bələdiyyəyə şikayətə gediblər. Mezunun və Qaşqayların başqa tanınmış şəxsiyyətlərinin qəbirlərini dağıtmağın top-

lum arasında rahatsızlıq yaratdığını görən rəhbərlik tikintinin dayandırılması haqqında göstəriş verib.

Cəfər Eyvəzi yazır: “Onun fəmillarının çoğu o zaman sevadlimiş. Sonra digər fəmilləri tekin, Dereşorlu tayfasının xanları və kelanterləri yanında mektebdarlığa meşğul olur. Melik Mensur Xan dediyinə görə, Mehəmməd Qulu Xan destgahında, şahnama oxumağa meşğul olur və nəççeden sonra Əl beyi Eli Qulu Xan, Allahyar Xan və Bahadır Xan destgahında münşilik éder. O ele bu arada şi'r démeğe baş qoyar. Evvel "Mehzun" texellusunu seçer, ama İsfahan hakımı, Zıl-ol-Sultan tapşırışı inen, öz texellusunu Məzun'a değışdirer. Məzun, özgür, téz inceyen və qorxmaz bir şa'ırımış.

... Məzunun yaşam dövrünü, İranın bir mühüm tarixsal olayları arasında çağdaş olmuşdur. Britaniya-İran arasında 1857'de qanlı bir savaq sonucunda İndiki Əfqanıstandakı Heratı şəhri İrandan aralandı. Məzun bu savaşa giden Qaşqaylının qorxmazlığı, iğıdliğı, fedakarlıqları və gənçlərin şəhadətini təsvirə çəkib, onların yoxluqlarına yaş tökmüşdür. Bunların biri Sohrab Xan dir. Məzun onun iğıdliğından böle yad édmişdir:

Sohrab Xan qılıcı berq-i cansıtan

Ferenide meşhür oldu dasıtan” (səh. 21)

Cəfər Eyvəzi bizi Məzunun dəfn edildiyi qəbiristanlıq yerinə apardı. Dedi ki, ötən illərdə, Məhəmməd Nadiri Dərəşorlu və Qaşqay aydınları bu məzarı bir anıt olaraq düzəltməyə çalışırlardı. 2015-ci ilin Oruc (Ramazan) ayında Məhəmməd Nadirinin məşını yolda qəza elədi, özü də dünyadan géttdi.

Biz köhnə qəbiristanın yerinə gələrkən orada qəbiristanlıqdan əsər-ələmət qalmamışdı. Ətraf müvəqqəti hasara alınmışdı, yerə isə dəmir çubuqlar qoyulub üzərinə beton tökülmüşdü. Tikinti işinin dayandırıldığı göz qabağında idi. Cəfər Eyvəzi də, Əmin də bu işin Qaşqayların istəyinə uyğun həll olunacağına inamsız yanaşırdılar.

Onların fikrincə, buranı alan, bina tikməyə başlayan adam işi məhkəməyə daşıyacaq. Orada da bir-iki illik süründürmədən,

mövzu unudulandan sonra tikintisinə icazə veriləcək. Bunu onlar təcrübəyə əsaslanıb deyirdilər.

**Cəfər bəyin hasara dırmaşılıb Mezunun qəbri
üzərindəki tikintidən çəkdiyi şəkil**

Şiraza turistlər çox gəlir. Gələnləri də adətən Sədinin, Hafizin qəbirüstü abidəsinə aparırlar. Mezunun qəbri üstündə də bir abidə ucaldılırsa oraya ziyarətə gələnlərin də sayı artar. Bu şəhərin həm iqtisadiyyatına təsir göstərər, həm də İranın ölkədə yaşayan xalqlar arasında ayrışmışlıq qoymadığını təbliğ edər.

Köhnə Şirazın Türklər yaşayan Bölvərdi məhəlləsi də söküləndə belə bir hadisə olub. İş dayandırılıb, sonra yenidən tikinti başlayıb.

Mezunun şəirlərini ilk dəfə Məlik Mənsur xan 1920-ci ildə toplatdırıb. Lakin həmin nüsxə Məlik Mənsur xan Berlində yaşayarkən, yəni İkinci Dünya Savaşı illərində müttəfiqlər şəhəri bombalayanda məhv olub. Məlik Mənsur xan İrana döndükdən sonra Moyin

Dəftər Qəhrəmaniyə yenidən Mezunun şeirlərini toplatdırıb. Şahbaz Şahbazi də həmin dəftərdə olan şeirləri 1988-ci ildə nəşr etdirib.

Şahbaz Şahbazi yazır ki, şairin atası Kəşkülü (Əmələ), anası Qadılı boyundandır. Əlişir Nəvidən və Məhəmməd Füzulidən təsirlənən Mezunun babaları Xuzistan Avşarlarındandır. Ona görə də, şeirlərinin dilində Avşarların ləhcəsi ağırlıq təşkil edir.

Bu günkü Qaşqay aydınları Mezunu özlərinin klassikləri sayırlar. Cəfər Əyvəzi Yadıqurı 2019-cu (1397) ildə Şirazda nəşr etdirdiyi “Qaşqayın gələnxəsəl şeirləri” kitabına Mezunun 109, Yusifəli bəyin 27, Xosrov bəy Qaraqanlının 3, Məhəmməd İbrahimin 10, Qul Orucun 4, Hüseynəli bəy Bayatın 4, Nemətullah bəy Rəhimlinin 8, Əli Şaylının 1, Hacı Məssi bəy Qaraçaylının 1, Həmrahın 1, Koroğunun adına isə məşhur vücudnaməsini daxil edib.

Şiraz Universitetinin salonunda konsert

Şiraz Universitetinin salonunda təşkil edilmiş konsertə də Qaşqay geyimində getdim. Musiqiçilərdən bəziləri ilə Girəsunda tanış olmuşdum. Əlindən tutulub səhnəyə gətirilən ağsaqqal bir musiqiçini (deyəsən, gözləri görmürdü) tamaşaçılar ayağa durub sürəklilə alqışladı. Aparıcı elan etdi ki, Furud (Qaşqaylar ona Furud desə də, sənədlərdə adı Forud, soyadları Gorginpoor kimi yazılır) və Fərhad Görginpur qardaşlarının Qaşqay musiqisinin təbliğində və gənc musiqiçilərin yetişməsində rolu böyük olub. Bu gün Şiraz Universitetinin keçmiş müəllimi, Fars dili və Ədəbiyyatı sahəsində doktorası olan alim Fərhad Görginpur sizin üçün bir neçə mahnı çalacaqdır. Görginpur qardaşlarının övladları da musiqiçidir.

Salonu gurultulu alqışlar bürüdü. Alqışlardan və salondakıların hay-harayından Fərhad Görginpurun xalq arasında nə qədər böyük hörməti olduğunu açıq görmək olurdu.

Fərhad Görginpur bir neçə mahnı çaldıqdan sonra onu gələndə olduğu kimi gedəndə də alqışlarla yola saldılar. Sonra ansambl səhnəyə çıxdı. Girəsundan tanıdığım İbrahim xan Kohendlipurun “Koroğlu” dastanından oxuduğu "Beş durna" mahnısı məni yaman kövrəltdi.

Şəkildə soldan: İrəc və Zəhra Qənixah, Əzizə Şamil

Konsertə əksəriyyəti ailəli gəlmişdi və çoxu da, xüsusən, xanımlar Qaşqay milli geyimində idilər. Musiqiçilər iki-üç saat öncə həmin salonda konsert versələr də, yorğunluqları hiss edilmirdi. İranda olduğum müddətdə iştirak etdiyim konsertlərdə, adətən, kişi musiqiçilər arasında qadınlar, qadın musiqiçilər arasında da kişilər olmur (qadın musiqiçilər çalıb-oxuyan konsertlərə kişilər buraxılmır. Qonaq olduğumuz üçün hərdən mənim belə konsertlərdə iştirakımı görməzdən gəlirdilər).

Şirazdakı Qaşqay musiqiçiləri arasında iki gənc qız ifaçı da vardı. Özü də o qədər çox örtünməmişdilər. İranda qadınların saçının görünməsini qadağan eləsələr də, Qaşqay xanımları küçədə olduğu kimi, orkestrdə çalanda da saçlarının yarısı görünürdü.

Konsert yüksək səviyyədə keçirdi. Əsasən Qaşqay xalq mahnılarını oxuyurdular. Bəzi xalq mahnıları da Azərbaycanda eşitdiyim xalq mahnılarından o qədər də fərqlənmirdi. Konsertin şirin yerində aparıcı, Nəsir Əkbərinin bağına toplaşanda tanış olduğumuz gənc Kave İrəvani elan etdi ki, Azərbaycandan gəlmiş qona-

ğımız Əli Şamil də Qaşqay geyimində sizinlə bir sırada oturduğundan onu tanımadınız. Bu zaman salondakılar ayağa qalxaraq alqışlamağa başladılar. Qaşqayların Azərbaycan sevgisi məni kövrəltdi.

Konsertin sonunda İbrahim xan Kohendlipur və başqa sənətkarlar da salona gəlib bizimlə görüşdülər. İbrahim xan Kohendlipur dedi ki, Kave İrəvani elan etməsəydi, sizi tanımayacaqdım. Bir az gözüünüzün qıyıklığı və Qaşqay geyiminiz sizi bizlərdən heç seçmir.

Konsert başa çatsa da, salonda adamların suallarına, Azərbaycanla bağlı sorğularına cavab verməli oldum. Salonun işçiləri isə bizi tələsdirmirdilər.

Görginpurlar ailəsi

Şiraza ikinci dəfə səfərimdən dönəndən 22 gün sonra Əmin Cahangirinia zəng vuraraq Qaşqay musiqisinin təbliğində və gənc musiqiçilərin hazırlanmasında böyük əməyi olan Fərhad Görginpurun avqustun 31-də haqqa qovuşduğunu bildirdi. Adətən, ölüm xəbərindən söhbət gedəndə onu acı xəbər kimi dəyərləndirirlər.

Fərhad Görginpurun yaxın vaxtlarda dünyasını dəyişəcəyini öz dilindən eşitmişdim. O, buna bir yerdən başqa bir yerə gedən adam kimi hazırlaşdı. Hətta deyərdim ki, tələsirdi.

Fərhad Görginpurun ölüm xəbərini Bursaya gedən avtobusda eşitdim. 2018-ci il noyabrın 5-6-da Türk Ocakları Dərnəyi Bursa Şöbəsi ilə Uludağ Universiteti birlikdə Uluslararası Cengiz Dağcı Bilgi Şölni keçirəcəkdi. Mən Türk Ocakları Dərnəyinin "Her Yıl Bir Büyük Türk bilgi Şölenleri dizisinin beşinci şöleni" məruzəçilərindən biri idim. Sovet dövründən başlayaraq xarici radio verilişlərindən tanıdığım Cengiz Dağcı haqqında son illərdə bir neçə məqalə də mən yazmışdım. Onu Azərbaycanda ən geniş təbliğ edən "525-ci qəzet" idi. Cengiz Dağcı 2011-ci ildə dünyasını dəyişəndə bu qəzet rəhmətlik Tofiq Abdinin də, mənim də məqaləmi nəşr etmişdi. Sonralar da bu mövzuya təkrar-təkrar yer ayırmışdı.

Avtobusda yolboyu Fərhad Görginpurla görüşümüzü və onun haqqında eşitdiklərimi yada saldım. Axşam Uludağ Universitetinin hotelində yerləşəndə də özümə borc bildim ki, Fər-

had Görginpur haqqında "525-ci qəzet"ə bir məqalə yazım. Çünki "525-ci qəzet" son dövrlər Qaşqaylara diqqəti artırdığı kimi, Qaşqaylar da bu qəzetin saytını diqqətlə izləyir, yazılanları oxuyur və münasibətlərini bildirirlər.

Fərhad Görginpurla cəmi bir dəfə, 2018-ci ilin aprelinde görüşmüşdük. Şiraz Universitetinin salonunda Məsud Namidarın başçılıq etdiyi Qaşqay musiqi ansamblının konserti vardı. Konsert hələ başlamamışdı. Səhnənin pərdəsi də qaldırılmamışdı. Bir yeniyetmənin uca boylu, dolu bədənli qocanın əlindən tutub səhnəyə gətirməsi salondakıların ayağa qalxıb onu sürəkli alqışlamasına səbəb oldu. Bu o demək idi ki, salondakıların hamısı onu tanıyır və sevirdi. Yeniyetmə gözləri görməyən musiqiçinin oturmasına kömək etdi və akkordeonu onun qucağına qoydu. Aparıcı Kave İrəvani səhnəyə çıxaraq Fərhad Görginpur haqqında danışmağa başladı. Onun hər cümləsi alqışlarla qarşılanırdı.

Fərhad Görginpur akkordeonda Qaşqay mahnıları çalmağa başladı. Mənim Türkiyənin Girə-sun şəhərindəki toplan-tıdan tanıdığım və səsinə heyran olduğum İbrahim xan Kohendlipur da səhnəyə çıxdı. Fərhad Görginpur akkordeonda çaldı, İbrahim xan Kohendlipur gur və yanıqlı səslə "Koroğlu" dastanından "Beş durna" mahnısını oxudu. Qəhrəmanlıq ruhunda oxunan bu mahnıda həzin bir kədər vardı.

Ünlü musiqiçi Fərhad Görginpur

Dara düşən Koroğlu dərdini durnalara deyir, dara düşdüyünü dəlilərinə xəbər aparmalarını istəyir.

Fərhad Görginpur səhnəyə çıxanda necə alqışlanmışdısa, səhnədən enəndə də o cür alqışlandı. Səhnədən endirib salonda mənim yanımdakı yerdə oturtmağa gətirdilər. Ayağa qalxıb əl verib salamladım. Əlimi tutan kimi dedi: "Xoş gəldiniz! Nə yaxşı bizi unutmayıbsınız. Sizin gələcəyinizi söylədilər deyən mən də gəldim. Bu, mənim son çıxışımdır. Yaxın vaxtda bu dünyadan köçəcəm, haqq dünyasına gedəcəm".

Mən korların duyma qabiliyyətinin güclü olduğunu bilirdim. Səsimi çıxarmamışdım. Sadəcə, əlimi uzadıb əlini tutmuşdum. Buna baxmayaraq, mənim qonaq olduğumu həmin dəqiqə bildi.

Mən zarafatla “Siz ki müsəlmansınız, kimin nə vaxt köçəcəyini bir Allah bilər. Siz nədən Allahın işinə qarışırsınız?” – dedim.

Gülümsəyərək: “Allahın verdiyi ömür başa çatır. Mən özüm bunu bilirəm. Daha heç kim, dünyanın ən məşhur doktorları da məni saxlaya bilməz” - dedi.

Səhnənin pərdəsini qaldırdılar. Mikrofonları, musiqiçilərin oturacağı yerləri nizama saldılar. Musiqiçilər yerlərini tutana kimi Fərhad Görginpurla söhbət etdik. Sonra da hərdən musiqiçilərin ifalarına münasibət bildirdi. Musiqiçilərin onun səsinə eşitmədiyini bilsə də, gah onların ifaçılığını alqışlayır, bəzən də narazılığını bildirirdi. Konsert bitəndən sonra da ayaqüstü beş-üç dəqiqə söhbət etdik. Bu söhbətlərdən doymadığını bildirdi. Evlərinə dəvət etdi ki, geniş söhbətləşək.

Mən təyyarə biletimizi dəyişmək mümkün olmadığına görə sabah mütləq Bakıya qayıtmalı olduğumuzu bildirdim. Vəd etdim ki, yaxın vaxtlarda bir də Şiraza gələcəm. Allah qoysa, onda görüşüb geniş söhbət edərik. Bakıya döndükdən sonra "525-ci qəzet" in 2018-ci il sentyabrın 7-də çap etdirdiyim "Qaşqay elinə səfər. Üçüncü yazı" da Fərhad Görginpurdan bir neçə sətir də yazdım. Planlaşdırmışdım ki, görüşəndən sonra geniş yazı hazırlayaram. Mən vədimə əməl etdim. Söz verdiyim vaxtda, yəni avqust ayında Şiraza, Əmin Cahangirinin bacısı Səhərin toyuna getdim. Əminə Fərhad Görgin-

pura verdiyim vədi xatırladıb onu görmək istədiyimi bildirdim. Əmin zəng vurdu və kədərli halda bildirdi ki, Fərhad Görginpurun vəziyyəti yaxşı deyil, xəstəliyi şiddətlənib, ailə üzvləri deyir görüşməyə halı yoxdur...Qaşqay musiqçisi, xalq arasında gözəl tanburçalan kimi tanınan Həbibullah xanın (Həbibxan da deyilir – Ə.Ş.) ailəsi qışı Firuzabad şəhəri yaxınlığındakı Zəncirvan qışlağında yaşayır, yayı isə Simurun şəhəri ətrafındakı Qaleyi Muxtarxan yaylağına qalxarmış. Məsumə ilə evlənən Həbibxanın övladlarından altısı yaşayır və boya-başa çatır. Lakin onların dördünün gözü yaxşı görmür.

1948-ci ildə Şirazda doğulan Fərhadın da gözləri zəif görür. Onun böyük qardaşları Furud, Mustafə Kamal, başısı Pəricöhr də onun kimi eyni xəstəlikdən əziyyət çəkirlər. Yalnız qardaşları Allahqulu və Qulaməlinin gözləri normal görür. Həbibxan zəif görən uşaqların da oxumasına can atır. Onları İsfahandakı xüsusi məktəbə qoyur. Lakin məktəbdəki baxımsızlıq valideynləri rahatsız edir. Uşaqlarını oradan götürür və Şiraz şəhərinə gətirirlər. Burada zəif görən uşaqlar üçün xüsusi məktəb olmur. Həbibxan Fərhadı Zəncivan qışlağında açılmış ibtidai məktəbə yazdırı bilir. Fərhad 5 illik ibtidai təhsili 2 ilə başa vurur. Böyük qardaşı Furud, sonra Fərhad 1957-ci ildən başlayaraq Əmirəzidi Salmanpurdan akkordeon dərsi almağa başlayıblar. Az bir zamanda qardaşların istedadı ətrafdakıların diqqətini cəlb edir. Onların bacarığından Şiraz radiosunun əməkdaşları da xəbər tuturlar. 1958-ci ildən Şiraz radiosunun uşaq verilişlərində çıxış etməyə başlayırlar.

Oğlanlarının uğuru atanı bərk sevindirir. Ailəsini də götürüb 1963-də Tehrana köçür.

Cəsarəti və sərt xarakteri ilə seçilən, Qaşqay musiqisini təbliğ etməklə milli ruhu qorumağa çalışan Həbibxan Rza şah rejiminin basqısından çəkinməyərək oğlanlarının birinə Mustafa Kamal adı da qoyur. Övladlarını da milli ruhda böyütməyə çalışır. Ailədə nəsildən gələn gözəl bir musiqi yaddaşı olduğundan uşaqlar kiçik yaşlarından musiqi alətlərində çalmağa meyllənirlər. Öncə Furud akkordeon çalmağı öyrənir, sonra da Fərhad.

Fərhad Görginpur Tehrandə litseydə oxuyarkən Şenavərdən, Aləm Ohaniandan, Ənuşiravan Ruhanidən, kor Dudangədən sənət dərsləri alıb. Qısa müddətdə o qədər məşhurlaşıb ki, onu Tehran televiziyasında uşaq verilişlərinə dəvət ediblər. İrənin məşhur müğənnisi Nadiri Qulcini televiziya verilişlərində akkordeonda, adətən, Fərhad Görginpur müşayiət edib. Bu onun daha da məşhurlaşmasına səbəb olub. Uşaqlarda musiqiyə maraq oyadan bu verilişlər böyük tamaşaçı marağına səbəb olur.

Litseyi bitirən Fərhad Şiraz Universitetinin Dil və Ədəbiyyat fakültəsinə qəbul olunur. Oranı uğurla bitirdikdən sonra yenidən Tehrana dönür. Tehran Universitetinin İncəsənət Fakültəsinin magistraturasında oxuyarkən Nurəlixan Burumənd, Ələsgər Bahari, Məhəmmədrza Lütfi kimi istedadlı müəllimlərdən dərslər alır.

21 yaşında gözləri tam tutulsa da, Fərhad Görginpur ruhdan düşməyib, Tehran Universitetində araşdırmalar apararaq doktorluq dissertasiyasını müdafiə edir. 1974-cü ildən 1994-cü ilədək litseydə müəllim işləməklə yanaşı, Qaşqay xalq musiqisini toplayır, yeniyetmələrə musiqi dərsləri verir.

1994-cü ildə onu İsfahanla Şiraz arasındakı Abadeh şəhərində açılmış Azadi İslam Universitetinə müəllim dəvət edirlər. Təqaüdə çıxanadək orada müəllim işləyir.

Fərhad Görginpur hökumət məktəblərində dərslər deməklə ailəsini dolandırır. Amma onun Qaşqay musiqisinin təbliğinə, yeniyetmələrin musiqi alətlərində çalmağı öyrənməsinə sərf etdiyi enerji maaş aldığı təşkilatlara sərf etdiyi enerjiden çox olmuşdur. Gözləri görməsə də, 2006-cı ildə Abadeh şəhərindəki "Ərmağan dəbiran" nəşriyyatında İrənin Fars vilayətində yaşamış şairlərin şeirlərindən seçmələri "Qanidən Təvəllaya" adı altında çap etdirir.

Bu onun nəşr etdirdiyi yeganə kitab olmur. 2007-ci ildə "Avri İraniyan" nəşriyyatında Ələsgər Naderi ilə birlikdə məşhur Qaşqay şairi Mezun Qaşqayinin şeirlərindən seçmələri Fars dilinə çevirib "Ayrılıq çağı" adı ilə çap etdirirlər. Bu, Qaşqay şairlərinin Fars dilli oxucular arasında yayılmasına xidmət etmiş olur.

Hafiz Şirazinın yaradıcılığına böyük məhəbbəti olan Fərhad Görginpur şair haqqında olan rəvayətləri və şeirlərinin bir qismini toplayaraq 2014-cü ildə Şirazdakı “Təxte-Cəmşidi və Qaşqai” nəşriyyatında “Hafiz şeirinin öyküsü” adı altında nəşr etdirir.

Yaxın dostu İlyaşar Qüdrətizifərlə birlikdə hazırladıqları iki kitabı – “Koroğlu həmasəsindən bir bölüm” və “Qərib – Şahsənəm” kitablarını Şirazdakı "Təxte-Cəmşidi və Qaşqai" nəşriyyatında 2016 və 2017-ci illərdə nəşr etdirirlər. Onlar bu kitabları oxucuların ixtiyarına verməklə Qaşqaylara bir qürur hissi aşılamaş olurlar.

2007-ci ildə Qaşqayların sevimli tanburçusu olan atası Həbibxanı itirən Fərhad Görginpur 2018-ci il oktyabrın 31-də, saat 9.30 radələrində Şirazın Namazi Xəstəxanasında xərcəng xəstəliyinə yenik düşür. Onun cənazəsi ilə noyabrın 2-də Abadeh şəhərindəki Mədəniyyət Mərkəzində vidalaşaraq dəfn ediblər.

Olduqca təvazökar bir insan olan Fərhad Görginpurdan müsahibə alan müxbir: "Sizin ailə Qaşqay musiqisini qoruyub saxladı, yaşatdı!" – deyəndə o, etiraz edərək: "Qaşqay musiqisini bizim ailə deyil, Qaşqayların çobanları, sarvanları, xalça toxuyanları və b. sadə adamları qoruyub saxladılar. Biz sadəcə olaraq onlardan eşitdiklərimizi toplayıb ifa etdik" – cavabını vermişdi.

Fərhad Görginpur dünyadan köçəndə Qaşqay şairləri onun haqqında şeirlər qoşmuşlar. O şeirlərdən iki nümunəni aşağıda veririk.

Əvəzullah Səfəri Kəşküllü

Ağlasın

Söylə, neçin daha dinməz sazımız?
Ərşə sindi, tar, akkordeon ağlasın.
Musiqidə soldu bizim yazımız.
Yanıqlı saz, ud, viyalon ağlasın.

Tər burmaqlar mizrabına ilişməz.
Daha Fərhad saz diliylə qonuşmaz.
Daha laylay Məsumunnan danışmaz.
Nigardağ, Qara Bisutun ağlasın.

Çətin bitər zar ürəklər yarası,
Yondu Fərhad Bisutunun xarası,
Hanı dərman, hanı dərdim çarası?
Gözlər çayı olsun Karun ağlasın.

Şəhram Bədri Alikürdi

Furud, Fərhad eldən köçdü, gəl!
Əcəl baxçamızdan soy gül biçdi, gəl!
Məssiy bibi yaman günə düşübdür,
Musiqi dünyasından tər lan uçdu, gəl!

Qeyd: Şeirlərdəki "Məsum" Qaşqaylarda bir bəstənin adı, Nigardağ, Qara Bisutun dağ adları, Karun Əhvazdakı çayın adıdır. Məssiy bibi Fərhadın anası Məsiməyə işarədir. Fərhad və Şirin əfsanəsində adı çəkilən, eləcə də məşhur qayaüstü yazıları olan Bisutun dağına bölgədə Qara Bisutun da deyirlər.

02.11.2018

Fərhadın qardaşı Furud

Qaşqaylar yayda yaylağa, qışda qışlağa köç etməyi sevən bir Türk toplumudur. İran hökuməti istər şah devrində olsun, istər İslam İnqilabından sonra onların düzənini pozmağa, köçlərini durdurmağa çalışıb. Lakin istədiklərinə tam nail ola bilməyib.

Ötən ilin dekabrında tanıdığım, həmişə hörmət və ehtiramla xatırladığım üç nəfər də bu dünyadan köçdü. Onların köçünü nə ailələri, nə dostları, nə də həkimlər durdura bildi.

30 il öncə Sovet-İran sərhəddindəki tikanlı məftillərin sökülməsindən yaranan bayramı – Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik gününü qeyd etmək üçün dekabrın 31 saat 12-də Kiyevin mərkəzi Maydanındakı türkiyəlilərin açdığı Mojito restoranına toplaşmışdıq. Həmin toplantıda Milli Azadlıq hərəkatının fəallarından, mühacirətdə yaşayan və dünyasını dəyişən, Türkiyənin Kayseri şəhərindəki Erciyəz Universitetinin bölüm başqanı, bəstəkar Müsəvvər Əsgəroğlunun və Almaniyada vəfat edən Rafiq Həsənovun xatirəsini yad etdik.

Toplantıya Türkiyə Türklərindən də, Qaqauzlardan da qatılanlar vardı. Yer 2 saatlığına kirələnsə də, ötən günlərin xatirələri vaxtı bizə unutturdu. Gələcək işlərimizdən çox keçmişdən danışdıq. Oradan ayrıldıqdan təxminən bir saat sonra Türkiyədə yaşayan, millətsevər bir Qaşqay gəncindən - Səməd Muğanlıdan telefonuma bir şəkil və kiçik xəbər gəldi. Səməd bəy saat 14.00-da ünlü Qaşqay musiqiçisi Furud Görğinpurun dünyasını dəyişdiyini xəbər verdi. Rəsmi şəkildə hakim dairələrin musiqini qadağan etdiyi İrandan kimi bir ölkədə yaşayan, özü də zəif görən, sonra da gözləri tam tutulan qardaşların dövlət siyasətinə qarşı qətiyyətlə dirəniş göstərərək Türk musiqisini öyrənmələri və təbliğ etmələri qəhrəmanlıqdır.

Buna görə də, Görğinpurlar ailəsini Qaşqayların da, Xələclərin də, Qarapapaqların da, Türkmənlərin də, bir sözlə İranda yaşayan bütün Türklərin millətsevər övladları sevir və işlərini yüksək qiymətləndirirlər.

Qaşqaylar mübarizliyi, döyüşkənliyi, qüruru ilə seçilirlər. Dünyadan köçən Furudun ailəsi də qürurlu, millətsevər bir ailədir. Atasını Həbibullah xan Əmələ tayfasından, anasını Məsumə (Qaşqayların əksəriyyəti onu əzizləyərək Məsi bibi deyirlər) xanım isə 5 böyük və kiçik tayfanı özündə birləşdirən Bəhmənbəyi tayfasındandır. Hər iki ailənin maddi durumu yaxşı olub. Qaşqay mədəniyyətinin yox olmaması, yaşaması və yayılması üçün böyük işlər görüblər. Furudun atası Həbibullah xan döyüşkən, cəsarətli bir insan olmaqla yanaşı, ustad musiqiçi kimi də tanınıb. O, Qaşqayların ustad sənətkarı, mahir tar və setar ifaçısı Davud Süleyman oğlunun şüyirdi olub. Ustadından öyrəndiklərini yalnız öz övladlarına deyil, elinin istedadlı gənclərinə də öyrədib.

Məsumə xanımın 2019-cu ilin dekabrın 1-də dünyasını dəyişdiyini Qaşqay gəncləri mənə xəbər vermişdilər. Əvvəllər hətta xarici ölkələrdə yaşayan qohumlarının, yaxınlarının ölümündən 5-6 aya xəbər tutmaq olmurdu. İndi texniki tərəqqi bu problemləri aradan qaldırıb. Mən Furud Görğinpurun dünyadan köçməsinə

2-3 saat sonra xəbər tutdum. 1-2 saat öncə bilsəydim toplantıda Furud Görginpurun haqqında bilgi verər, xatirəsini yad edərdik

Məsumə xanımın qardaşı Məhəmməd Bəhmən Bəhmənbəyi öz vəsaiti hesabına Qaşqay uşaqları üçün çadırlarda açdığı məktəblərlə və Fars əyalətində yaylaq-qışlaq həyatı sürən tayfalar haqqında yazdığı kitabla, məqalələrlə məşhurlaşıb.

Həbibullah xanın (bu adı çox vaxt qısaldılmış şəkildə, yəni Həbib xan kimi də yazırlar. Biz də hər iki variantı saxladığımız) ailəsi qışda Firuzabad şəhəri yaxınlığındakı Zəncirvan qışlağında, yayda isə Simurun şəhəri ətrafındakı Qaleyi Muxtarxan yaylağında yaşayıb. Məsumə xanımla ailə quran Həbibullah xanın övladlarının sayı çox olsa da, onlardan bir neçəsi uşaq ikən dünyasını dəyişib. Altısı yaşayıb və boya-başa çatıb. Xəstəlikdən Furud, Fərhad, Mustafa Kamal (Rza şah rejiminin sərt vaxtında övladına Mustafa Kamal adını qoymağı hər valideyn cürət etməzdi), başısı Pəricöhrənin gözü zəif görüb.

1946-cı il martın 4-də Firuzabad yaxınlığındakı Zəncirvan qışlağında anadan olan Furud Tehrandə musiqi təhsili aldığı illərdə Qaşqay mahnı və rəqslərini nota köçürməyə başlayır. Ədəbiyyat fakültəsini bitirsə də, musiqidən uzaqlaşmır. Tehran Universitetinin Sənət (incəsənət) Fakültəsinə qəbul olunub və oranı 1978-ci ildə bitirib. Beləcə, Furud Tehrandə müxtəlif musiqi alətlərinin gözəl ifaçısı və Qaşqay musiqisinin toplayıcısı kimi məşhurlaşıb.

Elə buna görə də, ölkənin ən nüfuzlu incəsənət toplusu olan “Mahe nur” dərgisinin araşdırıcı qrupu onunla görüşüb. Furud Görginpurla etdikləri söhbət əsasında dərginin 1977-ci ildə nəşr edilən sayında “Qaşqaylarda musiqi” məqaləsini çap etdiriblər. Dərgi ən böyük məqaləsi olan “Qaşqaylarda musiqi” bu gün də öz aktuallığını itirməyib. Xalq musiqisindən bəhs edən araşdırıcılar qaynaq kimi Furud Görginpurun fikirlərinə dayanırlar.

Dərgi araşdırıcılar qrupunun Qaşqay aşıqları ilə bağlı verdikləri suala Furud Görginpur belə cavab verib: “Qaşqay aşıqlarının sayı olduqca çox idi. 1953-cü ildə el quruluşunun dağıdılması aşıqlara da ağır zərbə vurdu. Onların çoxu dolanışiq çətinliyindən, yoxsullaşdıqlarından sənətlərini, peşələrini buraxmağa məcbur oldular. Sayları gündəngünə azaldı. Hazırda on, on beş aşıq ailəsi el içində dolanır”.

Araşdırıcıların Qaşqay aşıqlarının Azərbaycan aşıqları ilə əlaqəsi haqqında verdikləri sualı Furud Görginpur belə cavablandırır: “Qaşqay musiqisi xüsusi müstəqilliyə malikdir. O, başqa xalqın, elin, tayfanın musiqisinin təsirində deyil. Lakin Qaşqay aşıq musiqisi Azərbaycan aşıq musiqisi ilə demək olar ki, eynidir.

Aşıqların musiqisi geniş yayılmış qədim musiqidir. Aşıqlar şənlik, şadlıq və qəm gətirən hər hansı bir hadisəyə münasibətlərini şeir və mahnı ilə bildiriblər. Onlar məclislərdə dastan danışmağı çox sevirlər...

Qaşqay aşıqları ilə Azərbaycan aşıqları arasında müştərək mahnılar vardır. Məsələn, Qaşqay aşıqlarının Koroğlu dastanındakı şücaət, igidlik, mərdlik, qəhrəmanlıq məsələləri Azərbaycan aşıqlarının Koroğlusunu ilə eynidir. Qaşqayların “Kərəm”, “Məsüm”, “Mahmud” mahnılarını çox cüzi fərqlə Azərbaycan aşıqlarının ifasında eşitmək olar. “Səhər avazı”, “Cəngnamə”, “Məhəmməd Tahir bəy”, “Samsam” mahnıları köhnə aşıq melodyalarıdır.

“Koroğlu”, “Mahmud və Sənəm”, “Mahmud və Nigar”, “Baş Xosrov”, “Həlilə Xosrov”, “Bisutun”, “Gəraylı”, “Baş gəraylı” Qaşqay aşıqlarının hazırda istifadə etdiklər mahnılar və qoşmalarıdır.”

Şəkildə Furud Görginpur və xanımı Əfsanə Cahangiri

Qaşqay aşıqlarından danışan Furud Görginpur deyir ki, Qaşqay aşıqları da Həmədən, Savə, Xələc aşıqları kimi *çəkür*, *çökür* dedikləri sazda çalıb oxuyurlar. Qaşqay aşıqlarından Aşiq Səyyad və Aşiq İsmayılı yüksək qiymətləndirən musiqi araşdırıcısı Ustad Samsamın, Ustad Davudun, müğənnilərdən Mahpərvizin, Məhəmmədhüseynin, Təhmuraz Kəşküllünün, Mahmud İskən-dərinin və b. adlarını çəkir. Ustad Davud haqqında deyir: “Onun adına bəstələnmiş mahnı hələ də el içərisində oxunur”.

Şərqi musiqi alətləri ilə yanaşı Avropanın simli musiqi alətlərində də mahir ifaçı kimi tanınan Furud Görginpur 1993-cü ildə Tehranda keçirilən beynəlxalq musiqi festivalında kamança çalanlar arasında birinci yeri tutaraq mükafat almışdır.

2007-ci ildə dünyasını dəyişən Həbibullah xanın gəlinləri də elə bil seçilib. Furudun xanımı Əfsanə Cahangiri oxuduğu xalq mahnıları ilə yalnız Qaşqaylar arasında deyil, İranda məşhurlaşmış. Furud oğlanlarına Saba və Kavə, qızına isə Qaşqayların yaylağında olan, şəninə şeir və poemalar yazılan Dena dağının adını verib. Hər üçü də musiqi ilə məşğul olur.

Furud Görginpurun hazırladığı musiqi albomlarından “Qaşqay musiqisi” (6 ədəd), “Qərib-Şahsənəm”, “Koroğlu”, “Türk-mənsəhra”, “Hicran” müəllifinə yalnız musiqiçilər arasında deyil, İranda yaşayan Türk xalqları arasında da geniş şöhrət qazandırılıb.

Ölkənin yönətimində aparıcı rol oynayan din xanımları musiqini yasaqlasalar da, Furud Görginpurun anadan olmasının 70 illiyi münasibətilə 2016-cı ilin yanvarın 31-də Tehrandə təşkil edilmiş mərasimə İranın məşhur musiqiçiləri ilə yanaşı, yazıçı və şairləri, siyasətçiləri də qatılıb.

2019-cu il dekabrın 31-də dünyasını dəyişən Furud Görginpurun cənəzəsi 2020-ci il yanvarın 10-da Abadeh şəhərindəki ailə məzarlığında dəfn edilib.

10.01.2020

Tehran-Kiyev təyyarəsində həlak olan qaşqaylar

Türk xalqlarının elmdə, mədəniyyətdə, ədəbiyyatda qazandığı uğurlardan yazmağa çalışıram. Lakin həmişə istədiyim kimi olmur, üzücü hadisələrdən də söz açmalı oluram. “525-ci qəzet”də son yazım bu ilin yanvarın 10-da çap olunmuşdu. “Qaşqay musiqisinin fədakar xadimi Furud Görginpur dünyadan köçdü” adlı məqaləmin çap olunandan iki gün öncə bu ailənin bir üzvü, Furud Görginpurun qardaşı qızının ömür gün yoldaşı Fərid Arəstə də həlak olubmuş. Həmin günlərdə bundan nə mənim xəbərim olmuşdur, nə də ailəsinin. Kanadada biologiya sahəsində doktorluq müdafiə etmiş gənc Fərid Arəstənin faciəli ölümündən 11 gün sonra xəbər tutdum. Əslində 2020-ci ilin yanvarın 8-də Tehrandan Kiyevə uçan “Boing 737” sərnişin təyyarəsinin Xələcistanda qəzaya uğradığı haqqında

Qənimət Əjdəri Kəşkülli

öyrənsinlər, dəqiqləşdirsinlər, günahkarları cəzalandırsınlar. Bəlkə bir daha belə yanlışlıqlar olmaya. Qəzadan 11 gün sonra, yəni yanvarın 19-da Qaşqay şairi Əvəzullah Səfəri Kəşkülliyə zəng vurmuşdum. Cavab verməmişdi. Şərtləşmişdik ki, 20 yanvar şəhidlərinin xatirəsinə yazacağı şeirini mənə göndərəcəm, mən də onu Bakıdakı qəzetlərin birində çap etdirəcəm. Düşündüm ki, yəqin şeiri yazıb tamamlaya bilməyib və ya şeir uğurlu alınmayıb deyə cavab vermir.

Axşamüstü Əvəz-ullah Səfəridən zəng gəldi. Düşündüm ki, şeiri göndərə bilmədiyini üçün üzürxahlıq edə-cək. Səsi çox hüznü idi. Elə bildim 20 yanvar şəhidlərinə görə belə kövrək səslə danışır. “Hamımızın başı sağ olsun, bu faciə hamımızın kədəridir” deyə təskinlik verməyə çalışdım. Əvəzullah bəyin səsi dəyişdi: “Sizə kim xəbər verdi? Haradan oxudunuz?” – deyə xəbər aldı. Sonra da qəbiristanlığa toplaşanların çoxluğundan, ailəsinin keçirdiyi sarsıntıdan, özünün üzüntüsündən danışdı.

xəbəri elə həmin günlərdə televizyadan eşitmiş, saytlardan oxumuşdum. Orada 176 nəfərin həlak olması üzüntümə səbəb olmuşdu. Ölənlərin ruhuna fatihə oxumuş, ölənlərinin səbəbini qəzavü-qədərə bağlayaraq özümə təsəlli vermişdim.

Qəzanın səbəbini təfsilatı ilə öyrənməyə o qədər də həvəsli deyildim. Bunu həmin sahədə çalışanların işi sayırdım.

Düşünürdüm ki, qoy

Mən onun yas ye-rindən yeni gəldiyini başa düşsəm də, kimin dəfnindən gəldiyini müəyyənləşdirə bilmədim. Söhbəti təskinlikverici sözlərlə uzatdım. Düşündüm ki, bəlkə danışığundan bir ipucu tapam, kimin rəhmətə getdiyini öyrənə biləm. Elə də oldu. Əvəzullah Səfəri Xələcistan üzərində vurulan təyyarədə dörd Qaşqay gəncinin olduğunu bildirdi və Qənimət Əjdərinin məzarı başında oxuduğu şeiri söylədi. Doğmalarını itirmiş insan kimi yasa batdım. Həlak olanların kimlərdən olduqları ilə maraqlandım.

Əvəzullah bəy onunla eyni tayfadan, Kəşküllü tayfasından, qohumları Qənimət Əjdəri haqqında yanğı ilə danışdı. Bilirdim ki, təyyarədə həlak olanların cəsədlərinin qalığını on günə müəyyənləşdirdikdən sonra ailələrinə dəfn etməyə veriblər. Ondan dünyasını dəyişənlər haqqında mənə bilgi göndərməsini istədim. O, qırıq-sökük bilgilər versə də, yas içərisində olduğundan suallarına geniş və aydın cavab verə bilmədi. Belə olduqda mən başqa Qaşqay tanışlarımı da işə qatmalı oldum.

Onlardan öyrəndim ki, Qənimət Əjdəri Kəşküllü 1983-cü il iyulun 21-də Şiraz şəhərində doğulub. Orta məktəbi bitirdikdən sonra Əhvaz şəhərindəki Çəmran Universitetinin Təbii Mənbələr Fakültəsində oxuyub. Kərəc şəhərindəki Pərdis Universitetində təhsilini davam etdirərək magistr diplomu alıb. Elmi axtarışlara böyük həvəsi olduğundan ixtisası üzrə doktoranturaya qəbul olunmaq istəyib. İmtahanlardan üçüncü dərəcə (Bu, İranda ən yüksək göstərici sayılır) ilə çıxsa da, bilinməyən səbəbdən onun yerini başqasına veriblər.

Qənimət Əjdəri bir müddət Kazerun şəhərindəki Təbii Ehtiyatlar İdarəsində işləyib. Tağı Fərur ilə tanış olandan sonra Şirazdan Tehrana köçüb. Burada “Senesta” müəssisəsində işləməyə başlayıb. Az bir zamanda çalışdığı kollektivin hörmətini qazanıb. Qeyri-Hökumət Təşkilatlarında çalışaraq İranın rəngarəng ətraf mühitini qorumaq üçün əlindən gələni əsirgəməyib. Beynəlxalq konfranslarda İrani təmsil edib.

O, Qaşqay adət və ənənələrini araşdırıb. Dəfələrlə ağsaqqal və ağbirçəklərlə görüşüb, onlardan material toplayıb. Dövlət idarələrində hər zaman Qaşqayların hüquqlarını müdafiə etməyə çalışıb. Topladığı materiallar əsasında doktorluq dissertasiyası yazmaq, Qaşqayları, onların maddi və mənəvi mədəniyyətini tanıtmaq istəyib.

Xarici ölkələrdən birində təhsilini davam etdirmək üçün imtahanlara qatılıb. Çindən ona müsbət cavab gəlib. Butun xərclərini ödəməklə doktorluq müdafiə etməsinə şərait yaradılacağı haqqında məktub alıb. Lakin bu dəvəti qəbul etməyib. Kanadanın Qolof Universitetindən aldığı dəvət isə ürəyindən olub. 2019-cu ilin avqust ayında Kanadaya gedərək təhsilə başlayıb. Üç aydan sonra valideynlərini görmək üçün Şiraza dönüb. Yanvarın 8-də isə Tehranda təyyarəyə minib ki, Kanadaya getsin, təhsilini davam etdirdsin. İslam İnkilab Keşikçiləri Xomeyni aeroportundan yenicə havaya qalxan təyyarəni raketlə vuranda Qənimət Əjdəri də təyyarədə olub.

Həmin təyyarədə həlak olan ikinci gənc - Fərid Arəstə olub. Onun haqqında bilgini isə Səttarxan Sərdarımillinin nəticəsi Sami bəy Qaşqay musiqisinin inkişafında və tanıtılmasında böyük xidmətli olan Furud, Fərhad, Qulaməli Görginpurun qardaşı oğlu Milad Görginpurdan öyrənib mənə göndərdi.

1988-ci ildə Fars vilayətinin Qaşqaylar yaşayan Abadə şəhərində doğulan Fərid Arəstə 2010-cu ildə Urmiya Universitetinin Əkinçilik Fakültəsini bitirib. Sonra Tehran Universitetinin Bağ Mühəndisliyi Fakültəsində magistr təhsili alıb.

Fərid Arəstə Qaşqay musiqisinin təbliğində böyük rolu olan Qulaməli Görginpur qızı Maral ilə evlənib və Kanadanın Karlton Universitetinin doktoranturasında oxuyub. Doktorluq dissertasiyasını uğurla müdafiə edərək biologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almağa hazırlaşmış. Vətənə dönüb, ailələri ilə, dost və qohumları ilə görüşüb. Yanvarın 8-də isə Kanadaya gəldirmiş ki, diplomunu alıb geri dönsün.

Hazırda Ankarada təhsil alan Qaşqay gənci Əmin Cahangirinin köməyi ilə həlak olanlardan birinin Dərəşorlu tayfa-

sından Məhəmmədmehdi Hüseyn oğlu Elyasi olduğunu öyrəndim. Məhəmmədmehdi 1991-ci il avqust ayının 11-də anadan olub. 2010-cu ildə Tehrandakı Sənəti Şərif Universitetinin Makina Mühəndisliyi Fakültəsini bitirib. 2015-ci ildə Kanadaya təhsilini davam etdirməyə gedib.

Təyyarədə həlak olan Qaşqaylardan dördüncünün kim olduğunu müəyyənləşdirə bilmədim.

Allah həlak olanların hamısına rəhmət etsin, yerləri cənnətlik olsun!

24.01.2020

Əmin ürəyimizdən keçənləri deyirdi

Konsert salonunda gənclər bizi dərnəklərinə dəvət edirdilər ki, oturub dərnləşək. Qaşqayların üç aydan bir nəşr etdikləri "Gün açmaq" dərgisinə də dəvət etdilər. Dərgi yalnız Qaşqay dilində şeirlər, hekayələr və məqalələr nəşr etməklə qalmır, həm də ziyalılardan toplantı mərkəzi rolunu oynayır.

Bəziləri bizi həvəsləndirirdilər ki, yaylaq mövsümü başlayıb, yaylaqlara gedək, buz bulaqlardan su içək. Bəziləri daha gözəl konsertlər təşkil edəcəklərini vəd edirdilər. Folklor həvəslisi olduğumu bilənlər nənəsi, babası nağıl, bayatı, dastan, tapmaca söylədiyini deyirdi. Bizim geri dönüş biletimiz olduğunu deyəndə, onu dəyişməyi təklif edənlər də olurdu. Onların təkliflərinə müsbət cavab verə bilmədiyimizi gördükdə isə Əmin bəyə hirsələnirdilər ki, nədən qonaqların gəldiyini öncədən bizlərə deməmişdin.

Əmin bəy də tənələrdən yaxasını qurtarmaq üçün bizim fikrimizi öyrənmədən deyirdi: "Gedirlər, yenə gələcəklər. Uzun müddət Qaşqay ellərini gəzəcəklər".

Əmin əslində bizim ürəyimizdən keçənləri deyirdi. İstəklərimizi reallaşdırmağa görə, ömür vəfa edəcəkmiz?!

Qaşqay toyu

Bizi Şirazda gəzdirən, evində qonaq edən Əmin Cahangirinia bir neçə dəfə təkid etdi ki, bacısının toyunda iştirak edək. Əmin

bəyin təklifinə bacısı, anası, atası da qoşuldu. Toy avqustun 9-da olacaqdı. Əminə deyə bilmirdim ki, toylara getməyə nə həvəsim qalıb, nə da halım. Musiqi insanın ruhunu oxşamalı, ona zövq verməli olduğu halda, bizim Şadlıq saraylarında səsi o qədər gurlaşdırırlar ki, başqalarını deyəmmərəm, mən o səs-küyə dözə bilmirəm. Ona görə də, yarım saatdan, qırx beş dəqiqədən bir özüm üçün fasilə elan edib ya foyeyə çıxır, ya da Şadlıq sarayının həyatində gəzinirəm. Necə deyərlər, toylara əylənmək, dincəlmək, istirahət etmək üçün deyil, mənəvi borcumu yerinə yetirmək üçün yarıkönül gedirəm. Şadlıq saraylarında o qədər hay-küy olur ki, uzun müddət görmədiyim qohumundan, dost-tanışından hal-əhval da tuta bilmirsən.

Toyları uşaqlıqda sevərdim. Elə ki yeniyetmə oldum, yavaş-yavaş bu məhəbbəti suallar əvəzləməyə başladı. Toy sözü eşidən kimi gözümün önünə birinci növbədə sərxoş kişilər, dava-dalaş, qanqaraçılıq gəlirdi. Məndə sual doğurdu: nədən adamlar bu qədər içir? Nədən sənin sakit, ağıllı, mədəni adam kimi tanıdığın insanlar, hətta müəllimlər belə boş-boş, gəvəzə danışıq? Nədən birinin sözü o birinin boğazından keçmir? Nədən oynamaq üstündə dalaşırlar? Şənlik üçün toplandıqları halda qanqaraçılıqlar nədən baş verir? Bəzən dava-qalmaqal o qədər böyüyürdü ki, iş polisə gedib çıxırdı. Dalaşanlar, bir-birinə anabacı söyüşü edənlər üç-beş gündən sonra barışıq, heç nə olmamış qadının, qızın gətirib qarşısına qoyduğu çayı içir, xörəyi yeyir, hələ gül-gülə onlara tərifi, xoş sözlər də deyirdilər.

Cahangiriniə ailəsinə qəti bir söz deməsək də, içimdə qərara aldım ki, imkan olsa, bu toyda iştirak edim. İmkan deyəndə vaxt məsələsini nəzərdə tuturdum. Toy münasib vaxta – xanımımın da, mənim də Mezuniyyət günlərimə düşürdü. Qorabışıq ayda Şirazın istisinə dözəcəkmidi? Sağlığım neçə, buna imkan verəcəkmidi? Gərək Bakıya dönəndə bunu həkimimlə məsləhətləşəydim.

Bu işin bir tərəfi idi. İkinci bir məsələ xərclər idi. Bakıdan Şiraza 1500-1600 kilometrlik bir məsafəni necə getməliydim ki, ailə büdcəmizə uyğun gəlsin. Tehran və ya Təbrizə getmək, oradan da

Şəkildə soldan: Əli Şamil, Pərvin Bəhməni, Sami Sərdarimilli, Əzizə Şamil. Arxa sırada Pərvin xanımın gəlini Nazənin

Şiraza uçmaq daha rahat variant idi. Onun da bilet qiymətləri bizim ailə büdcəsinə görə deyildi. Bakıdan toya əliboş getmək olmazdı. Gərək gənc ailənin evinə cehizlik bir hədiyyə də alaydıq. Onun qiymətindən çox necə aparacağımız məni düşündürürdü. Aldığım yeni bir əşyanı kömrükdən keçirmək mümkün olacaqdımı?! Kömrük işçisini necə razı salmaq olardı ki, bunu satmağa deyil, toya hədiyyə aparıram. Kömrük işçiləri bəzən elə inadkarlıq edirlər ki, ya gərək aldığım əşyanın qiymətindən çox ona pul verəsən, ya da elə oradaca atıb gedəsən.

Şirazda tanış olduğumuz Cəfər Eyvəzi ilə internetdə danışib məsləhətləşdim. O dedi ki, bu yaxınlarda mən də Bakıdan gəlmişəm. Kömrükdə bizim də başımız ağrıdı. Elə bir bahalı və keçirilməsi yasaq olan şey almamışdıq. Xatirə üçün, dost-tanış üçün hədiyyələr almışdıq. Onlar Bakının mağazalarında satılır. Bizdən tələb edirdilər ki, gərək mədəniyyət nazirliyindənmi, ha-

radansa kağız alaydıq ki, bu aldıqlarımız tarixi əhəmiyyət daşı-
mır. Kömrük işçilərinə anlada bilmədim ki, onda İçərişəhərin
küçələrinə səpilmiş, az qala xarici turistlərə zorla satılan tarixi
əşyaların satışına niyə qadağa qoymursunuz? Turist nə bilsin ki,
açıq satışda olan əşyaları aldıqdan sonra hansısa idarəyə gedib
oradan sənəd almalıdır ki, “bu əşyanın tarixi əhəmiyyəti yoxdu”.
Biz, Allaha şükür ki, İçərişəhərdə köhnə-küşkül satanlardan heç
nə almamışdıq. Yenə başımız ağrıdı. Yaxşısı budur pul gətir, bu-
rada birlikdə cehizlik hədiyyə seçərik.

Toya hədiyyə seçmək məsələsini də belə həll eləmiş olduq.

Qaldı mənəvi məsələ. Yəni dost-tanışın tənəsi. Bilsələr ki,
biz ailəliklə Şiraza, heç bir qohumluq əlaqəmiz olmayan, təsadü-
fən tanış olduğumuz bir adamın bacısının toyuna gedirik, onda
gəl giley-güzarın qarşısını al görüm, necə alırsan. Deyəcəklər
qohumuq, 50-60 ilin tanışlığı Bakıda, Azərbaycanın rayonların-
da olan toya gəlmir, gör Şiraza necə gedir?! Düzünə qalsa, Şira-
za toya getmək məsələsi maddi yöndən də önəmli idi.

Qohumların, dostların, tanışların nə deyəcəyini göz önünə
alaraq qərara aldım ki, başqa bir əngəl çıxmasa toya gedək. Bu
qərara gəlməyim də səbəbsiz deyildi. Şirazda olarkən görmüş-
düm ki, oradakı Qaşqaylar bizimlə bir soydan olsalar da, bir dil-
də danışsalar da, Azərbaycan Respublikası haqqında təsəvvürləri
ya heç yoxdur, olanlarınkı da çox bəsitdir. Azərbaycandan Şi-
raza gedənlərin çoxu da ticarət, az qismi müalicə üçün getdiyin-
dən Qaşqaylarla çox ilgilenə, onlarla oturub-dura, xeyir-şərlərin-
də iştirak edə bilmirlər.

Qaşqay ailələrində olduğum, onlarla söhbət etdiyim zaman
bəzən özümü Göyçədə hiss edirdim. Qadınlar qış vaxtı çəpkənin
üstündən geydiklərinə *nimtənə*, başlarına örtüklərinə *dəsmal*,
kişilər köynəklərinin üstündən geydikləri paltara *arxalıq*, *çılıq-
qa*, alt paltarına *işdan* (iç don), yun çırpmaq üçün işlətdikləri çu-
buğa da *şüy* deyirlər. Bizdə bu sözlər arxaikləşərək ya mahnı və
bayatılarımızda, ya da köhnə kitablarımızda qalıb. Halbuki, on-

ları bu gün də işlətmək olar. Belə arxaıkləşmiş sözlərimizi aktivləşdirsək, nəinki Qaşqaylarla, Türk xalqlarının çoxu ilə dil yaxınlığımızı daha da artırırıq.

Düşünürdüm ki, toyda 100-200 adam olar. Onlar da toya Azərbaycandan da qonaq gəldiyini bilər. Azərbaycanı tanımayanlar maraqlanıb öyrənər. Tanıyanlardan da bəzisi fikirləşər ki, Bakıdan buraya toya gəlirlərsə, biz niyə oraya gəzməyə, toya getməyə. Beləcə, əlaqələrin genişlənməsinə kiçik də olsa, bir təkan olar. Bizim Şiraza birinci səfərimizdən heç bir ay keçməmiş Cəfər Eyvəzinin xanımı və oğlu ilə Bakıya gəzməyə gəlməsi məndə bu fikri oyatmışdı.

Xeyirlə şər qardaşdı

Avqustun 4-də Təbrizdə Həsən Azərbaycanın qırxı idi. Onun dəfninə gedə bilməmişdim. Ömrünü vətən və millət yolunda xərcləmiş bu insanın qırxında iştirak etməyi özümə mənəvi borc bildirdim. Bunun üçün qırx mərasimindən bir neçə gün öncə Təbrizə getdik. Dost-tanışla görüşdük, dərdləşdik.

Qırx mərasimində iştirak etdik. Ailəsinə başsağlığı verdik. Mən çox üzüldüm ki, nədən Azərbaycan Respublikasının Yazıçılar Birliyindən, Bəstəkarlar Birliyindən və b. təşkilatlarından yas mərasiminə gedənlər olmadı? Yasa gələnlərin çoxu bizim gəlişimizi yüksək dəyərləndirirdi. Çoxu da heç mənim adımlı, soyadımı bilmirdi. İftixarla onu deyirdilər ki, Həsən Azərbaycanın qırx mərasiminə Bakıdan da gəliblər. Bunu vətən və millət üçün ömür xərcləyənlərin xatirəsinin Bakıda da əziz tutulduğu kimi qiymətləndirirdilər.

Xeyirlə şər qardaşdır deyiblər. Həsən Azərbaycanın qırxından sonra Şiraza toya getməyin ucuz variantını axtaranda Səttərxanın nəticəsi Sami bəy dadımıza çatdı. Dedi, Tehrana gəlməliyəm. Gəlin mənim maşınımla Tehrana gedək. Orada azacıq bir işim var. Mən onu görüm. Gecəni Siyaməkin (Saminin qardaşı-Ə.Ş.) Tehrandakı evində qalaq. Səhəri də təyyarənin ilk

reysləri ilə Şiraza uçaq. Təklif bizim üçün göydəndüşmə oldu. Razılaşdıq. Sami bəy bilgisayarla Tehran-Şiraz təyyarəsinə özü-nə də, mənə də, xanıma da gediş-dönüş bileti aldı.

Beləcə, Qaşqay toyuna gedişimiz nəinki reallaşdı, hətta bir bələdçi də qazanmış olduq.

Təbriz-Tehran yolunda

Saat 12-də Sami Sərdarimilli Təbrizdəki işlərini bitirdi. Onun maşınına əyləşib Tehrana doğru yola çıxdıq. Yeni Təbriz-Tehran yolu boz təpələrin arasından keçir. Yaşillıq gözə az deyir. Hərdən çay boyunca bitmiş yulğun kolları bu yerləri bir az canlı göstərir. Yolboyu kəndlər təkəmseyrək görünsə də, qarpız-yemiş satanlar çardaqlar və balaca bir şalalə quraraq məhsullarını satırlar. Bunun özü də yaxşı bir haldı. Yolda birisi dara düşərsə, köməyə ilk yetişən onlar olurlar.

Yol rahat olduğundan o qədər də yorulmamışdıq. Buna baxmayaraq, Sami bəy Zənganın çıxışında maşını saxladı. Zənganın darçın çayını da bərk tərifiyə. Yoldan keçənlərin çoxu dayanıb çay işir, bir az dincəlirdi. Biz də “Palaza bürün, elnən sürün!” məsəlinə əməl elədik. Çayxana-bufetdə əyləşdik. Darçınlı çay, yanında da plastik çubuğa hopdurulmuş zəfəranlı nabat gətirdilər. Sami Sərdarimillinin çubuğa hopdurulmuş zəfəranlı nabatı çayda tam əritmədiyi diqqətimi çəkmədi. Şirin çaydan xoşum gəlməsə də, zəfəranlı nabatı axıradək çayda əridib içdim. Sonuncu dəfə 55, bəlkə də 60 il öncə yediyim yumurta kababı da diqqətimi çəkdi. Biz yumurtanı közdə, küldə bişirəndə ona yumurta kabab deyirdik. Burada isə yumurtanı qızdırılmış çay daşlarının arasında bişirirlər.

Ac olmasam da, uşaqlıq xatirələri məni yumurta kababı yeməyə həvəsləndirdi. Satıcı çox çəld lavaş araladı, soyduğu yumurtanı lavaşın arasına qoydu, üzərinə duz, istot, kərə yağ qoyaraq dürmək tutub bizə verdi. İstəyənlərə yumurta ilə birlikdə soyutma kartof da verirdi.

Öncə iştahı olmadığını söyləyən xanımım bizim pəhəpəhlə yeməyimizi görüb payıma şərik oldu. Sonra da gülərək: “Dadı suda bişirilmiş soyutma yumurtadan o qədər fərqlənməsə də, reklamınız çox güclü oldu. Sizin reklamınız sayəsində mən də yumurta kababı yemiş oldum, - dedi.

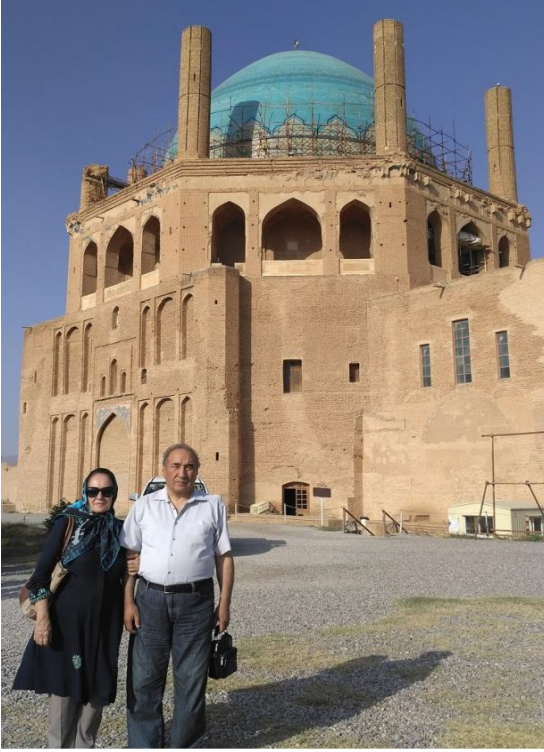
Tehrana doğru yola çıxanda artıq mənim də, xanımımın da qan təzyiqinin yüksəldiyini hiss etdik. Sami Sərdarimilli gülərək: “Mən sizin zəfəranlı nabatı darçınlı çayda tam əridib içdiyinizi gördüm, utandım deyəm ki, təzyiqinizi yüksəldər. Zərər yoxdur, yolda limon, qatıq alarıq, təzyiqiniz normallaşar”.

Sami bəyin tibb işçisi olması burada da dadımıza çatdı.

Olçaytu Xudabəndə Türbəsi

Zəngandan Tehrana yola düşəndə sağda Olçaytu Xudabəndə Türbə-si görünür. Ana yoldan 25-30 kilo-metr aralıda olan abidənin gümbəzinə batmaqda olan günün şuaları düşdüyündən daha əzəmətli görü-nürdü. Sami bəy gözü-müzü Olçaytu Xudabəndə Türbə-sindən çəkə bilmə-diyimizi görüb maşını sağa döndərir. Zəngandan Sultaniyyəyə doğru gedən yolu 10-12 kilometr geridə qoysaq da, itirəcəyimiz vaxta heyf-silənmirik. Əksinə, sevinirəm ki, nə yaxşı bu möhtəşəm abidənin yanından laqeyid keçmədik.

Günəş hələ batıdakı sıra dağların arxasına çəkilməyib. Gü-nortanın istisi, bürküsü azaldığından hava təmizdir. Sultaniyyəyə yaxınlaşdıqca Olçaytu Xudabəndə Türbəsi daha əzəmətli və arxasındakı sıra dağlardan uca görünür. Halbuki dağlar dəniz sə-yyəsinədən ən azı 800-1000 metr uca idi. Elxanilər zamanı – 1312-ci ildə tikilmiş bu möhtəşəm abidə haqqında şairlər də, publisistlər də, səyyahlar da, memarlıq tarixini öyrənənlər də çox yazıblar. Memarlıq tarixi araşdırıcılarının Naxçıvan-Mara ға memarlıq məktə-nə daxil etdikləri bu abidə UNESCO-nun Dünya Mirası siyahısına daxil edilib. Araşdırıcıların fikrincə, Olçaytu Xudabəndə Türbəsi Florensiyadakı Santa-Mariya del Fiore Baş kilsəsindən daha əzəmətli və zərifdir.

Zəngan yaxınlığındakı Olcaytu Xudabəndə Türbəsi önündə

Olcaytu Xudabəndə Türbəsi haqqında çox yazıldığından onun gözəlliyinə, əzəmətinin təsvirinə vaxt ayırmırıq. Binada təmir işləri gedirdi. Böyük bir nisgillə, içimdəki sızıltı ilə türbəni ziyarət edirik. Elxanilərin saldığı Sultaniyə şəhəri bir zaman bəzəkli bir tovuz quşunu xatırladırmış. İndi o gözəllikdən, əzəmətdən əsər-ələmət qalmayıb. Zaman onu yoluq cücəyə döndərib. Kiçik qəsəbə indi-indi dirçəlməyə başlayır.

Türbəni ziyarətdən çıxarkən yaxınlıqdakı dükandan içməyə su almaq istədik. Bu zaman yanıımızdan keçməkdə olan 13-14 yaşlı velesopedli oğlanlar danışığımıza marağ göstərdilər. Mənim üçün də onların ləhcəsi maraqlı idi. Ona görə də, həvəslə suallarına cavab verdim. Azərbaycan, Bakı haqqında az-maz da olsa bilgiləri vardı. Belə anladım ki, televiziyaya öz işini görür.

Türkiyə Türkləri ilə Azərbaycan Türklərini danışmalarına görə bir-birindən fərqləndirə bildilər. Necə oldusa biri gözləmədiyim halda biz Türk deyilik, təmiz qanlı Ariyik dedi. Marağ məni bürüdü ki, biz kimin hansı millətdən olduğu mövzusunda söhət etməmişdik. Mən ondan soruşmuşdum ki, sizin ata-babanız Sultaniyyə

şəhərindəndir, yoxsa ətraf kəndlərdən gəlib. Onların könlünü qırmamaq xatirinə kiçik hədiyyələr verdim və dedim: “Kim babalarının hansı tayfadan olduğunu bilsə, ona beş dollar verəcəm”.

Uşaqlardan biri həvəslə sualıma cavab verdi. Mənim babalarım Afşar tayfasındandır dedi. Mən də vədimə əməl etdim və təkrar soruşdum: “Avşarlardamı Aridir, yoxsa onlar Türkdülər?”

Xorla cavab verdilər ki, bəli, Avşarlar Aridirlər. Mən onların doğru demədiyini üzlərinə vurmada Olcaytu Xudabəndə Türbəsi haqqında nə bildiklərini xəbər aldım. Ötəri cavab versələr də, belə gözəl bir sənət əsərinin onların qəsəbəsində olması ilə qürur duyduqlarını sifətlərindən oxudum. “Bilirsinizmi, bu türbəni Arilər deyil, sizə vəhşi kimi tanıtılan Moğollar tikdiriblər”- deyəndə heyrətlə üzümə baxdılar.

Onları qınamadım. Bir zamanlar bizə də Monqollar vəhşi, qaniçən, yıxıb-dağıdan, daşı-daş üstündə qoymayan işğalçı kimi tanıtılırdı. Universitetdə oxuduğumuz illərdə bir dəfə “Azərbaycan tarixi” fənnindən dərs deyən Lətif Əsgərovdan xəbər aldım ki, müəllim, neçə olur, Səlcuqlar, Moğollar yırtıcı, qəddar, dağıdıcı, hər şeyi məhv edən kimi təqdim edilir, kitabın elə həmin fəslinin mədəniyyət bölməsində isə oxuyuruq ki, ən əzəmətli abidələr, gözəl şəhərlər onların zamanında tikilib, kanallar, yollar, kəhrizlər çəkilib, elm və mədəniyyət inkişaf eləyib?

Lətif müəllim təmkinlə başını yırğalayaraq “İmtahan suallarına cavab verib, qiymət alanacan fəslin əvvəlində yazılanları yadda saxlayın, imtahandan sonra, ömrünüzün sonunadək fəslin sonunda yazılanı”-dedi. Uşaqlarla söhbətim Bakıdan uzaqlarda mənə Lətif Əsgərovu xatırlatdı. Onun ruhuna fatihə oxudum. Düşündüm ki, görəsən bu yeniyetmələrin də qarşısına Lətif Əsgərov kimi müəllimlər çıxacaqmı? Çıxsa belə, onlar deyilənin mənasını anlayıb yadda saxlayacaqlarmı?! Hətta onu yadda saxlamayıb başqa qaynaqlarda Türklər haqqında yazılanları oxuyub həqiqəti biləndə, onları aldadan insanlara, rejimə qarşı üsyan qaldırmayacaqlarmı?! Nədən bəzi müəllimlərimiz, valideynlər, və-

zifə sahibləri uşaqlara və yeniyetmələrə qarşı saxtakarlıq edir, yalan danışır, həqiqətləri onlardan gizlədilər? Uşaqlar da böyüyəndə onlara hörmət və ehtiram göstərməyəndə inciyib, gileylənirlər!

Qəzvin kalahı

Sultaniyyədən ana yola çıxıb Tehrana doğru irəliləyirik. Sami Sərdarimilli maşını bir də Qəzvinə çatanda saxladı. Yolun qırağında salafon örtüklərin üzərinə bizim parnik xiyarı kimi tanıdığımız uzun xiyarlar tökülüb satılırdı. Asfalt yoldan qalxan toz, maşınların tüstüsü onun üzərinə hopsa da, yoldan keçənlər böyük həvəslə alırdılar. Xiyar alanlar təkəmsəyrək deyildi. Mən təəccübümü gizlətməyərək Sami Sərdarimillidən xəbər aldım: “Nədən adamlar xiyarı bazardan, səliqə-səhmanlı bir yerdən almır, böyük həvəslə buradan alırlar?”

Sami dedi ki, bu xiyara kalah deyilir, İranda Qəzvindən başqa yerdə kalaha rast gəlməzsən. Şəhər bazarında olsa da, əsas satış yeri buradır. Ölkənin müxtəlif yerlərindən gəlib buradan keçənlər şəhərə dönüb kalah almırlar. Mövsüm boyu gecə-gündüz buradan alıb gedərlər.”

Biz də bir kilo kalah alıb yolumuzu davam etdik.

Təkəbbürün fəsadları

Gün batanda Tehrana çatsaq da, gur şəhərdə gedəcəyimiz ünvanə çatmaq üçün maşınların tıxacında 2 saata yaxın vaxt itirdik.

Saminin qardaşı Siyamək iş adamıdır. Buna görə gah Tehrandə, gah da Təbrizdə olur. Tehrandakı evində az-az olurlar. Ona görə də, qohumları bu evdən düşərgə kimi istifadə edir. Xarici ölkələrdə səfərə çıxanlar da, səfərdən qayıdanlar da burada dincəliirlər. Evdə bir az rahatlanıb, nəfəsimizi dərdikrən sonra axşam gəzintisinə çıxmağı qərara aldım. Evdən o qədər də aralanmamışdım ki, kücənin qarşı tərəfində uzun bir növbə gördüm. Təbrizə, Tehrana gəldiyim 28-29 ildə belə bir növbə görməmişdim.

Sami ayaq saxlayıb diqqətlə növbəyə baxdığımızı gördükdə “Bilirsinizmi nəyin növbəsidir?” - deyərək xəbər aldı. Diqqətimi sə-

kidəki adamlardan çəkmədən “Onu müəyyənləşdirmək istəyirəm, ancaq bacarmıram.” - dedim. Növbə çox ağır irəliləyirdi. Hətta növbədə dayanan adamların kitab oxuyanı, telefonla oynayanı da var. Amma heç biri tələsənə oxşamır, narahat da deyillər, içəridən də ikibir-üçbir çıxırdılar. Çıxanların da əllərində heç nə yox idi.

Sami Sərdarimilli gülərək: “Gəlin gedək, nə qədər baxsanız da, nə üçün növbəyə durduqlarını müəyyənləşdirə bilməyəcəksiniz. Bir dəfə balalarımın və xanımımın güdazına gedib 4-5 saat o növbədə mən də durmuşam. Növbə yəqin ki, gecə saat 2-3-də sona çatacaq. Bura bir restorandır. Nə elə bir dadlı yemək verilər, nə də başqa bir xüsusi əlaməti var. Sadəcə, güclü reklamı var. Çoxları da bu restoranda olduqlarını söyləməklə özlərini başqalarından üstün tutmağa çalışır. Mənə görə, bura özünü başqalarından üstün tutanların restoranıdır. Ona görə qiymətlər də olduqca bahadır. Bakıdakı sıradan bir restoranın daxili tərtibatı da bundan yaxşıdır, yeməklərin keyfiyyəti də. Elə Təbrizdə də. Amma Təbrizdə götürsən ki, təkəbbürlə deyirlər ki, Tehrandakı filan restoranda olmuşuq”.

Bunu təbii saydım. Bakıda da, Moskvada da, Tbilisidə də bir zamanlar belə məşhur restoranlar vardı. Bizimkilər Moskvada, Tbilisidə rüşvət verib növbədənkənar həmin restoranlara necə girdiklərini qürurla dost-tanış yanında danışırtdılar. Sanki ətrafındakılara yandıq-qındıq verirdilər.

Oradan az aralanıb münasib bir yer axtardıq ki, oturub dondurma yeyək, meyvə suyu içək. Hava olduqca isti idi. Kafetərilərin qarşısındakı stullarda əyləşib şam edənlər, dondurma yeyənlər, su içənlər çox idi. Onlar səkidən keçənlərə mane olduqlarına, tez-tez yoldan keçənlərin onlara toxunmalarına əhəmiyyət vermədən dincəlir, istirahət edirdilər.

Bir xeyli getdikdən sonra nisbətən sakit, örtülü, kiçik və darısqal bir kafədə əyləşdik. İstəyimizə uyğun meyvə suyu və dondurma gətirdilər. Yadıma keçən dəfə Şirazdan geri dönəndə Hədiyyə Əhmədinin bizi qonaq etdiyi kafe düşdü. Alcaq binaların arasında üstü açıq bir yerdə təşkil edilmiş kafe qeyri-adiliyi ilə

seçilirdi. Qarsonların geyimləri də, görünüşləri də bir-birinə bənzəmirdi. Onlar elə bil qədim dövrlərdən bəhs edən filmlərdəki aktyorları xatırladırdılar. Birinin çoban papağını xatırladan qara, qıvrım saçları kürəyinə və sifətinə dağılmışdı. O birinin kətana bənzər paltarından sallanan qotaz az qala ayağına dəyirdi. Ölkədə qadınlara başörtüyü yasağı qoyulsa da, buradakı qızın başı eləydi ki, bilmirdin, öz saçlarıdı belə günə qoyublar, yoxsa parikdi.

Müştərilərin əksəriyyətinin geyimi, saç-saqqalı qarsonlarından o qədər seçilmirdi. Hədiyyə Əhmədi dedi ki, bunların əksəriyyəti rejimdən narazı olanlardır. Özlərini modern sayan, bu ölkəyə, bu mühitə sığışmadıqlarını bildirən gənclər 2000-2500 il öncəki Perslərin geyimini uyğunlaşdırıb geyinərək buraya gəlirlər.

Buna təbii və normal baxdım. Böyük şəhərlərdə özlərini fərqləndirmək istəyənlərin belə qruplaşmalarını görməyə alışmışam.

Maşını küçədə saxlayanda

Gecə saat 24-ü keçəndən sonra evə gəlib dincəldik. Sami planlayırdı ki, maşını evin qarşısında, küçədə qoyub Şiraza getsin. Mən narahatlığımı bildirdim. Dedim ki, oğurlayarlar, vururlar, cızurlar, şüşəsini qırurlar. Gəl maşınla hava limanına gedək, maşını oranın pullu dayanacağında saxlayaq. Özümüz də rahat gedib-gələk.

Sami təklifimi bəyəndi. Gülə-gülə dedi ki, ağamgil (atası Səttarxanı nəzərdə tutur - Ə.Ş.) maşını Siyaməkin evinin qarşısında küçədə saxlayıb İndoneziyaya gəzməyə getmişdilər. Bir də baxıblar İrandan zəng gəldi. Zəng vuran deyir ki, bələdiyyə işçisidir. Polisin köməyi ilə, nə zülmə sizin telefonunuzu əldə eləmişik. Gəlin maşınınızı təcili buradan götürün. Yolu asfaltlayırıq. Ağam da deyib ki, biz Tehrandə deyilik, İndonezyadayıq. Bələdiyyə işçiləri qaldırıcı çağırır ağamın maşınını yükləyərək başqa yerə aparıblar. Ağamgil geri dönəndən sonra gedib maşını nə zülmə tapıb Təbrizə qayıtmışdılar.

Şiraza doğru

Səhər tezdən Saminin maşını ilə Mehrabad hava limanına yola düşdük. Ölkə daxili uçuşların hava limanı şəhərdən o qədər də uzaqda deyil. Xarici ölkələrə uçan təyyarələrin hava limanı isə şəhərdən 50-60 kilometr aralıdadır. Belə uzaq olmasına baxmayaraq, sərnişinlərin ucuz qiymətə gedib-gəlmələri üçün şərait yaradıblar. Metronun hava limanına qədər işləməsi isə ən təqdirəlayiq haldır.

Maşını oranın çoxmərtəbəli qapalı dayanacağında qoyub Şiraza uçan təyyarəyə mindik.

Şirazda qarşılayanlara baqaj qəbulu bölməsinədək gəlməyə icazə verdikləri halda, maşınlarını hava limanının qarşısına gətirməyə icazə vermirlər. Hava limanının giriş-çıkış qapısından 100-150 metr aralıda bir dairə var. Qarşılamağa gələnər maşınlarını orada saxlaya bilərlər. Əmin Cahangirinia da qaydalara əməl edərək baqaj bölməsinə kimi gəlib yüngül səfər çantanızı alır. Maşınının yanına gələnədək Türkiyədən də qonağı olduğunu, qonağın Ankaradakı Hacı Bayram Universitetində işlədiyini söyləyir.

Maşına çatanda gördük ki, havanın istisindən qonaq tər tökür. Tanış olduq, professor Nurəttin Parıltı iqtisadçı alimdir və Türk dünyasında yaxşı tanınır. Türk xalqlarının əlaqələrinin genişlənməsi üçün də böyük işlər görüb. Biz maşına minəndə Əmin dedi ki, Qaşqaylar qonağı adətən evlərinə apararlar. Evə aparasalar, bu, qonağa hörmətsizlik sayılır. Üzr istəyirəm ki, sizi evimizdə qonaq edə bilməyəcəyəm. Evimiz arı yuvasını xatırladır. Dayılarım ailələri ilə gəliblər, bizdə qalırlar. Toya görə qohumlar, tanışlar evimizə gəlib-gedirlər. Orada dincələ bilməzsiz. Ona görə, sizə şəhərin mərkəzində, qədim şəhərdə hotel kirələdim.

Biz incimək əvəzinə Əminə təşəkkürümüzü bildirdik. Hotələ gələndə bildik ki, Nurəttin Parıltı da burada qalır. Bizdən bir gün öncə gəlib.

Köhnə Şiraz

Şiraz köhnə məhəllələri, dar küşələri ilə bizim İçərişəhəri xatırladır. İçərişəhərdə binalar daşdan tikilib, Şirazda isə qırmızı kərpicdən. Divarları da gəclə süvanıb. Hotel geniş və müasir deyildi. Qədim evləri alıb təmir edərək hotelə uyğunlaşdırıblar. Ona görə də, hotelin administirasiyası olan bina ilə Nurəttin bəyin qaldığı otağın arası 200-300 metr olardı. Oradan da bizim qalacağımız binaya 100-150 addım getmək lazım gəlirdi. Balaca, səliqəli otaqların görünüşünü, həyətinin quruluşunu olduğu kimi saxlayıblar. Maşın isə yalnız hotelin administrasiyası olan binanın qarşısınadək gəlir. Dar və döngəli küçələri keçib qaldığın yerə gedib-gəlməyin özü bir hünərdir. Bir dəfə biz o qarışıq küçələrdə azdıq. Sonra diqqətli olduq ki, bir daha azmayaq.

Hoteldə yerli qonaqlara demək olar rast gəlmədik. Əsasən Avropadan gələnlerdi. Qadınların başlarının örtüyündən bilirdi ki, bunlar bu yerlərin adamları deyil.

Əmin bəyi dilə tutub evlərinə göndərdik ki, toy hazırlığında valideynlərinin yanında olsun. Biz haraya gedəcəyimizi ona izah etdik. Cəmi üç ay öncə burada olduğumuzdan turistik məkanlarını, məşhur restoranlarını tanıyırdıq. Burada tərcüməçiyə o qədər ehtiyac duymasaq da, Fars dilini gözəl bilən, işi ilə əlaqədar bir neçə dəfə Şirazda olmuş Sami Sərdarimilli yanımızda idi.

Bir-iki saatlıq istirahətdən sonra hava isti olsa da, şəhərə gəzməyə çıxırıq. Ötən gəlişimizdə getdiyimiz Hafizin və Sədinin məqbərələrini gəzib geri döndük. İkinci gün Gülüstani-İrəmi və başqa muzeyləri gəzdik. Onlar haqqında öncəki yazımızda bilgi vermişdik.

Əminin bacısının toyunda

Avqustun 9-da Əmin bəy saat 17-də atasının maşını ilə gəlirdi ki, bizi Səhər Cahangirfam ilə Ehsan Sultanfərdin toyuna aparın. Mən deyəndə ki, nədən atanın maşını gətirdin, ona maşın daha çox lazım olacaq, biz taksi ilə gedərdik. Əmin əminliklə

cavab verdi ki, bacılarımın maşını atamın ixtiyarındadı. Qohumlar da maşınla gəliblər. Atamın bu maşına ehtiyacı qalmayıb.

Biz maşına əyləşib şəhərin batısına doğru yola düşdük. Kiçik bir dağ aşırımına çatanda Əmin maşını saxlayıb 1940-cı illərdə Qaşqayların İngilislərlə savaştığı yerləri göstərdi. Böyük həvəslə Qaşqay atlılarının İngilislərin topla, pulemyotla silahlanmış nizami ordusunu necə darmadağın etdiklərindən söz açdı. Maraqlısı odur ki, Qaşqaylar danışıanda həmişə qələbələrini vurğulayırlar, məğlub olduqlarını yada salmırlar. Fakt budur ki, həmişə onlar qalib gəlmiş olsaydılar, İngilislər gəlib bu yerləri tuta bilməzdilər.

Toy Siyax-Darinqun kəndində olacaqdı. Yolboyu kiçik bağ evləri, bağları damcılı suvarma üçün qurulmuş çənlər diqqəti şəkirdi. Əmin bəy bildirdi ki, bir zaman buralar Qaşqayların qoyun sürülərinin otlaqları idi. Yol boyunca bağlar yox, yaşıllıq adında aluc (yemişan) kolları və təkəmsəyrək ağaclar olardı. Elə ki yeraltı suları üzə çıxarmaq üçün artezian quyuları dəbə mindi, şirazlılar da Qaşqaylardan otlaqlarını ucuz qiymətə alıb özləri üçün bağ-bağça saldılar. Havalar istiləşən kimi şəhərin yarısı ailəsini buraya köçürür.

Şəhərdən təxminən 50 kilometr aralıda yerləşən, Şirazın mərkəzi bəxşinə (rayon) bağlı olan Siyax-Darinqun kəndində 10 mindən çox adam yaşayır. Toy da kiminsə həyətində deyil, bağda keçirilirdi. Burada bizdə olduğu kimi, bağlarda böyük villa tikildiyini görmədim. Varlı adamlar da bağlarında yağışdan, gündən qorunmaq üçün balaca və yüngül evlər tikirlər.

Toy üçün hazırlıq görülmüş bağın kiçik darvazasından içəri girəndə əlvən və şux rəngli parçalardan uzun milli paltar geyinmiş bir dəstə qadın və qız qarşımıza gələrək hər iki əllərindəki rəngli yaylıqları oynadıb ağızlarında *lololo*-nu xatırladan səslər çıxardılar. Bu səs mənə doğma idi. Uşaqlıqda görmüşdüm ki, yaylaqda toy edəndə qadınlar belə səslərlə məclisi rəvnəqləndirirdilər. Amma kənddə toy olanda qadınlar belə etmirdilər.

Sonralar bu səsi mən Uyğurustanda, Qazaxıstanda, Özbəkistanda və Türkiyədə də eşitdim. Amma 60 ildən çoxdur Azərbaycanda qadınların toylarda, şənliklərdə belə səsləndiklərini görməmişəm.

Güney Azərbaycanda (və Quzey Azərbaycanın da bəzi rayonlarında) toyda qadınlarla kişilər bir yerdə olurlar. Necə deyirlər, kişi toyu ayrı olur, qadın toyu ayrı. Öncədən bilirdim ki, Qaşqaylarda əksər elatlarda olduğu kimi, toylarda da qadınlarla kişilər bir yerdə olur. İran İslam İnqilabı da Qaşqayların bu ənənəsini poza bilməmiş, hətta qadınlara çadra da örtdürə bilməmişdi. Qadınlar əlvan rəngli, uzun ənənəvi geyimlərində başlarının yarısı açıq, əllərində göy qurşağı kimi iki kiçik yaylıq yallı gəzdirdilər. Onlar da yallıya Azərbaycanın bəzi rayonlarında, Türkiyədə olduğu kimi halay deyirlər.

Bu gün Əminin ən kiçik bacısı Səhərin toyu idi. Əminin atasının adı Tufan, anasının adı Nərgizdi. Baçıları Sara, Mina, Rövşanə Səhərdən böyük olsalar da, hələ ailə qurmayıblar. Səhərdən böyük olan Rövşanə nişanlanıb. İranda nişan taxılarda nigah da bağlanır. Bundan sonra toya kimi qız ata evində qalsa da, bu, formal xarakter daşıyır. Yəni nişanlısı olan oğlanla qanuni əri kimi davranır, gedib günlərlə, qaynatasıgildə galır, nişanlısı ilə istədiyi vaxt, istədiyi yerə gedir. Onun bu hərəkətlərini valideynlər də, ətraf mühit də normal qarşılayır.

Keçmişdə Qaşqaylarda qızı 15-16 yaşlarından ərə verirlərmiş. İndi vəziyyət dəyişib. Qızlar özlərini dolandıra biləcək qədər iş-güc tapmamış ərə getmək istəmirlər. Səhərin 26 yaşı toyu ərəfəsində tamam olmuşdu. Böyük bacısı Sara Tehranda yaşayır, vəkil işləyir. Dolanışığı yaxşıdır. Evi də var, maşını da. Yaşı 33-ü haqlasa da, hələ ailə qurmağa tələsmir. Ondan kiçik bacısı Mina da təhsil alıb. Şirazdan xeyli aralıdakı bir qəsəbədə aptekdə işləyir. Maddi imkanı pis deyil. Özünə ev də alıb, maşın da, torpaq sahəsi də. Amma hələ ailə qurmağa tələsmir.

Ailənin sonbeşiyi Arman isə hələ mədrəsəni (orta məktəbi) bitirməyib. Ailədəkilərin əksəriyyətinin familyası Cahangir-

fər olduğu halda, Əmininki Cahangiriniadır. İranda bir qayda da var ki, eyni soyadından ikinci bir ailə olanda onların soyadlarının sonlarına bir ad da əlavə etdirirlər ki, seçilsin.

Üzərinə süfrə salınmamış plastmas ağ stol və stullar ağacaların altında düzülüb. Toyda oynamaq üçün ayrılmış meydançanın sağı qadınlar, solu kişilər üçün ayrılrsa da, ona ciddi əməl edilmir. Əminin başları və sinələri açıq, mini yubkalı, Avropasayaq geymiş bacıları Sara və Mina bizim yanımızda oturaraq deyib gülürlər. Ətrafımızdakı stollarda da müxtəlif yaşlı qadınlar və qızlar təkəmsəyrək oturub qohumları, əzizləri ilə şirin söhbət edirlər. Amma qadınlar tərəfdə düzülmüş stollarda kişi gözə dəymir, hamısı milli geyimli qadınlar və qızlardır.

Bizim qara zurnadan böyük, Özbəklərin gərəyindən kiçik, Qaşqayların *qaraney və ya saz* dedikləri aləti musiqiçi böyük həvəslə püfləyir. Bizim qoşa nağaradan bəlkə də 10-15 dəfə böyük olan nağaralara da o biri musiqiçi balaca çomağı ilə vura-raq ritm tutur. Başqa musiqi alətləri, ionika və s. olsa da, hələlik onlar və müğənni də susur.

Milli geyimdə, əllərində də göy qurşağı kimi rəngbərəng yaylıqlar olan qadın və qızlar böyük həvəslə halay gedirlər. Hər-dən də onlardan bir qrupu ayrılaraq oynaya-oynaya qonaqları *lololo* səsləri çıxarmaqla qarşılayırlar.

Qonaqlar gəldikcə yerlərini tuturlar. Qadınlar, qızlar isə saat 18-dən ara vermədən oynayır. Toy kənddə olduğundan burada tıxacdan söz gedə bilməz. Buna baxmayaraq, bizdə olduğu kimi, orada da bəy və gəlini gətirən məşın bir saatdan çox yubanır.

Bəy və gəlini gətirən məşını rəqs edən qadın və qızlar *lololo* səslərli ilə, beş-altı gənc isə əllərindəki müasir tipli avtomat ov tüfənglərindən açdıqları atəşlə qarşılayırlar. Bəy və gəlini rəqs meydanının başında düzəldilmiş Qaşqay çadırına aparırlar. Çadır içərisindəki bahalı xalıları, bəzəkli fərmaşları, qab-bacağı və başqa əşyaları ilə əsil varlı bir xan çadırına bənzəyir. Yaşlı nəsilin nümayəndələri deyirlər ki, 80-100 il öncəki xanların çadırları belə

zəngin deyildi. Azərbaycanda və Türkünstanda çadırlar adətən dairəvi, üstü gümbəz formalı, qapısı kiçik olur. Çadırın içinə keçmək üçün əyilmək lazım gəlir. Buradakı çadırlar dairəvi deyil, düzbucaqlı formasında, qapısı da çox böyük, az qala çadırın bir tərəfi qədərdir. Görünür, bu, iqlimlə əlaqədardır. Biz tərəflərdə havalar nisbətən soyuq, Qaşqaylar yaşayan yerlərdə isə isti keçir.

Qaşqay çadırlarının giriş qapısını əvəz edən geniş, açıq tərəfindən rəngbərəng saplardan hörülmüş qotazlar sallanır. Bəylə gəlin də bu qotazların arxasında, çadırdə qurulmuş taxtdə əyləşirlər. Əminin ana babası, hətta təqaüdcü müəllim olan atası, evdar qadın olan anası da heyfşilənirlər ki, indi toylar əvvəlki kimi gözəl keçmir. Əvvəllər toylar yaylaqda, qışlaqda açıq havada keçirilib. Bir də görürdün adamlar oynaya-oynaya bu obadan o obaya gedib çıxıblar. Toyda hədiyyə kimi qoyun-quzu, at-qatır, farmaş, cuval, səhəng və başqa ev əşyaları bağışlayardılar. Gəlinlər də onları əzizlərinin xatirəsi kimi qoruyub saxlayar, yaşlaşanda da “bu filankəsin mənə toyumda verdiyi hədiyyədi”- deyib qızına, nəvəsinə bağışlayardılar. Beləcə, nəsilər arasında möhkəm bir bağ yaranardı.

İndi toylar da dəyişib. Qızlar gedib mağazalardan evlərinin quruluşuna, otaqlardakı divar kağızlarının rənglərinə görə istədikləri əşyaları alırlar.

Geyim müasirləşməyə, inkişafa kömək edirmi?!

Toya gələn qadınlar və qızlar, hətta 10-12 yaşlı qızlar belə milli paltarda olsalar da, Əminin bacıları başıaçıq, qısa paltarda toyda gəzir, oynayır, deyir-gülürdülər, kişilərlə söhbət edirdilər. Mən onlardan heç olmasa bu toy günündə, şənlikdə niyə milli paltar geymədiklərini soruşduqda, istehza ilə “Biz gerilikçi deyilik. Nə vaxtadək bu rəngbərəng, uzun paltarlar geyilir, qadınlar inkişaf etməz. Qadınlar da müasirləşməli, avropalılar kimi geyinməli, onlar kimi yaşamalıdılar. İranda qadın azadlığından əsər-ələmət yoxdu. 1400 illik islam əsarətindən hələ də qurtula bilməyiblər”- dedilər.

Mən geyimin inkişafa heç bir mane olmadığını, Yaponlarda, Hindistanda milli geyimdə dünyanın ən məşhur alimləri, ya-

zıçıları, sənətçiləri olduğunu söyləsəm də, istehza ilə qarşıladılar. Onlar üçün geyim müasirləşməyin ilk əlamətidir.

İnkişafca geri qalmış xalqlar özlərinin dəyərlərini də düzgün qiymətləndirə bilmirlər. İstər əxlaqda, istər geyimdə, istər davranışda hər nələri var atır, inkişaf etmiş ölkə toplumlarının yaşamını təqlid etməyə çalışırlar. Daha bilmirlər ki, onların gerilik saydıqlarını inkişaf etmiş ölkələrdə öyrənir, müsbət çəhətlərini təbliğ edir, öz yaşamlarında tətbiq etməyə çalışırlar.

Buna bir misal göstərmək olar: Əminin bacıları və yüzlərlə özünü geriliyə qarşı mübariz sayan Qaşqay qızları və oğlanları bilmir ki, ABŞ-ın Texas ştatında 2019-cu ilin noyabr ayında dünya xalqlarının geyimi mövzusunda sərği-müsabiqə keçirilib. Həmin müsabiqənin qalibləri arasında Qaşqay geyimləri də olub.

Toyda kino

Bəylə gəlin gəldikdən sonra qaraney və qoşanağara susur. Geniş ekranda vidofilm göstərilir. Bunu bəy və gəlinin oynadıqları kiçik bədii film də adlandırmaq olar.

Yəni bəyin və gəlinin uşaqlıq, gənclik şəkilləri göstərilir. Sonra ekranda milli geyimdə, əlində tüfəng dağları, meşələri gəzir, ov edir və s. Bulaqdan su aparmağa gələn qızı görür, atdan enib ondan su istəyir. Suyu alıb içdikdən sonra bir-birinin üzərinə su atır, zarafatlaşır, beləcə “məhəbbət macəraları” başlayır. Əslində bu, həm də Qaşqaylara keçmişlərini xatırladan bir etnoqrafik filmidir. Qızın xalca-kilim toxuduğu, qoyun sağdığı, farmaşa yük yığdığı, çadırın içində səliqə-səhman yaratdığı, nehrə çalxaladığı, çadırın qarşısındakı ocaqda xörək bişirdiyi təsvir edilir.

Filmin sonunda bəylə gəlinin oturduğu maşın və onların arxasınca gedənlər Şiraz şəhərini dolaşır, park və bağlarda, tarixi abidələrin yanında durub şəkillər çəkdirir və s. Filmdə keçmiş yaşam və yaşadığımız günlər öz əksini tapır.

Əslində bugünkü Qaşqay çadırları da müasirləşib. Daha film-də göstərildiyi kimi, odun toplayıb, ocaq qalayıb süd qızdıran,

Şəkildə Ehsan bəy Sultanfərd və Səhər xanım

xörək bişirən də yoxdu. Qaşqay çadırlarının əksəriyyətində qaz balonları da var, soyuducu da. Bəylə gəlin haqqında çəkilən 30 dəqiqəlik film bir növ keçmişə yada salmaq, ötənləri xatırlatmaq və ya keçmişdən günümüzə Qaşqay yaşamını göstərmək üçündür.

Film başa çatandan sonra meydana müğənniyə, sintizatorçuya, setarçılara, skripkaçılara, tamburçulara verilir. Beləcə, müğənni “hakimiyəti” öz əlinə alır.

Toyda oxunan mahnılar və oyunlar

Toy Fars vilayətinin mərkəzində, Farsların, Lorların, Ərəblərin və b. xalqların nümayəndələrinin də iştirakı ilə keçirilsə də, burada Qaşqay mahnısı, Qaşqay musiqisi hakimdir. Toyboyu hakim xalqın dilində bir mahnı eşitmədim.

Saat 18.00-dan toya gələnlərə, oynayanlara, enerji sərf edənlərə 4-5 saatdan sonra bir banan, bir şaftalı və bir gavalıdan ibarət yemək verirlər.

Toyda musiqi *ağır halayla* başlayır. Sonra getdikcə ritmikləşir və oynayanların sürəti artır. Buna *orta halay* deyirlər. Sona

yaxınlaşdıqca musiqinin, rəqsin tempi düşür. Buna da *yorğa halay* deyirlər. Halayların *yağlıq* (yəni yaylıq-Ə.Ş.) *tökmə*, *dırnağüstü*, *yeddi yağlıq*, *basma*, *əşrəfi* və s. kimi daxili bölmələri də var.

Əminin bacısı Səhərin toyunda oxunan mahnıların bəzilərinin nəqarətini yaza bilirəm. Onlar belədir: “Kəsmə nar ağacıyam”, “Yar, dönə-dönə”, “Heylan, heylan”, “Qulabətin”(bizdəki Güləbətin-Ə.Ş.), “Lay-lay”, “Köç eylər”, “Yar gəl, ay gəl”, “Marala bax”...

Toyun ikinci hissəsində kişilər fəallaşır. *Ağac atma*, *hov*, *cəngnamə* deyilən bir oyun başlayır. Keçmişdə bu oyun iki tayfa arasında olarmış, indi iki kişi oynayır. Bir az da bizim dirəddöyməyə oxşayır. Amma burada cızıq, dairə olmur. Bir nəfər əlində bir metr, metr yarım (bəzən bu ağac uzun da ola bilər) uzunluğunda bir ağacla meydanın ortasında durur. Musiqi çalınır. İkinci şəxs isə ona yaxınlaşaraq əlindəki nazik çubuqla rəqibinin baldırına vurmağa çalışır. Əlində ağacla duran ayağının birini yerdən qaldırıbsa rəqibinin həmin ayağa, baldıra zərbə vurmağa haqqı yoxdur. Əlindəki ağacı yerə dayamış kişi onunla baldırını qorumuş olur. Oyun çubuq rəqibin baldırına dəyənədək davam edir.

Toyda saat birə yaxın düyü plovu, ətli yemək, ayran və alkoqolsuz işkilər gətirdilər. Mənim diqqətimi çəkən isə burada israfçılığın olmaması idi. Gətirilən yeməklərin demək olar ki, qa-baqdan qalanı olmadı.

Toyun sonu yenə də qadınların, kişilərin, uşaqların birgə halay getməsi ilə başa çatır.

Tufan bəydən xəbər alıram ki, Qaşqaylarda oynanılan halayların necəsinin adını bilir. O, çiyinlərini çəkir: “Mən müəllim işləmişəm. Elə şeylərə maraqlı göstərməmişəm. Onları Ərsalan Mirzəyidən soruş. Onlar yaxşı bilər. Bir də halayların hər yerdə adı eyni deyil ki! Hər tayfa bir ad deyir”.

Qaşqaylarla söhbətlərdən belə başa düşdüm ki, müəllimlər, hökumətdə müəyyən vəzifə tutanlar milli dəyərlərdən nisbətən uzaq olurlar. Bu heç şübhəsiz inzibati qadağadan çox, qeyri-rəsmi basqılar nəticəsində baş verir.

Bizimlə bir stolda əyləşib Azərbaycanla maraqlanan adını unutduğum həkim halay haqqında danışanda dedi ki, babalarımızın ağlına heyran qalmamaq olmur. Oynamağa başlayanda öncə yavaş-yavaş hərəkət edərək bədəni hazırlayırlar. Sonra rəqsin sürəti artır, bədən daha çox enerji xərcləyir. Bədən üzvlərinin demək olar ki, hamısı hərəkət etmiş olur. İnsan çox enerji xərclədiyindən tərləyir. Sürətlə oynadığı zaman rəqsi dayandırsa, əzələlər birdən boşalar, bu da xəstəliklərə yol açar. Həm də tərləmiş adamı tez soyuq tutar. Musiqi sona yaxın dəyişdiyində rəqsin sürəti də azalır. Tər yavaş-yavaş soyuyur, əzələlər rəqsdən əvvəlki vəziyyətə düşür.

Bizdə yallı oyanyanlar adətən oxumurlar. Gəncliyimdə Naxçıvanda yallı oynayanda xorla oxuduqlarını görmüşdüm. Onda da musiqi çalınmazdı. *Dil yallıları* adlandırılan bu rəqsdə oynayanlar oxumaqla yanaşı, ayaqlarını yerə vurmaqla, bədən hərəkətləri ilə bir ahəng yaradırdılar. Qaşqayda isə halay gedənlər müğənninin səsinə səs verib onun oxuduğu mahnının nəqarətini təkrarlayırlar.

Müğənni saat üçü keçəndə elan elədi ki, gələn toylarda görüşərik. Musiqi susdu. Musiqiçilər başladılar alətlərini yığışdırmağa. Adamlar da yavaş-yavaş dağılışdılar. Bir qurup gənc isə hələ də musiqisiz ortada oynayırdı.

Həyəət çıxanda maşınlara göz gəzdirdim. Bir dənə də olsun avtobusa rast gəlmədim. Belə başa düşdüm ki, toyda iştirak edən 500 yaxın adam yüngül maşınlarla gəliblər.

Biz hotelə gələndə artıq orada çalışanlar qapıları bağlayıb şirin yuxuya getmişdilər. Qapını döydük, açan olmadı. Telefonla zəng vurdurduqdan sonra gəlib qapını açdılar.

Musiqi məclisləri

Gec yatsaq da, səhər həmişəki vaxtda yuxudan oyandıq. Şirazda hava isti olsa da, quru olduğundan adam özünü çox yorğun hiss etmir. Tərləyəndə də tər çiriş kimi bədənə yapışmır.

Səhər yeməyini hoteldə yedikdən sonra şəhərin tarixi yerlərini gəzməyə çıxdıq. Əmin gəlib qulluğumuzda durmaq istəsə də, razı olmadıq. Məsləhət gördük ki, ailənin tapşırıqlarını yerinə yetirsin.

Günorta Mirzəyi zəng vurub dedi ki, işini qaydasına qoyduqdan sonra gəlib bizi gəzməyə aparacaq. Ona etiraz etmədik.

Avqustun 10-da nahardan sonra Ərsalan Mirzəyi tibb bacısı işləyən, Qaşqay musiqisinə və ədəbiyyatına böyük marağı olan Hoda Çəmşidi ilə gəldi. Bizi şəhərin Səttarxan xiyabanının yaxınlığındakı bir məhəlləyə apardı. Burada özəl Qaşqay musiqi kursları fəaliyyət göstərirdi. Kurslara Samsam Şahməhəmmədi rəhbərlik etsə də, o həmin gün işdə yox idi.

Ərsalan Mirzəyi gələcəyimizi öncədən xəbər vermişdi. Bizi Məhəmməd Cəfər qarşıladı. Otaqda bir neçə nəfər vardı. Tanışlıq xarakterli söhbət ediyimiz zaman əvvəlki gəlişimizdə tanıdığımız, konsertində iştirak etdiyimiz Məsud Namidar, oğlu, konsert sonunda görüşümüzdə özünü zirək xanım kimi tanıdan, Məsud bəyin ömür-gün yoldaşı Fatma xanım da gəldi.

Onların gəlişi söhbətə son qoydu. Meydan musiqiyə verildi. Kamancalar sızlamağa, Fatma xanım astadan zümzümə etməyə, Qaşqayların dediyi kimi *yırlamağa* başladı. Sən demə, zirək xanımın pəsdən gözəl oxumağı da varmış. Oxuduğu kövrək Qaşqay mahnıları adamın ürəyini qubarlandırır, bəzən də kövrəldirdi.

Nurəttin bəy məclisdəkilərdən, həzin musidən ayrılmaq istəmirdi. Təbrizdən, Urmiyadan gələn zənglər isə onu tələsdirirdi. Tələbələri narahat idilər ki, Nurəttin bəy Şiraz-Təbriz təyyarəsinə yubanar, birdən onların sevimli müəllimləri ilə görüşləri baş tutmaz.

Əmin Nurəttin bəyi yola salmaq üçün aeroporta getdi. Biz isə üç saata yaxın ləzzətlə Qaşqay musiqisinə qulaq asdıq.

Nurəttin bəyi yola salan Əmin geri qayıtdı. Biz musiqi kursunun əməkdaşları və bizi görməyə gələnlərlə sağollaşdıq. Maşınlarımıza əyləşirik. Ərsalan Mirzəyi öndə, Əmin isə onun arxasınca Şirazdan güney-batıya doğru yol alırıq. Təxminən 2 min metrlik dağ aşırımını keçib beş-on dəqiqə yol getdikdən sonra qəsəbə tipli Zanızeynan (buranın adını Xunuzeynun, Zeynan da deyirlər - Ə.Ş.) kəndində dayanırıq. Kiçik bir kafedə əyləşib dondurma yeyirik. Ərsalan Mirzəyi bu yerləri yaxşı tanıyır. Bil-

dirir ki, Şirazın Ərjən bəxşinə (rayonuna) daxil olan qəsəbədə 4 mindən çox adam yaşayır, hamısı da Farsimədan (yəni Farsca bilməyənlər. Bu tayfanı həm də bizlərin İmirli dediyimiz Ey-murlu kimi də adlandırırlar-Ə.Ş.) tayfasındandır.

Bir azdan içəriyə bir gənc daxil oldu və hamımızla mehribanlıqla görüşdü. Onda bildim ki, burada durmağımızın səbəbi Bəhmən Şahbazinin gəlib çıxmasını gözləmək imiş. Bəhmənin məşını öndə, bizim məşınlarımız da arxada qəsəbədən çıxıb güneyə doğru yol aldığımız keçəndən sonra asfalt yol başa çatır, torpaq yolla, bağların arası ilə irəliləyirik. 15-20 dəqiqə sonra dərənin içərisində, söyüdlüyün ortasındakı bir istirahət mərkəzinə çatırıq. Orada işçilərdən və bizdən başqa kimsə yoxdu. Mirzəyi və Bəhmən Şahbazini istirahət mərkəzində çalışanlar yaxşı tanıyırlar.

Bizi xalça-palaz döşənmiş bir güşəyə dəvət edirlər. Bəhmən Şahbazi heyfşilənir ki, bu yerlərin əvvəlki gözəlliyi qalmayıb. Yuxarıda, dərənin başında bir bulaq vardı. Onun suyu axıb gəlir bu yerləri cənnətə döndərir, hovuzu su ilə doldururdu. Sonralar artezan vurub, yamaclarda meyvə bağı saldıqlarından bulaq da qurudu. Bura da öncəki şöhrətini itirdi, gəlib-gedənlərin sayı azaldı.

Şirazda havanın temperaturu 35-40 arasında olsa da, burada 25-26 dərəcə ancaq olar. Yəni heç birimiz nə tərleyir, nə də istidən şikayətlənirik. Ərsalan Mirzəyi Qaşqay setarını “dilləndirir”. Özü də həzin səslə “Qərib- Şahsənəm” dastanından oxumağa başlayır. Bəhmən Şirazi də onun səsinə səs verir. Bəhmənin səsi daha gurdur.

Ərsalan Mirzəyi öncə hansı havanı yırılayacaqlarını deyir. Onlar adətən çalacaqları musiqi parçasının adını demirlər. Şeirinin məzmununa uyğun və ya şeirdən bir hissəni havanın adı kimi deyirlər. Ərsalan Mirzəyi və Bəhmən Şahbazi “Vətən”, “Ovçu gözlə”, “Qəribin Şam şəhərinə getməyi”, “Aşiq gəldi məhləmi-zə”, “Qəribin Hələbdə qalmağı” və b. mahnıları oxuyurlar.

Hərdən də ara verib çay içə-içə Qaşqayların keçmişindən, bugünkü yaşamından, tanıdıqları insanlarından söhbət açırlar. Söz-sözü çəkir. “Koroğlu” dastanından parçalar oxuyurlar. Bəh-

Qaraağac çay yaxınlığındakı bulaq başında. Soldan 1. Xuda Cəmşidi, 2. Əzizə Şamil, 3. Ərsalan Mirzeyi, 4. Əli Şamil, 5. Bəhmən Şahbazi, 6. Sami Sərdarimilli, 7. Yaqub Əhmədi

mən Şahbazinin gur səsi Koroğludan oxuyanda özünü qabarıqlığı ilə göstərir. Eyvaz haqqında da bir neçə mahnı oxuyurlar. Mahnıların hamısında da Eyvaz “Xan Eyvaz” -deyə xatırlanır.

Azərbaycandan toplanmış “Koroğlu” dastanının qollarında da Eyvazdan “Xan Eyvaz” -deyə bəhs olunur. Nə dastan qəhrəmanı Koroğludan söz açılanda, nə onun dəliləri Dəli Həsənə, Dəmirçioğluna, Bəlli Əhmədə və b. *xan* epiteti əlavə edilmir. Yalnız Eyvaza Xan Eyvaz, Boluya da Bolu bəy sözü əlavə edilir, işlədilir. Bu məsələyə də koroğluşünaslarımız toxunmayıblar.

Mən rəhmətlik Əli Kamalının arxivindəki “Koroğlu” dastanının qollarını nəşrə hazırlayanda gördüm ki, Eyvaz Azərbaycandan toplanmış qollarda olduğu kimi qəssab oğlu deyil, Qaşqay elxanının oğludur. Koroğlu Eyvazı Çənlibelə atasını aldadıb, yarı zor-yarı xoş aparmır. Eyvaz xan Koroğlunun ad-sanını, şöhrətini eşidib atasından icazə alaraq Çənlibelə - Koroğlunun yanına gedir.

Söhbət əsnasında Ərsalan Mirzəyi deyir ki, Qaşqaylar arasında Eyvazla bağlı yırlar daha çoxdur. Bölgədə Gəc Koroğlu və Gəc

Eyvazın adı ilə bağlı iki böyük məzar var. Pəhləvi dövründə o yerin adı dəyişdirilərək Gəcsaran qoyulmuşdur. Şirazdan təxminən 260 kilometr aralıda yerləşən Gəcsaran indi əhalisi təxminən 325 min nəfəri keçən bir şəhər olmuşdur. O yer öncələr kiçik bir kənd imiş. Təxminən 90 il əvvəl bölgədən İngilislər neft çıxarmağa başlayanda orada yaratdıqları şirkətin adını da yerin adı ilə əlaqədar Gəc Koroğlu Neft Şirkəti qoyublarmış. Heyf ki, Koroğlunun və Eyvazın məzarlarının olduğu yerə gedib ziyarət edə, orada yaşayan Qaşqay və Lorlardan Koroğlu haqqında şeirlər, rəvayətlər toplaya bilmədik.

Toyun son məclisi

Əminin telefonuna tez-tez gələn zənglər bizi bu kiçik cənnət guşəsindən ayırdı. Əmingilə saat 22-də gəlib çatsaq da, burada elə bil axşam yeni başlayırdı. Əminin bacıları, qardaşı, kürəkənləri, dayıları, onların xanımları, uşaqları, qohumları evdə idilər. Səbirsizliklə bizi gəzləyirdilər. Əyləşib bir stəkan çay içdikdən sonra məclis yenidən başladı. Ərsalan Mirzəyi Qaşqay setarında çalmağa başladı. Əminin dayılarının xanımları Telli və Timar yırlamağa başladılar. Dayısının 13-14 yaşlı oğlu Fərşad Cahangiri də oxumağa başladı. Xanımlar pəstən, yorulmaq bilmədən oxuyurdular. Fərşadın səsi isə daha gur və məlahətli idi. Gecə saat 2-də süfrəyə bozqovurma gələndə musiqiyə ara verdilər.

İran İslam İnqilabından sonra rəsmi toplantılarda çalib-oxumaq uzun müddət qadağan edildiyindən musiqi məclisləri evlərə, ailələrə daşınmışdı. Biz İran İslam Respublikasına getdiyimiz ilk günlərdən evləri kiçik bir musiqi salonu kimi görmüşük. Ailə üzvləri, qohumlar, dostlar bir yerə yığılıb çalib oxuyur, necə deyirlər, hərə öz məharətini göstərir.

Beləcə, Qaşqay toyunu yola verdik. Bizimlə görüşənlərin əksəriyyəti heyfşilənirdi ki, yaylaqlarda, açıq havada olan toyda iştirak etmədik. Biz də heyfşilənirdik.

**Şəkildə soldan Əli və Əzizə Şamil, Səhər Cahangirfam,
Nurəttin Parılı**

İran İslam İnqilabından sonra rəsmi toplantılarda çalib-oxumaq uzun müddət qadağan edildiyindən musiqi məclisləri evlərə, ailələrə daşınmışdı. Biz İran İslam Respublikasına gətdiyimiz ilk günlərdən evləri kiçik bir musiqi salonu kimi görmüşük Ailə üzvləri, qohumlar, dostlar bir yerə yığılıb çalib oxuyur, necə deyirlər, hərə öz məharətini göstərir.

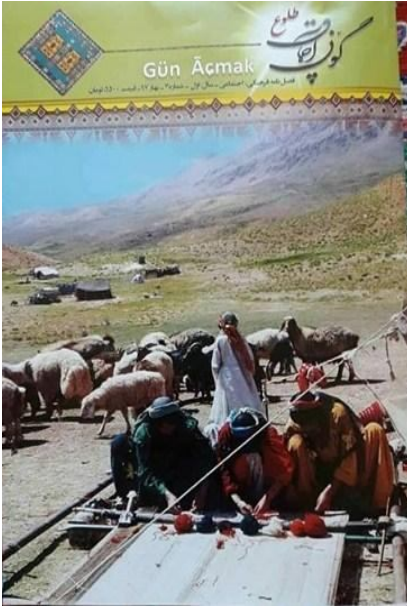
Beləcə, Qaşqay toyunu yola verdik. Bizimlə görüşlərin əksəriyyəti heyfsilənirdi ki, yaylaqlarda, açıq havada olan toyda iştirak etmədik. Biz də heyfsilənirdik.

İstəklərimiz çox idi. Gəc Koroğluya gedib Koroğlunun qəbri deyilən yerə baxmaq, o bölgədən folklor nümunələri toplamaq, yaylaqlara gedib Qaşqayların çadırında qalmaq, yaşlı aşiq

ların dilindən dastanlar dinləmək və onları lentə almaq istərdim. Heyf ki, vaxt və maddi vəziyyətimiz buna imkan vermirdi.

“Gün açmaq” dərgisi

Şirazda olarkən “Gün açmaq” adlı bir dərgi verdilər. Yazılarının çoxu Qaşqay Türkcəsində olan dərginin sahibi və redaktoru Zəhra İsgəndəri Nəsəbidir. Öyrəndim ki, 2017-ci ilin 5-ci ayından nəşrə başlayıb. Dərginin abunəçisi, alıb oxuyanı az olduğundan 6 sayı işıq üzü görüb. Aydınlar gileyləndirdilər ki, ana dilində məktəb olmadığından dərgidə yazılanları Qaşqaylar çətin oxuyurlar.

Şah rejimi devriləndən sonra yaranan qarışıqlıqdan istifadə edən Qaşqaylar da bir neçə qəzet və dərgi nəşr ediblər. Onlarda yazıların əksəriyyəti Farsca olsa da, şeirlər əsasən Qaşqay ləhcəsində olmuş. Həmin dərgilərin də ömrü çox olmayıb. Onlar da oxucu azlığından, maliyyə yetersizliyindən bağlanıb. Universitetlərdə oxuyan Qaşqay tələbələri də bir neçə dəfə dərgi nəşr ediblər. Həmin dərgilər də davamlı olmayıb. Tələbələr təhsili başa vurduqdan sonra hərəsi bir

yerə işləməyə gedib, necə deyərlər, dağılışıblar. Beləcə, dərgi də fəaliyyətini dayandırır.

Qaşqaylar haqqında kitabı nəşrə hazırlayarkən “Gün açmaq” dərgisinin taleyi ilə də maraqlandım. Öyrəndim ki, oxucu qıtlığından dərginin nəşrini dayandırmalı olublar. Sonra da dərginin adını dəyişərək “Fərauye fərhəng” (Mədəniyyətə doğru) adıyla fəaliyyətlərini davam etdirməyə başlayıblar. Dərginin adı dəyişsə

də, Qaşqay Türkcəsində yazıların sayı azalsa da, mövzu baxımından elə bir dəyişiklik baş verməyib. Yenə də əsas ağırlığı Türk xalqları və onların tarixi, ədəbiyyatı haqqında yazılar təşkil edir.

Tehranda aydınlarla görüş

Şirazdan Tehrana dönəndən bir neçə saat sonra Saminin qardaşı Siyaməkin evində bir ədəbi məclis qurduq. Mirzə ləqəbli şair Kərim Şəhrək, tanınmış nəşir Səid Muğanlı, nəşriyyat və kitab yayımı ilə məşğul olan tarix həvəslisi İsmayıl Yusifoğlu, ədəbiyyat aşığı Əli Himməti (Əlinin dediyinə görə, soyadı Ərəbcədəki hümmət (birlik) sözündən deyil, Hun beti kəliməsindəndir) gəlmişdi.

Söhbətin əsas mövzusu Azərbaycan Respublikasında nəşr olunan kitabların İran İslam Respublikasında nəşri məsələsi oldu. Nəşr olunan kitabların sayı gündən-günə artsa da, keyfiyyətinin məni qane etmədiyini bildirdim. Səbəb kimi də onların nəşr etdikləri kitabların əksəriyyətinin Sovet dövründə çap olunmuş, Sovet ideologiyası həpmiş kitablar olduğunu söylədim. Onu da qeyd etdim ki, Məmməd Səid Ordubadinin 12-ci yüzilin hadisələrindən bəhs edən “Qılınc və qələm” romanı belə ideoloji yöndən uzaq deyil.

Bu məsələdə elə bir ciddi fikir ayrılığımız olmadı. Dedilər ki, o taydan əlimizə keçən, məşhur olan əsərləri nəşr etməyə üstünlük veririk. Səbəbi də odur ki, kitabı alan olsun. Səid Muğanlı bildirdi ki, İsmayıl Vəliyevin çevirdiyi və ön söz yazdığı qədim Şumer (Sumer) dastanı “Gilqamış”ı böyük həvəslə min nüsxə nəşr etdim. Düşünürdüm ki, qısa bir zamanda satılacaq, mən onu təkrar-təkrar çap edəcəm. Gözlədiyim kimi olmadı. Kitabdən 200 dənəsini belə sata bilmədik. Qalanı neçə illərdi anbarda qalıb, yer tutur.

Söz verdim ki, Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra yazılmış və nəşr edilmiş tarixi roman və povestlərin elektron variantlarını onlara göndərəcəm.

3-4 saat davam edən söhbətin sonu Kərim Şəhrəkin şeirləri ilə bitdi.

Təbrizdə yaşayan dostum Seyid Məhəmməd Hüseyni biz Tehrana yola düşəndən sonra zəng vuraraq Kərim Şəhrəki ilə

görüşməyimizi bərk-bərk tapşırırmışdı. Müasir texniki imkanlara baxmayaraq, Tehran kimi bir şəhərdə arzuladığın adamla görüşmək heç də asan olmur. Şəhərin böyüklüyü, nəqliyyatın sıxlığı, iş-gücün çoxluğu adamların görüşməsinə əngəl olur. Vacib bir işin olanda belə istədiyini məntəqəyə getmək bəzən 4-5 saat çəkir. Bəxtimdən, Seyid Məhəmməd Hüseyninin tapşırığını yerinə yetirməyə, Kərim Şəhrəki axtarmağa vaxt sərf etməmişdim, planlaşdırmadığım halda özü gəlmişdi. Sakit, səmimi və mehriban bir insan olan Kərim Şəhrəklə öncələr görüşsək də, adı yadımda qalmamışdı. O, son şeirlərindən bir neçəsini oxudu. Şeirlərinin ruhu da özü kimi sakit və qəlboxşayan idi.

Görüşümüzün sonunda nəşirlər çap etdikləri kitablardan nümunələr bağışladılar.

Vəkil, şair, alim və sənətkarlarımız

Səhərisi günü Sami Sərdarimillini Təbrizə yola salıb, Aqşin Ağkəmərliklə getdik.

Aqşin Ağkəmərli ilə 1992-ci ildə Tehrandə tanış olmuşuq. Əsilləri Güney mahalından – Şəbüstərdəndi. Ailəliklə köçüb Tehrandə yaşayırdılar. Dış həkimi işləsə də, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə ürəkdən bağlı olan birisidir. Milləti üçün əlindən gələni əsirgəmir. Gah şeir yazır, gah uşaqlar üçün ana dilində kitabçalar hazırlayır, gah da aktyorluq, rejissorluq edir.

İşindən ayrılıb bizi Tehranı gəzdirən, aydınlarla tanış edən, Şah Əbdüləzim kompleksində Səttarxan Sərdarimillinin qəbrini tapıb ziyarət etməyimizə şərait yaradan, Məşrutə qəhrəmanının qızı Məsumənin evinə gedib onunla müsahibə almamıza şərait yaradan da Aqşin bəy olmuşdu.

1992-ci ildə başlayan tanışlığımız ailəvi dostluğa çevrildi. Bu da səbəbsiz deyildi. Aqşin Ağkəmərli o tayla bu tay arasında körpü rolunu şəərəflə daşıyır. Birinin xəstəsinə dərman lazımdır gətirir, başqa birisinin xəstə tanışını Tehranın, Təbrizin xəstəxanalarına aparıb müalicə etdirir. Onun turizm şirkəti yoxdu. Amma İran İslam Respublikasından Aqşinin adına gəlib Bakını, Azərbaycan

canın müxtəlif şəhər və kəndlərini gəzənlərin, qohumlarını axtaranların sayı turist şirkətlərinin müştərilərindən heç də az deyil.

Ailəsi ilə Bakıda yaşayan Aqşin Ağkəmərli ildə bir neçə dəfə o taya gedir. Bizim Şiraza, Qaşqaylarla görüşə getməyimizdən də xəbərdar idi. Bərk-bərk tapşırırmışdı ki, geri dönəndə onu Tehranda görək. Mən də zarafatla “Aqşin bəy, hesabatımızı Bakıda qəbul etməyə səbrin çatmadımı?”- deyə soruşanda gülərək bildirdi: “Həm elədi, həm də buradakı dost-tanışlarıma demək istəyirəm ki, Bakıdan gəlib Qaşqaylarla görüşə gedirlər, Siz Tehranda yaşaya-yasaya Qaşqaylarla, Xələclərlə, Sunqurlarla, Qızılbaşlarla sıx əlaqə qurmursunuz!”

Şəkilə soldan Cavad Dərbəndi, Əli Şamil, Səccad Səidmehr və Nasir Məhəmmədzadə

Buna görə də, Aqşin Ağkəmərlinin tapşırığını yerinə yetirdik. Aqşin Tehranda anasıgildə qalırdı. Biz oraya gedəndə bacıları da görüşmək üçün gəlmişdilər. Bir az söhbət etdikdən sonra Aqşin bəy dedi: “Xanımlar söhbətlərini davam etdirsinlər. Bizi gözləyirlər. Gedək biz də orada söhbətə başlayaq”.

Tehran Dəməvənd dağının ətəyində yerləşdiyindən şəhərin güney məhəllələrində havanın temperaturu 40 dərəcəni keçəndə

belə quzeyində, yəni dağın yamacındakı məhəllələrdə havanın temperaturu 25-30 dərəcəni keçmir. Biz də isti məhəllədən sərinə getməliydik.

Şəhərdə sıxlıq olduğundan istədiyiniz yerə minik maşını ilə getmək çox vaxt aparır. Metro da hər yerə işləmir. Buna görə də, Aqşin bir motorellər alıb anasının qaldığı evin zirzəmisində -maşın qarajları olan yerdə saxlayır. Motoroller maşın sıx olan yerlərdən də asan keçir. Bəzən tıxac olan yerlərdə motorolləri səkiyə çıxmalı olurduq. Beləcə vaxt itirmədən Afrika xiyabanının quzeyindəki müasir layihələr əsasında hazırlanmış məhəlləyə gəldik. Aqşinin dediyinə görə, bura bir növ ofislər səhərciyidir. Adamlar gündüz burada - yaylaqda işləyir, axşam da şəhər mərkəzindəki evlərinə dönürlər.

Biz də Tehranın tanınmış vəkillərindən olan Səccad Səidmehrin ofisinə çatdıq. Əslən Urmiyadan olan Səccad Səidmehrin uzun müddətdir Tehranda yaşayır. Cümə günü olduğundan ofisə gələn-gedən yox idi. Səccad Səidmehrin dostları Cavad Dərbəndi və Nasir Məhəmmədzadə ilə bizi gözləyirdilər.

İranda dost-tanışların bir yerə toplanma, söhbətləşmə, özləri üçün əyləncələr təşkil etmə ənənəsi var. Əslində bunlar bir dərnək rolunu oynayır. Lakin adamlar rejimin bürokrati əngəllərinə görə belə toplantılara dərnək adı verib rəsmiləşdirmirlər.

Səccad Səidmehrin əsas peşəsi vəkillik olsa da, necə deyirlər, ailəsini vəkillikdən qazandığı pulla keçdirsə də, gözəl şair, yazıçı kimi də tanınır. Kitablarını da vəkillikdən əldə etdiyi pulla nəşr etdirir.

Orada tanış olduğum Cavad Dərbəndi də vəkildir. Əsli Marağadan olan Cavad Dərbəndi dostları və tanışları arasında gözəl ney ustası kimi tanınır. Onun saza marağı da vəkilliyə və ney çalmaya olan həvəsindən az deyil. Sadəcə, dost-tanış məclisində saz çalmaqla kifayətlənmir. 30 ilə yaxındır aşıqlarımız haqqında bilgi toplayır, ömür yollarını dəqiqləşdirir, şeirlərinin nəşrinə və kasetlərinin hazırlanıb yayılmasına yardımçı olur.

İranda yaşayan aşıqlar haqqında ensiklopedik bilik sahibi olan Cavad Dərbəndi 3 cildlik kitab nəşr etdirib. Ərəb əlifbası ilə hər biri 700-800 səhifə olan bu kitabda Dərbənd, Borçalı, Göyçə, Gəncə, Şirvan və b. bölgələrimizdən olan aşıqlar haqqında bilgiyə rast gəlmək olar. Dəfələrlə Azərbaycan Respublikasında olan Cavad Dərbəndi kitabının 4-cü cildi üçün materiallar toplayır.

Taniş olduğum təbrizli rəssam Nasir Məhəmmədzadə qəri-bə taleyi ilə diqqətimi çəkdi. Tehranda yaşayırmış. Güzaranı da yaxşıymış. Övladları pul qazanmaq üçün Cüney Afrikaya gedirlər. Orada iş yeri açırlar. Lakin uğur qazana bilmirlər. Ata övladlarının ardınca Kemtavu şəhərinə gedir. Onlara yardımçı olmağa çalışır. Beləcə, özü də Güney Afrikada qalıb işləməli olur.

Söhbətimizin əsas mövzusu ədəbiyyatdan, incəsənətdən, Qaşqay ellərindən, Türk dünyasından oldu. Hərdən başqa dostları gəlsə də, çox oturmədilər. Bizim söhbətimiz isə 4 saatdan çox çəkdi. Orada olduğum vaxt diqqətimi çəkən bir şey oldu. Süfrəyə müxtəlif meyvələr qoymuşdular. Onların arasında qırmızı qarağat da vardı. Mən xəbər aldım ki, bunu haradan almısınız? Səccad bəy dedi ki, yaxınlıqda bağ var, oradan yığıb gətirib. Elə bil dilər ki, Azərbaycan Respublikasında qırmızı qarağat bitmədiyinə görə maraqlı oldum. Başqa meyvələrə deyil, qırmızı qarağatın haradan alınması ilə maraqlanmağımın səbəbini izah etdim.

Təbrizdəki bəzi dostlarım qırmızı qarağatı çox sevirlər və ondan dərman kimi istifadə edirlər. Buna görə də, hər yay onlara qırmızı qarağat göndərməyə çalışıram. Görüşəndə də deyirəm ki, niyə özünüz qırmızı qarağat kolu əkmirsiniz. Deyirlər ki, bu tayda qırmızı qarağat yoxdu. Mən Təbriz bazarında qırmızı qarağat görməsəm də, inana bilmirdim ki, İranda bu bitki olmasın. Onlara deyirdim, ola bilməz ki, İranda qırmızı qarağat olmasın. Siz diqqət yetirməyibsiz. Onlar öz dediyində qalırdılar. Buna görə də, Tehrandan Təbrizə zəng vurub dostlarıma süfrədəki qırmızı qarağatı göstərdim və Səccad Səidməhlə danışdım. Dedim ki, Tehrana gələndə ondan qırmızı qarağat kolu alıb bağçanızda basdırın.

Yeni tanış olduğum aydınlar söz verdilər ki, gələn il mən İran İslam Respublikasına gələndə kimi onlar Xorasan, Sunqur, Xələc və b. bölgələrdə yaşayan Türklərlə əlaqə quracaqlar və bizi də oraya aparacaqlar.

Axşam sərinə düşəndə Aqşin bəyin anasıgilə qayıtdıq. Bir azdan İsmayıl Yusufoğlu da oraya gəlib öz məşını ilə bizi Tehrandakı Xomeyni aeroportuna apardı.

Beləcə, Qaşqay elinə ikinci səfərimizi də başa vurub Bakıya döndük.

Sonuc

Qaşqaylar bölgədə yaşadıkları illər boyunca çox savaşlarda iştirak ediblər. Bu savaşlarda 10 minlərlə övladlarını itiriblər. Dəfələrlə obalarına basqınlar olub. Qocaları, qarıları, qız-gəlinləri, oğul-uşaqları öldürülüb. Qoyun sürüləri, mal-qara naxırları, at ilxı-ları, xalça-palazları, ev əşyaları, bir sözlə, mal-mülkləri talan edilib. Buna baxmayaraq onlar heç vaxt əyilməyiblər. Toparlanaraq yenedən dirçəlib mübariz əhval-ruhiyyələrini qoruyub saxlaya biliblər.

Farslarla, Lorlarla, Bəluclarla, Ərəblərlə və b. xalqlarla eyni bölgədə yaşasalar da, onlarla heç bir milli və dini zəmində qarşıdurmaları olmayıb. Onların haqları tapdanda silaha əl atıblar. Bir sözlə, savaşlar əsasən elin daxili muxtariyyətini əldən vermədiyinə görə olub. Ənənəyə bağlı olduqlarına görə atababalarının yaşadığı kimi sərbəst yaşamağa çalışıblar.

Hakimiyyətdəkilərə isə əmir və göstərişləri sözsüz yerinə yetirən toplum gərək idi. Bu xüsusiyyət isə Qaşqaylar üçün xarakterik deyildi. Elat mədəniyyətinin daşıyıcısı olan Qaşqaylarda el, tayfa daxilində bir seçib-seçilmək ənənəsi vardı. Necə deyirlər elat mədəniyyəti ilə oturaq mədəniyyətin arasındakı qarşıdurmalar da çox vaxt toqquşmalara səbəb olurdu.

Savaşlarda uduzmayan Qaşqaylar diplomatiyada, danışıqlarda uduzurdular.

Hazırda onların toxuduqları xalça və kilimlər xarici ölkələrə İran və ya Şiraz məhsulları kimi ixrac olunurdu. Bu günün

özündə də Qaşqaylar toxuduqları xalça və kilimlərdəki naxışları Türk xalqlarındakılarınla qarşılaşdırır, onların anlamını izah edir, mifik təfəkkürlə bağlılığına dair maraqlı fikirlər söyləyirlər.

Kitabı nəşrə hazırlayarkən İsvecdən dossent Səadət Kərimi mənə bir şəkil göndərdi. Bildirdi ki, şəkil Londondakı Freyd Muzeyindədir. Otaqdakı divanın üzərində və arxasında xalça var. Səadət xanım maraqlanırdı ki, bu xalçalar hara xalçasıdır. Mən ona cavab yazmaq üçün şəkili uzun illər Azərbaycan Xalça Muzeyinə rəhbərlik etmiş Röya Tağıyevaya göndərdim. Sahəsinin tanınmış mütəxəssisi olan Röya xanım bildirdi ki, bu xalçaların çeşnişi Qalşqay xalçalarının çeşnişi ilə eynidir. Demək məşhur psixoanalitik Siqmund Freyd Qaşqay xalçası üzərində əyləşərək düşüncələrini qələmə almış.

Ümumtürk düşüncəsini günümüzədək daşıyan, mədəniyyət tariximizi yaşadan sənət əsərlərinin başqalarının adına çıxmasından doğan rahatsızlıqlarını da tez-tez dilə gətirir, haqlarının tapdanmasına passiv də olsa etirazlarını bildirirlər.

Qaşqay eli özündə müxtəlif tayfa, tirə və nəsili birləşdirdiyinə görə, onların xalça və kilimlərinin naxışı kimi dialektlərində, folklorunda da bir rəngarənglik var. Bölgədə indiyədək ciddi və elmi əsaslarla nə folklor nümunələri toplanıb, nə də dialektlər öyrənilib. Necə deyərlər, dünyasını dəyişən hər bir Qaşqay qarısı, qocası özü ilə zəngin bir kitabxanayı torpağın altına aparıb. Çünki vaxtında onları dindirən, bildiklərini yazıya alan, kağıza köçürən, qoruyub saxlayan olmayıb. Təkaməyərək toplanılan folklor nümunələri də elmi əsaslarla pasportlaşdırılmayıb.

Oturaqlaşmış əhali bir-birini tanımaq üçün “haralısan” deyə xəbər alır. Bu da təbii və normal bir haldır. Qaşqaylar isə hələ də bizlərin keçmişini yaşadır. Onlar oturaq həyata gec keçdiklərində bu gün də görüşəndə bir-birlərini yaxından tanımaq üçün soruşurlar: “Ne kayrasaŋ?” Yəni “Hansı tayfadansan/tirədən-sən/qövmdənsən?”. 11-ci yüzil Türk dünyasının dahi alimi Mahmud Kaşqarlı “Divanü luğat-it Türk” (“Türk dillərinin di-

vani”) əsərində Oğuzların *boy* “qəbilə” sözünü açıqlayarkən yazır: “Bir-birini tanımayan iki adam qarşılaşdıqları zaman öncə salamlaşar, sonra “boy kim?” deyər soruşurlar ki, “hansı boydansa?” deməkdir... Beləliklə, biri o birinin boyunu tanımış olur...”du (“Divanü luğat-it Türk”. Tərcümə edən və nəşrə hazırlayan: Ramiz Əskər. Bakı, 2006. 4 cilddə, birinci cild səh.349).

Demək, Qaşqaylar hələ də əski Türk ənənəsini yaşatmaqdadır.

Azərbaycan 28 ilə yaxındır öz müstəqilliyini elan etsə də, İran İslam Respublikası ilə mədəni əlaqələr lazımı səviyyədə qurula bilməyib. Bu da araşdırıcılarımızın orada işləməsinə, folklor nümunələri toplamasına, ekspedisiyalar göndərilməsinə əngəl törədir. Bizim səfərlərimiz isə gələcəkdə bu yöndə iş aparmaq istəyən gənc araşdırıcılara yön göstərmək məqsədi daşıyır.

Qaşqay aydınlarının topladığı folklor nümunələri arasında “Əsli-Kərəm”, “Qərib-Şahsənəm”, “Mahmud-Nigar”, “Koroğlu” dastanları, “Axsag Ceyran”, “Yollu və Yolsuz”, “Ala dev”, “Se-yidi xan”, “Mehri Xavər”, “Yan (balaca) oğul” (Bu nağıl Azərbaycanda geniş yayılmış “Məlik Məmməd” nağılının bir variantıdır. - Ə.Ş.), “Allı Daşaqılı”, “Çirkin qız”, “Gözəl qız” daha məşhurdur.

Qaşqaylar arasında söylənilən yırlar əsasən 7 və 8 heçalıdır. Bu da Qaşqay musiqinin ritminə daha uyğun gəlir. Folklor nümunələrinin az bir qismi olduğu kimi, bir qismini də Farscaya çevirərək kitab şəklində və qəzet-dərgi səhifələrində nəşr etilib.

Assimilasiya sürətlə getdiyindən Qaşqay folkloru da məhv olmaqdadır. Dünya mədəniyyətinin bir parçası beynəlxalq təşkilatların, mədəniyyət mərkəzlərinin gözü qarşısında əriyib gedir. İran İslam Respublikası qapalı ölkə olduğundan bir çox beynəlxalq qurumlar da buna müdaxilə edə bilmir.

QAŞQAY ELİNDƏN TOPLANMIŞ FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ

ATA SÖZLƏRİ (ZƏRBÜL-MƏSƏLLƏR)

Adam mənə ögüd verir, özü çöllərdə göt verir.
Arvadın uşsağı olur, kişiyi Al aparır (Al/Hal anası).
Ayran yoxudur içe, atınan gedir siçe.
Baş-qulağımı unlu gördün, adı deyirmançı qoyduñ.
Çaqqal var ki baş yiyer, qurduñ adı pes çıxmış.
Çaydan gəçəndə ağ götünən qərə göt bəlli olar.
Deveçinən yoldaşlıq edənə dərvasası geñ olası.
Deve təkin günbəgün geri işir.
Dolətliniñ iti yatmaz, beçaranıñ (kasıbın) si...i.
Dowar (davar, sürü) geri büküləndə (dönəndə) ağsağ qaççı
iləri düşür.

Eşşəgi palan saxlar, qoşunu yalan.
Eşşəgim su içmə, görəg sən qoduq sallan (salacaqsan), ya
mən? (Ay eşşəgim mənə ləc edib su içmə, baxalım görüm,
sən zərər görürsən, ya mən? – **Cəfər Eyvəzi Yadıkurı**)
Əbləh köpək tazıdan artıq qaçar.
Ərli ağlar, ərsiz ağlar, qırx oynaşlı qərə bağlar.
Gündüz gedir yar-yar edir, gecə gəlir zar-zar edir.
İki toydan qalan çəññi gününə düşmüş (çəññi – musiqiçi;
Qaşqaylarda çəññi sosial baxımdan aşağı bir təbəqə sayılır. On-
larla müqayisədə aşıqlar daha sayqılıdır).

İñnar (Fars. sanki, elə bil) qərib it meççidə gəlmiş.

İñnar toyda oss...muş.

İşimiz düşdü qaza (ev quşu), qaz özünü qoydu naza.

İtin yağ yeməgi adamı yandırır, quyruğunu ələm
(bayraq) edməgi adamı yandırır.

İt olan, əvinə küçük uşsağı olmayan (İt olasan, evin kiçik
uşağı olmayasan)

Kora hay oldu, kəççələ fürsət.

Xına çox olanda götə qoyarlar.

Xoruz towuğa çus (oss...ur) edir, deyir bəni-adəm (Ərəb. adam oğlu, insanlar) kordur.

Qonşu qızınını topuğu qılıdır.

Qonşu payı verdiñ, dərdindən öldün.

Oğul kəndə gidən olanaçaz Tat doyardası (doyuracaq), qız çörək yapan olanaçaz it doyardası (Oğul alışı-verişdə bacarıqlı olanadək dükançını doyurdu, qız çörək yapmaqda mahir olanadək iti doyurdu - **Cəfər Eyvəzi Yadıkırı**).

Bunun bir başqa varyantı da var: Tazza kəndə gedən Tat doyardası, tazza çörək yapan it doyardası (Kəndə alışı-verişə gedən təcrübəsiz adamı Tat (Fars) dükandarları aldadacaq. Çörək yapmayı təzə öyrənən qızın da təndirə yapıdığı çörək o qədər küt gedəcək və eşiyə atacaqlar ki, köpəklər yeyib tox olacaqlar – **Cəfər Eyvəzi Yadıkırı**).

Özüm geddim ayran vermədilər, qasıdım gedmiş kərə gətirə.

Si...ən si...dirənlər tər-tazza, görənə verərlər cəza.

Soyulandan sora yoluñ boyuna surə (Karvan soyulduqdan sonra ehtiyatlı tərənməyin, gizlənməyin nə mənası var? – **Cəfər Eyvəzi Yadıkırı**).

Şor çayda bir göt-götə dəymiş.

Towuq ölsə, bir çəng tükdür, deve ölsə, dərrisi bir böyük ükdür (ük: yük).

Təgəyə (təkəyə) dedilər: daşşaqın arasını açıqdır, dedi: arasında hesab-kitab vardır.

**Göndərən: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli.
Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən: Fərhad Cavadi.**

BAYATILAR (ASANAKLAR)

Ayaqsız qəçə bilməm,

Damıñdan üçə bilməm.

Dəññizə xətm (bitər, sona

çatar) olar yol,

Gözündən geçə bilməm.

Dan ulduzu batançəz,
Oyaq gözlər yatançəz.
Yol gözlədim gəlmədiñ,
Ax, ta qiyamətənçəz.

Telləriñ xərmən-xərmən,
Aləm əsir nə bir mən.
Gəl aləmi bağışla,
Ta bir qalam əsir mən.

Bu yol gedər Təbrizə,
Qənnati rizə-rizə,
Xudam, bir yol ver bizə,
Biz gedək ölkəmizə.

Bu yol gedər Bağana,
Dolanır aftabana (magistral yol).
Mən bir maral ovcusu,
Oğradım gəl (sürü) ceyrana.

Qarşıda yatan oğlan,
Köynəgi kətan oğlan,
Adaqlıq apardılar,
Xəbərsiz yatan oğlan.

Qərşidə yar obası,
Döğülür nağarası.

Əvəzullah Səfərinin lentə yazıb göndərdiyi bayatları Fərhad Cavadi yazıya köçürüb. Əvəzullah Səfəri şairdir. Qaşqay folkloru və etnoqrafiyası ilə də uğraşır. Dediynə görə, 800-dən çox bayatı toplayıb. Lakin onun hansını xalqdan topladığını, hansını özü yazdığını müəyyənləşdirə bilmədik.

Ağ alma, qızıl alma,
Sat mənə qızıl alma.
Cavanlıq gələr keçər,
Üzümü geri salma

Boğça gətir, gül apar,
Xəlvətdir bağ arası.

Qərşidə quzzu gördüm,
Teli qırmızı gördüm.
Şükr eylərəm Tarıma,
Səvdigim qızı gördüm.

Göydə durna dolanır,
Qanadları bulanır.
Ta bir ana yerdə var,
Məhəbbət otu (odu) yanır.

Yağış gəlir, qar gəlir,
Dünya bizə dar gəlir.
Ğəm yemə, qışdan sora
Heyva gəlir, nar gəlir.

Bizə bir atlı gəldi,
Sözləri dadlı gəldi.
Kölgəsi şer (şir, aslan) başında,
Laçın qanadlı gəldi.

Atlı tələsdi getdi,
Bağırımı kəsdi getdi.
Qar təkin sel yaratdı,
Yel təkin əsdi getdi.

Ağ dağlar, yassı dağlar,
Qar gəldi basdı dağlar,
Üç ay sazlı-söhbətli,
Doqquz ay yaslı dağlar.

Aya bax, nice gedər,
Örgənmiş gecə gedər,
Qız döşüñ arasında,
Bir yol var, Haca gedər.

Ağ Qurunun kahısı,
İşdim qaldı yarısı,
Mən işdim yar işmədi,
Oldu ilan ağısı.

Bir qız gördüm heleyçi,
Saçı belində qəmçi,
Gözləri gəl-gəl edər,
Kirpikləri yalançı.

Bu dərə başdan gələr,
Süzülür daşdan gələr.
Hər kimiñ yarı vardır,
Səhər o başdan gələr.

Bu dərə buz bağladı,
Dibi yarpız bağladı,
Qonaq oldum bir əvə,
Atı mı qız bağladı.

Bu dərə piyanlıdır(biyanlıdır),
Bu piyan qumanlıdır,
Mənim əvim yandıran,
Gedən ağ tumannıdır.

Bu dərənin boyunu,
Çoban qaytar qoyunu,
Nə olaydı bir görəm,
Nazlı yarın boyunu

Bu dərəynən duz gəlir,
İkki tər lan qız gəlir.

Biri mənim yarımdı,
Biri əyəsiz gəlir.

Bura gowdı (çöl, sehra) Kunarı,
Boyuñ Meymənd çınarı,
Üzüñ döndər beri bax,
Səni yaradan Tarı.

Çahzalın boynağında,
Qoç-quzzu yatağında,
Qar yağar caydağında (can
dağında)
Dudaq qoyag dudağa,
Nazlı yar qucağında.

Dərbənd ki, deyərlər,
Bir parça bağdır.
Alt yanı dəryadır,
Üst yanı dağdır

Dəryaya atdı məni,
Balıxlar utdu məni,
Bilməm hansı gözəlin,
Qərğişi tutdu məni.

Dərya qırağındəkilər,
Ağ əllər, göy miləklər,
Oğul qızın dərdinnən,
Qah gedər, qah iməklər.

Göydə ulduz olaydım,
Dibəkdə duz olaydım.
Yarım bizə gələnnə,
Mən yalnızız olaydım.

Kəhər atın qulunu,
Məxmər edin çulunu,

Biz gəlmişik aparak,
Sizin bağın gülünü.

Kəhər at nalı neylər,
Ağ boğaz xalı neylər,
Mümsadı qəşəng oğul,
Dünyada malı neylər?!

Kumuca (balaca) bel bıçağı,
Mən oldum yar naçağı.
Bir səhər gəl, bir pəsin
(ikindi, günorta ilə axşam arası),

Bir də günorta çağı.
Qoz ağacı qolum yar,
Qol boyna salım yar,
Necə mənsiz gəzirən,
Daş ürəkli zalım yar.

Qoz ağacı, qozu yox,
Altı çəmən toxu yox,
Ana durar yer yığə,
Baxar, görər qızı yox.

O tayda quzu gördüm,
Teli qırmızı gördüm,
Açıldı cənnət dəri,
Səvdigim qızı gördüm.

O taydakı towada (qaya),
İki quş bir yuvada,
Yarım atlanmış gedir,
Mən qalmışam piyada.

Səhər-səhər gün dəmi,
Qurrumuş ağzım nəmi.
Üzün dönnər bir öpəm,
Açıla gözüüm dəmi.

Yer sarı, gədik sarı,
El köçdü Farsa sarı,
Ann vermişəm Tarıya,
Bir dön bax bizə sarı.

Yarı yolladım ləkə,
Qorxuram peslik çəkə,
Təmmaxısı (tənbəkisi)
tükənmiş,
Mixək yollaram çəkə

Göndərən: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli. Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən Fərhad Cavadi.

Əlim əlim xınası,
Əlim Gülgəz xınası.
Yağlıx geti oynuyam,
Kürəkənin anası.

Gin getdi pəsin oldu,
Od getdi, xəsil oldu,
Getmədim ala gözdən,
Can gəldi təslim oldu.

Gin getdi zərdə qaldı,
El gitdi gərdə qaldı,
Getmədim ala gözdən,
Ürəkdə dərdə qaldı

Qızım, qızım hərili qızım,
Şah Abbasın gəlini qızım.
Böyün sava nişan gəlir,
Kətxudadan bişan gəlir.

Mixəy əkdim gördülər,
Göyerməmiş dürdülər,
Xoş o kakam halına,
Səvdigini verdilər.

Oğul bir gin çapıtdır,
Deyə bəxtin yatıpdı,
Tə sən gedin mal bulan,
Qoça qızı satıpdır.

Mixək əkdim bucağa,
Şamı qoydum ocağa,
Qorxma ürəksiz kakam,
Özü gəlir qucağa

Yığılır gəlir min adlı (atlı),
Seyrini görər bir adlı (atlı).

Söylədi: Zəhra Qənixanı, Şiraz, 55 yaşında.

MƏRASİM NƏĞMƏLƏRİ

Qaşqay qadınları və qızlarının yun darayarkən və ya əyi-rərkən oxuduqları mahnılardan nümunələr:

Əlim şir (şir, aslan), əlim şir,
Şir, gəl mənə mədəd ver.
Mədəd verənim yoxdur,
Çörək yeyənim çoxdur,
Vuran, söyənim çoxdur.
Towlar (işlər) əlim, ırlar dilim,

Towlaram ta ola gilim (kilim)
Towar bacı, tow ver gələ,
Xanım bacı, xam (xam ip) ver
gələ.
Hər rəngdə bir yaz olsun,
Hər nəqşə şahbaz olsun.

Qadınlar çəltiyi qabıqdan çıxarmaq üçün həvənglərdə dö-yөрkən oxuduqları mahnılardan nümunələr:

Hayna, heli hayna, siz da deyñ hayna,
Biz de derəg hayna, varı deyñ hayna.

O tayda yar obası, döğülür nağarası.
Boğca gətir gül apar, xəlvətdir bağ arası.

Hayna, heli hayna, siz də deyñ hayna,
Biz də derəg hayna, varı deyñ hayna.

Kəhər atıñ qulunu, məxməl edin çulunu.
Biz gəlmişək aparag, sizin bağın gülünü.

Ülgərəm, aya bəndəm, çeşməyəm, çaya bəndəm,
Üzün döndər bir öpəm, həsrətli vaxt məndəm.

Hayna, haynalı qızlar, cibi aynalı qızlar,
Aynayı ver mən baxam, gəşəng deməli qızlar.

Ay aydıdır ay batmaz, itlər dulanır, yatmaz,
Şahmar çalsun anayın ki sənən ayrı yatmaz,

Dağdan endirdim qarı, məcməyə düzdüm narı,
Bəzədim yola saldım, naz ow gəməzəli yarı.

**Mərasim nəğmələrini Mənuçehr Kəyaninin
doktorluq dissertasiyasından aldıq.**

XALQ MAHNILARI

Xalq mahnılarının mətinləri bayatı formasında 7 hecalı və gəraylı formasında 8 hecalıdır. Musiqisi 6-8 ritmində olan mahnılar əsasən şur dəsgahı üstündə oxunur.

Kəsmə, nar ağacıyam

Sərhəddin yeli əsdi (Qaşqaylar yaylağa, dağa
Fars. “sərhəd” də deyirlər),

Sovuğu məni kəsdi.

Bir gözüm yara qurban,

Bir gözüm mənə bəsd.

Nəqarət

Kəsmə, nar ağacıyam

Şirin bar ağacıyam

Kəsmə, narım töküldü

Şirin barım töküldü

Qız, qaşların edər qan,

Məst gözlərin alar can.

Mən bir tənəm dörd əcəl
(tən - vücüd, bədən; dörd əcəl – burada: iki göz
və iki qaş) dörd dənə can alan Əzrayilə təşbih
edmişdir - **Cəfər Eyvəzi Yadıkurı**).
Müşkildir aparam can.

Nəqarət

Kəsmə, nar ağacıyam,
Şirin bar ağacıyam.
Kəsmə, narım töküldü,
Şirin barım töküldü.

Hayna həli

Çeşməniñ başi mənəm,
İçiniñ daşı mənəm.
Yar gəldi geçdi burdan,
Əliniñ quşu mənəm.

Nəqarət

Hayna, həli, hayna,
Biz də derəg: “hayna”,
Siz də deyij: “hayna”.
Hayna, həli, hayna,
Varı deyij hayna,
Hayna, həli, hayna,

Bu toyda oynamışam,
Baş yerə qoymamışam.
Yar gəlmiş, burdan getmiş,
Mən xəbər olmamışam.

Nəqarət

Hayna, həli, hayna,
Biz də derəg: “hayna”,
Siz də deyij: “hayna”.
Hayna, həli, hayna,

Varı deyij hayna,
Hayna, həli, hayna.

Suda baliq yan gedər,
Kəsmə, bağrım qan gedər.
Üzün döndər, bir öpəm,
Əcəl gəlmiş, can gedər.

Nəqarət

Hayna, həli, hayna,
Biz də derəg: “hayna”,
Siz də deyij: “hayna”.
Hayna, həli, hayna,
Varı deyij hayna,
Hayna, həli, hayna.

Marala bax, bax-bax

İrəvandan gəldim bəri,
Marala bax, bax-bax!
Əbdal oldum, dögdüm dəri (qapı),
Marala bax, bax-bax!

Səvdim alagöz dilbəri,
Marala bax, bax-bax!
Yar içmiş məst o məstanə,
Ceyrana bax, bax-bax!

İrəvanda bir quyu var,
Marala bax, bax- bax!
Şəkərdən şirin suyu var,
Marala bax, bax- bax!

Hər gözəliq bir xuyu (xasiyyəti) var,
Marala bax, bax- bax!
Yar içmiş məst o məstanə,
Ceyrana bax, bax-bax!

Kəylik qonmuş daş üstünə,
Marala bax, bax- bax!
Qələm çəkmiş qaş üstünə,
Marala bax, bax- bax!

Hər nə deyij baş üstünə,
Marala bax, bax- bax!
Yar içmiş məst o məstanə,
Ceyrana bax, bax-bax!

Yar gəl, ay gəl

Getdim gördüm su doldurur,
Yar gəl, ay gəl.
Su yerinə gül doldurur,
Yar gəl, ay gəl.

Nəqarət

Yar mehrəbanım, gəl ay, gəl ay,
Bir şirin zəbanım, gəl ay, gəl ay.

Getdim gördüm bulağdadır,
Yar gəl, ay gəl.
Əl-üzünü yumagdadır,
Yar gəl, ay gəl.

Nəqarət

Yar mehrəbanım, gəl ay, gəl ay,
Bir şirin zəbanım, gəl ay, gəl ay.
İsladım Xəmis xınasın, gül gülabdan (Xəmis - xınası
ilə məşhur kənd),

Bəzətdim hiclə otağın, gül gülabdan.

**Toplayıb göndərən: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli,
Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən Sami Sərdarimilli**

Hayna, lay-lay

Bu dərə başdan gələr,
Süzülür daşdan gələr.

Nəqarət

Hayna, lay-lay,
Hayna, lay-lay.

Hər kimiñ yarı vardır,
Səhər obaşdan gələr.

Nəqarət

Hayna, lay-lay,
Hayna, lay-lay.

Əkin əkilən yerdən,
Korza (lək, kərdi) çəkilən yerdən.

Nəqarət

Hayna, lay-lay,
Hayna, lay-lay.

Üzün döndər, bir öpəm
Zülfün bükülən yerdən.

Nəqarət

Hayna, lay-lay,
Hayna, lay-lay.

Bu əkin əkin olmaz,
Eşq otu (odu) sakin olmaz.

Nəqarət

Hayna, lay-lay,
Hayna, lay-lay.
Varı aləm yığılsa,
Öz yarım təkin olmaz.

Nəqarət

Hayna, lay-lay,
Hayna, lay-lay.

**Toplayan: Zəhra Əlirza qızı Tahirifər, 29 yaşlarında,
orta məktəb müəllimi, göndərən Ərsalan Mirzəyi. Ərəb
əlifbasından Latin əlifbasına çevirən Sami Sərdarimilli.**

UŞAQ ŞEİRLƏRİ

- Develər handan gələr? (hardan?)
- Sərvistandan gələr!
- Nəmənə yiyər?
- Şirə-şərbət!
- Nəmənə siçər?
- Xurma- xərək

Kar Ahəng

Elim şer, elim şer.
Şer, gəl mənə mədəd ver.
Mədəd verənim yoxdur,
Gəlib gidənim çoxdur.
Çayı içənim çoxdur,
Qəylan çəkənim çoxdur,
Mədəd verənim yoxdur.

Elim şer, elim şer,
Şer, gəl mənə mədəd ver.
Elim-elim əvrişim (ipək),
Əlimdəki göy quşum,
Üçdü geddi Təbrizə,
Haçan gələr, Nowruza?
Kakam (qağa, böyük qardaş) girdəg içində,
Əli gəlin saçında.

Elim şer, elim şer,
Şer, gəl mənə mədəd ver.
Mədəd verənim yoxdur,
Gəlib gidənim çoxdur.
Çayı içənim çoxdur,
Qəylan çəkənim çoxdur,
Mədəd verənim yoxdur

Sicilləmə-Təkərləmə

Mətəlləriñ başlangıcı
Mətəl-mətəl mətiñizə,
İki sıçan götünüzə,
Biri zərdə (zil qara), biri çərmə (ağ və boz rəngin
qarışığı, yəni həmin rəngdə olan at və ya eşşək),
Mindim çərmə kindinə (kürəyinə, belinə),
Çaptım Kuşan yoluna,
Kuşan yolu dərvaza,
Ayı gördüm yer qaza.
Suğan verdim sountum (yaşartdım, gözünü yaşartmaq),
Alma verdim ovutdum (ovutdum),
Getdim gördüm:
Şah qizi qalı toxur,
Üstündə bülbül oxur,
Gördüm ki, bir palandır.
Altında bir Qurandır.
Oxuyanda gördüm ki,
Varı gəplər yalandır (gap: söhbət).

YANILTMAQLAR (Dil oyunları)

Tacı bacı, sac sizde?
Seysan səkiz sarı arıq sirçə şorbası.
Deve doğdu adam gətirdi, ya gedər geri baxar.

**Toplayıb göndərən: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli.
Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən Sami Sərdarimilli**

TAPMACALAR (Mətəllər)

Aldım bir dana, açdım miñ dana (Nar).
Aldım qazan, atdım quyruq. Yerridi qazan, qaldı quyruq
(Ayaqqabı və ayaq).
Atdan üçə, itdən alçaq (At həgəri – at yəhəri).
Ayaqdan ayaq açar, dağdan dağa qaçar, qulağı göyə çatar,
dişləri torpağa yatar (Bulud).
Ay çıxdı üçə çıxdı, sədəfdən cücə çıxdı, on ikki yumurta-
dan, üç üz altmış beş cücə çıxdı (İl, ay və günləri).
Bazarda qərədir, əvdə qırmızı (Çay).
Bəş kaka (qağa, qardaş) bir quyuyu daşlar (Ağıza yemək
aparan əl və barmaqlar)
Biz biz idik, üz qız idik, bizi üzgülər, ipə düzdülər (Qa-
mışdan düzəldilmiş çətən).
Burda atdım qılıcı, Hələbdə oynar üçü (İldırım).
Otaydakı dərvişlər, bəskə nəvərd vurmuşlar çəngə çəvil
(çox danışan) olmuşlar (Dişlər).
Çilə (çiləmək: səs vermək) çiliñ gorruna, ölü ölüñ goruna,
Bağdaddan bir quş gəlir, poxu ölüñ goruna (Arı və onun balı).
Dar təng, nağara pələng (Tüfəng)

Əlif birdir, lam ikki,
Payla (piyalə) birdir, cam ikki.
Əl varıdır, qıç yoxi,
Qarnı irtiq, can yoxi (Kəpənək).

Əlimnən əkərəm, dilimnən biçərəm (Məktub).
Əlim ətdə, başım g...ə (Keçi sağmaq).
Əlinən tutmaq olmaz, gözünən görmək (Yel).
Əti var, qanı yox (Arı).

Əlif birdir, lam ikki,
Payla (piyalə) birdir, cam ikki,
Hanı quşdur o quşdan,
Yumurtası on ikki (İl).

Hey həssələr, hey həssələr, hanı quşdur bağarsağın dəstələr (İlbiz)

İki qonşu bir birini görməz (Göz).

Xatın xatınlar ayağında var corablar, qoyma başına ki səni xarablar (Toyuq)

On ikki qardaş: üçü vurar gətirər, üçü vurar aparar, üçü cənnət bağıdır, üçü ondan yağıdır (İlin fəsilləri).

O nədir ki, öz dövrünə dolanır (Su).

O nədir ki, qiçi yoxdur, qaçayır (İlan).

O nədir ki, hər zadnan allanır (Uşaq).

O nədir ki, yerdən göyə bulanır (Tüstü).

O nədir ki, göydən yerə sallanır (Yağış).

O nədir ki, yüz il qalsa qarımaz (Dünya).

Oba küçdü, babamıñ kələ qılıcı qaldı yurtda (Qarım: çadır qurularkən içərisinə yağış suları dolmasın deyər ətrafında qazılan kiçik arx).

O tay təxtə, bu tay təxtə, arasında kölə bəxtə (Ağız və dil).

O taydakı dərvişlər,

Dəvrə dəli qonmuşlar,

O tayı kəmər,

Bu tayı kəmər,

Madyan dutar,

Qulun əmər (Bal).

Ocağa düşər yanmaz,

Suya düşər yaş olmaz (Kölgə).

Üç oyunçu, 12 tamaşaçı (Saat).

Üzü sarıdır zəfəran təkin,

İçi ağdur un təkin,

Oturmuşdur xan təkin (İydə).

Uzun quyu, dum-dum,

Suyun içən ölər,

İçməyən ölməz (Tüfəng).

Üstü köynək biçməli, altı şərbət içməli (Qoyun).

Yerə vursam qirilər, içindəki qirilməz (Qarpız və dənələri).

Tapmacalar Ərsalan Mirzəyinin 2018-ci ildə Şirazda nəşr etdirdiyi “Qaşqay tapmacaları“ kitabından alınmışdır.

İNANCLAR

1. Hər kim barmağını qəbristanına uzadır, gerək barmağını dişləyə.

2. Gecələr qəbristanına gedməzlər, çünki inanırlardı mərizlənlər (xəstələnlər).

3. Ölü birimki (birinci) gecə qəbr içinə qoyulursa, oraya gerək su çadmıya (çatmaya). O gecə yağış olsa, ölü üçün qəbr üstünə bir çarqad atırlardı.

4. Gecədə ağac altına gedməzlər.

5. Gecədə aynaya baxmazlar, inanıllar adam dəli olur.

6. Pəncşənbə, cüma gecəsi soğan yemirlərimiş, çünki deyillərdi ölü için xub (yaxşı) dəyil. (Yəni həmin gecələrdə ölənlərin ruhları doğmalarının evinə gəlir. Ruhlar da soğan, sarımsaq və s. kəskin iyləri sevməz. Gerək həmin günlər evlərdə xoş ətirli xörəklər bişirilə - Əli Şamil)

7. Ölü torpaqlamağ için (dəfn edilənin üstünü torpaqlamaqda) heç kimsə uxuda (yuxuda) gerək qalmaya.

8. Bir kənddə ölüyü mezara qoyulduğı zamanda, başqa adamların uxuda qaldığı uğurlu değıl.

9. Gün batanda heç kimsə uxuda (yuxuda) gerək olmaya (Gerək şər vaxtı, yəni gün batan vaxt heç kim yatmaya, oyaq ola - Əli Şamil).

10. Hər küçük uşaq ki qırx günü tükənməyib (qırxa çıxmıyib), bir Quran, ya duz, ya bıçaq qoyurlarımıy yanına.

10. Tazza uşağı olunmuş bir arvad çaydan geçəndə bir kışı bıçağın çayın suyunu kəsirdi və arvad (bundan sonra kişinin) dalıçı gedirmiş.

11. Ata əvə gələndə uşaq uxuda (yuxuda) olsa, onu uxudan (yuxudan) oyartmadan dik tutarlar (elə bil ayaq üstə durmuş kimi), ta ata yornaqlığını almaya (ata gedib bir yerdə oturmayana, uzanmayana kimi). Yəni atanın yornaqlığı (yorgunluğu) uşağa keçməsin.

12. Bir uşağın çilləsi çıxməkdən iləri (henüz qırx gün olduğundan keçmemiş), heçkim bu əvə gedməzdi. Birdən gedsəydi, əv əyəsi o adamdan bir üzüg, ya muncuq alırdı, onu atırlardı su içində verirlərdi uşağa içə.

13. Cuma günü un kessəsini açırlardı. Çünkü inanırladı cuma günü bir ağır ow bərəkətli gündür və un kessəsinin ağzı bu gün açılarda unu tez tükənməz, bərəkətli olar.

14. Dowar (davar) dağda itirdi, (davarın sahibi olan) əviñ arvadı niyyət edirlədi və “Qurduñ-quşuñ ağzını bağladım” -deyib öz çarqatını düğün bağleyrdi. Gərçəkdən inanırlardı bu işinən o vəhşi hayvanıñ ağzını bağleyrlər.

15. Hər neççə uşaq hər xanevadədə (ailədə) var, bayram günü ocaq düzədirlərdi, sora (sonra) bunları alışdırırdılar.

16. Gecələr ağarantı (ağartı, süd məhsulları), un, duz əvdən yazıya (çölə, bayıra, başqasına) verməzlər.

17. Gecə bişirmiş yeməkdən artıq qalanda, yeməyəndə, səhərə saxlayanda gecə onun üstünə iñnə (iynə), ya kömür qoyurlardı, ta sabah yeyə bilələr (Yəni gecə cin, şeytan, şər qüvvələr o yeməyə toxunmayalar).

19. Gecə saç darasañ uğursuzluq gətirir.

20. Gecə aynaya baxsañ uğursuzluq gətirir.

21. Hicri-qəməri (ay ilinin) 21-də yeññi işə başlamazlar, səfərə çıxməzlər, lıbas (paltar) yumazlar. Deyərlər “o gün xub değil, nəhsdir (uğursuz)”.

22. Şənbə gününü uğursuz gün sayırlar. Həmin gün ölüm və ya ağır bir iş olsa, elə düşünərlər ki, qarşidakı həftənin şənbə günü uğursuz bir hadisə olacaq.

23. Gəlini bowası (babası, atası) evindən ata mindirib kürəkən (bey) evinə göndərəndə atıñ tərkinə bir oğlan uşağı qoyar-

lar. Gerək o oğlan uşağı kürəkən evinə çatanança, atdan yerə düşməyə. İnanırlar ki, belə gəliniñ əvəlki uşağı, oğul olar.

24. Qurbanlıq quzusunun sümüklərini yazıya (çölə, eşiğe) atmazlar, torpağı qazıb basdırarlarmış ki, it ya gurba (pişik) yeməsin.

26. At qılından saç təkin (kimi) hörüb uşağın lıbası üstünə tikirlər ki, ona cin, ya şeytan yexin olmaya (doxunmasın), göz dəyməsin.

27. Tazza gəlin gələndə onu üç gün girdəkdə (gəlin hiclesi; gərdək) saxlayırlar ki gəlininən kürəkən orda qala (qalsın). Çünkü deyillər gəlin çilləlidir (hənüz 40 gün gəlin olduğundan gəçməmiş). Buna görə ordan tez çıxsın, uğursuzluk gətirər.

28. Gəlin üç gün girdəkdə qalanda sora onu qayn bowası (qaynatası) evinə aparırlar və onun cilowunda (önündə) bir quzu, ya oğlaq qurbanlıq edirlər. Qurbanlığın başını laşından ayırırlardı və gəlin bu ikiniñ arasından gəçirdi. Gerək ayaqları bu heyvanın qanına bulana.

29. Qədim qaşqaylar cinnə və Ala çox inanırlardı. Uşağı cindən qorumak üçün üstünə, yanına dəmir bağlayarlardı (Al: qırmızı cin).

30. Bir arvad uşağı olanda (doğanda) ətrafına dəmir düzər, yanında tufən atırlardı (atəş açarlardı), at kişnədərlər ki, Al qorxa, oraya gəlməyə. Belə inanırlardı ki, Al gelmiş doğan arvadı apara.

Həzrət-i Abbas kərrəsi

Həzrət-i Abbas şüalərin 3-cü imamı, İmam Hüseyniñ qər-dəşidir ki, İmam Hüseyn və Yəzid arasındakı Kərbəlada olan sa-vaşda şəhid olmuş. Həzrət-i Abbas kərrəsi neççə kiçük daşın (bir əl içinə alınabilən daş) bir-biri üstünə qoymagından dizəlidir. Bu kərrə iki yerdə işlənilir:

1. Bir mal (xərman kimin) çöldə qalırsa, yanına, ya üstünə kərrə qoyarlar. Qəşqayılar bu kərrəyə çox inandıklarına görə o mala əl vurmazlar.

2. Bir adama bohtan (ittiham) vuranda (atıldığında) günah-siz olduğunu Həzrət-i Abbas kərrəsinən sabit edir. Yanı bir kərrə-

yı dağdır və der: “Əgər xəbə edmişəmsə, elə bu kərrə təkin (kimin) evim qumurulsun (dağılsın, yumurulsun)”.

Qaşqaylarda üç önəmli inanc yeri var: Allah, Quran, ocaq!
Deyirlər: Ocağına and olsun!

Allah qərarı qoyubdur: Quran inən ocağın fərqi yoxdur.

Ocağa and içərlər, heç kim yalandan ona and içməz. Yalancıyı ocağa tapşırırlar. Qaşqayların inancına görə, hər kimsə ocağa yalandan and içsəydi, sağ baş məzara qoya bilməzdi.

Həs kəsin bir niyəzi və istəgi var, ocaq başına gedirdi və deyirdi: “Ey filan şəxsin ocağı, mənə yardım ed. Mənə, ya mərizimə (xəstəmə) şəfa ver, ya malım itmişdir, yardım ed, onu bulam.

Birisində qan düşmanlığı və ya kin ow küdurəti olsa, onun ocağının başına gedərsə, o adam güzəşt edər, gəçər ow barışar və kin ow küdurət aradan gedər.

Yazıb göndərən: Zəhra Əlirza qızı Taherifər, ali təhsilli müəllim, 29 yaşında. Ərəb əlifbasından Latin əlifbasına çevirən Fərhad Cavadi

Çillə bədər

Çillənin sowunki (sonki, son) günləri, eydə (bayrama, Novruz bayramına) bir həftə qalmış Qaşqaylar içində xaki-ləhi deyilən bir günlər var. Xaki-ləhi deyilən günlər, yəni o zaman ki yer o qarza (o qədər) xub göyərmiş ki, daha dowarlar yayılında doyor. Bu günlər Qaşqayı obaları daha qış yurdunna yaz yurduna daşınırlarmış.

Buna görə iki yerdə ot edirləmiş və dowarları bir səhər çağır edirləmiş (yeridirləmiş: Dowarı yerindən sürmək, qopartmaq) bunun arasından keçirdirləmiş. Ən axırki quzzı, oğlaq, hər birisi ki qalmışdır, onu çoban tutir gətirir, öldirillər qoyullar eyd şamı için ki bayram gecəsi qowuralar veya kebab edələr, yeyələr. Mən özüm tayfamda bir neççə yolu (neççə dəfə) “Çillə bədər” görmüşəm. Zamanı da qışıq ortası dəğil, eydə (bayrama) bir həftə qalmışdır.

Söylədi: Əvəzullah Səfəri, Kəşkülli, ali təhsilli.

LƏTİFƏLƏR

Sopanıñ duza gedməği

Bir gün əşşəgləri cülləyib gedirdilər duz gətirələr. Sopanıñ (sıpa, iki yaşlı eşşək) biri ki indiyənçəz heç zaman üklənməmişdi, çox şəğəm (şən halda) edib götələg atıb və çapırdı.

Dedilər:

– Sopacan, nəssin bele şad-o şəngülən? Hara gedirən?

Sopa gülə-gülə dedi:

– Gedirəm duza! Duza! Duza!

Duzdan geri büküləndə (dönəndə) bir ağır duz ükü (yükü) vurdular sopanıñ dalına. Obaya çatanda sopadan soruşdular:

– Sopacan, hardan gəlirən?

Sopa bir isnadı(əsnəyərek, dərindən nəfəs alaraq), zəyif səsinən dedi:

– Duuzzzzzdaan, duuzzzzzdaan, duuz...

Mullanıñ bağı kosalası (buzovu)

Bir gün mullanıñ kosalaları (buzovları) əldən çıxıb qaçır-dılar. Mulla hər iş gördü kosalaları ağıla büke (döndərə) bilmədi. Dönub bağı kosalayı saldı çomaq altına, indi vurma, ha-çan vur!

Xəlq yiğilib:

– Mulla, baban yaxçı, anan yaxçı, sən bu dili bağı heyvanı nəçin vurıran?

Dedi:

– Siz bilmirəniz, elə bu dili bağı, əğər açılsaydı, onlar-dan artıq qaçardı.

(Molla Nəsrəddin lətifələrindən)

Toplayıb göndərən: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təh-silli. Ərəb əlifbasından Latin əlifbasına çevirən Fərhad Cavadi

KOSSAGƏLİN

Kossagəlinəm,
Yel gətirmişəm,
Yağış gətirmişəm.

Pəsin çağıydı (ikinci, günorta ilə axşam arası), varımız (hamımız) yığılmışdıq ocaq douruna (dövrəsinə – Ə.Ş.), atamın mətəlinə gulaq asırdıq ki, bu səs gəldi. Köpəglərin hoxurməgi (hürmək) başlandı. Bəri başdaki yatmışdı qarıya və gözü sac üstündəki çörəkdəydi. Qalxdı bir silkləndi və hoxura- hoxura qaçdı obadan aşsağı. Bir dəqəydən sora səkkiz, doqquz adam durdu qarıya. Varısından (hamısından) görməlitər Allahverdiydi.

Allahverdi bir uzun çatma qanatına minmişdi (Qaşqaylar nəhrə çalxalamaq üçün təxminən 2 - 2,5 metr uzunluğunda, bilək yoğunluğunda üç ağacın bir ucunu torpağa basdırır, o biri ucunu havada bir-birinə bağlayırlar. Ağaçların baş-başa çatıldığı yerə kəndir, sicim bağlayıb aşağı sallayırlar. Aşağı sallanan tərəfi də nehrənin iki başına bağlayaraq onun havada o tərəf, bu tərəfə hərəkət etməsini təmin edillər. Beləcə, nehrəni havada itələməklə ondakı qatığı çalxalayaaraq yağa və ayrına çevirirlər. Kamran Səlimi də Allahverdinin sacayaq kimi bağlanan ağaclardan birini, yəni çatmanın bir qanadını-tayını ayaqları arasına alaraq at minmiş kimi hərəkət etdiyini deyir - Ə.Ş.) və gowdda (çöl) uşaq kimin çapırdı. Cıyırovun (zınqırovun) da bir abadını (böyügünü) asmışdı buynuna.

Bir burma ünj (yun) də yapıştırmışdı səqqəlinə. İkki kələş (ayqqabı) tayı də bağlamışdı şaxı (velosiped oxu) yerinə ki, onu gülməlitər edmişdi.

Bir uzun arxalıq da gəymişdi ki, balı (ətəyi) gedirdi göyə yow gəlirdi yerə. Baş-qulağı, burru (varı, hammi) da unudu (Arxalığın bir balı: bir güşəsi, bir yanı, bir ətəyi)

Allahverdi kossagəlin olmuşdu.

Onun dörd-beş gözləyənçi varıydı ki, qoymeylərdi səqqəli yossula (yolunmaya) və başına su tökələr. Obanını adamı da çalışırdı ki, Allahverdinin səqqəlini yossalar (yolsunlar).

Bu şək-şuluğda (səs-küydə, şuluqluqda) dowar (davar) da ürküb qaşdan (qoyun-keçilərin müvəqqəti saxlanması üçün düzəldilmiş üstüaçıq yer, qere çadırın önündə dowarlar yatar yer) çıxdı, ayaq qoydu dağa sarı.

Allahverdi vəlm edirdi (çalışırdı, vəlm edmək: fərseti uyğun bulmaq) taqqanağını (dəyənəyini) salırdı ocaqın içinə və külünü sowururdu göyə.

Böyüq qərdəşim qablamayı doldurmuşdu sudan tökə kossagəlinin başına ki, Allaverdi payaynan vuranda geddi göyə.

Bu ortada mən varıdan (hamıdan) artıq keyf edirdim. Uşşaqdar dağılmışdı kossagəlinin dowruna və gülüşürəldi.

Bowama (atama) söylədim, nəçin Allahverdiyi beləkin edmişlər?

Atam bir əl çəkdi başıma, dedi, balam, Allahverdi kossagəlin olmuş, seyr (isteyr) yağış gətirə.

O ilin qışı başlanmışdı, ama yağışdan heç xəbər yoxudu. Yer qaraydı, göy də qara. Nə qışlaqlarda ot varıdı, nə də çaylarda su. Çobanların gözü göydə qalmışdı. Xəlqin gözünün qarası göyə baxdıqdan gedmişdi. Elə bu bəla için kossagəlin düzədmışdilər.

Allahverdi çox şək-şuluğdan sora həmlə eddi bir çəng un xoradan (xaraldan, böyük kisə, kəndirdən toxunmuş çuval) çaxardı, mindi ağacına və çapdı. Biz də quluncuça (ardınca) elə gecənin çağı obadan-obaya gəzirdig və un yığirdig.

Hər obaya yetişirdig, Allahverdi bu qoşmayı oxuyurdu:

Kossagəlinəm...
Yel gətirmişəm...
Yağış gətirmişəm...
Kossagəlin nə istiyer....
Tanrıdan yağış istiyər...
Allah yağış verəydi,
Nəzrim qəbul olaydı.
Yağ yağışım sel gələ,
Yağ tə yəttimlər doya.
Yağ fəqirlərin arpasına,

Yağ qocanın ləttəsinə (tərəvəz, bostan əkilən yer).

Tarı işi hesabdır. Kossa xastı (istegi) seylabdır (sel-ab, sel-su). Hər obaya gedirdig elə bu işimizdi. Ta etişdig axırkı obaya. Bu obada kossagəlin hər nə un yiğmişdi xəmir eddi və bir kummuca (kiçik) noxud təkin daş da atdı xəmir içinə. Xəmiri tappı (tapı - çörək növü) eddilər.

Tappıyı yiyəndə daş hər kimsənin ağzından çixsəydi onu vurasıydılar ta diyə haçan yağış yağır.

Mən o gecə qorxudan heç doq tappı yiyəbiləmədim. Ama yoldaşım Qərə Hüseyn ki, çox tappıdan yemişdi, qərə allından (bəxt, tale) daş ağzından çıxdı. Ta bildilər daş Qərə Hüseynin ağzından çıxmış, düşdülər canına. Bəna qoydular vurmaga ki, söylə görəm əvvəlki yağış haçan gələr.

Qərə Hüseyn də çığırırdı:

– Əl götürün məndən...., yağış yoooox, tıfan yoooox...

Hərnə xəlx vura, hərnə də Qərə Hüseyn çığırə. Axır dedi:

– Bir aydan sora yağış yağar.

Obanın adamı qəbul edmədi, dedilər:

– Bir ay çoxdur, görəg çox teztər (teztər, daha tez) vədə verəñ.

Genə dayandılar Qərə Hüseyni vurmaga. Qərə Hüseyn çarasız söylədi:

– Gələn yeddicədə (həftə) yağış var.

Obanın aqsəqqəli zamin oldu Qərə Hüseyn azad ola (bıraxıldı). Ama yağış yağmadısa, gerək o aqsəqqəl Qərə Hüseyni elə verə. Günlər gəçirdi, mən də gün sayırdım. Beş-altı gün artıq gəçməmişdi ki, bir qərə göy üzünü basdı. İldirimlər şaqılladı və dərə-təppədən çay yola düşdü.

Atamın ki vurdgu (bağırıtı) səsi ildirimlərinin səmindən baş olmuşdu.

Yazan: Kamran Səlimi, 32 yaşında, ali təhsilli.

Göndərən: Ərsalan Mirzeyi. Ərəb əlifbasından

Latın əlifbasına çevirən: Fərhad Cavadi.

NAĞILLAR (MƏTƏLLƏR)

Nağillarıñ başlanğıcları (sicillər)

Mətəl, mətəl mətiñizə,
İki sıçan götünüzə,
Biri zərdə, biri çərmə.
Mindim çərmə kindinə,
Çaptım Kuşan yoluna,
Kuşan yolu dərvaza,
Ayı gördüm yer qaza.

Suğan verdim sowuttum
Alma verdim owuttum (ovutmaq)
Getdim gördüm:
Şah qizi qalı toxxir, (toxur)
Üstündə bülbül oqqir (oxur).

Gördüm ki, bir palandır,
Altında bir qurandır.
Oxuyanda gördüm ki,
Varı gəplər yalandır.

Göndərən: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli.

Qarqaynan tilki qonaqlığı

Bir tilki və bir qarqa bir çölde bir-birə qərşiləşdilər.
Tilki qarqaya dedi: “Gəl özümüz bir-biri qonaqlayag”.
Qarqa da dedi: “Olsun!”

Tilki geddi bir kaççı (duru yemək adı) düzəddi, yow tökdü bir towaya (tava kimi yastı daş), qarqayı dəvət eddi. Qarqa gəlli bir para dimdik vurdu yow gördü dimdiğe gəlmİYƏR. Qırağa çəkilli. Tilki gəlli özü yaladı.

Qarqa da dedi: “Xoşməzzəydi, əliñ ağrıməsın. İnni noba mənimdir, səni qonaqlayam”.

Qarqa geddi qiləyin (bir az) buğda buldu, qovurqa eddi gətirdi, tökdü bir qizil güyən (gəvən, tikanlı kol) içinə. Tilki gəlli yalaya, güyən batti dilinə. Qarqa gəlli buğdaları deşirdi yow (dənnədi) çixdı oyana.

Tilki dedi: “Qarqa kaka (qağa, qardaş), gəl bir üçmə (uçma)-qəçmə (qaçma) də bir-birə örgədəg.

Qarqa dedi: “Olsun!”

Tilki dedi: “Gəl çinim (çiynim) üssünə”.

Qarqayı allı çininə yow bir para o yan bu yana qəçdi. Qarqanın qanatınnan bir para töküllü. Onu yerə qoydu.

Qarqa dedi: “Gəl inni (indi) mənim nobamdır (növbəm, nobatım), kakamı alam dalıma”. Dedi: “Gəl çinim üssünə”.

Tilkiyi allı çininəyo howalannı (havalandı), geeeddi uxarı (yuxarı). Tilkiyə dedi: “Yer görünüyor?”

Dedi: “Həyə”.

Ginə geeeddi uqarı.

Dedi: “Yer görünüyor?”

Dedi: “Bir az”.

Geeeddi... uqarı geeeddi. Tilkiyə dedi: “Yer görünüyor?”

Dedi: “Yow”.

Əyənnə (belini əydiği halda) tilkiyi vill eddi (buraxdı) aşşağı.

Bir abıd bir göldə suya girirdi (çimirdi). Gördü göydən bir zad gəlir ow deyər: “Ya gölə, ya xərmənə”.

Abid suyuq qıraqındaydı ki tilki guruppanan (gübbultu ilə) düşdü suya. Abıd qorqdı hərakkət eddi (siçradı yerindən, qaçdı), rəxti (paltarı) də qallı. Tilki sudan çiqdı yazziya (çölə, eşiğe). Abıdın abasını yow təzbisini (təsbehini) götürdü yow yola düşdü. Təzbiyi atıyardı yow (çevirirdi) gedirdi.

Bir qurd qərşisindən gəlirdi. Xəbər allı: “Bular nədir, tilki kaka?”

Tilki dedi: “Mən elə bullarınan kasıblıg (iş görmək, qazanc əldə etmək) edirəm. Aba owuram (kəççə və yapıncı düzəltmək)

Qurd dedi: “Başarrañ mənə də bir owañ?”

Dedi: “Həyə”.

Geddi bir dəligə mənzil eddilər. Tilki qurda dedi: “İnni (indi) geceye (hər gecə) bir göy quzzu gətirəsin, mən yiyəm ow dərrisinidən sənə aba tikəm”.

Qurd bir neççə quzzu gətirdi, bu da yedi yow yedi. Qurd xəbər alırdı nicə oldu, tilki də deyirdi: “Uzadma boyu var, sallama qolu daha çox qalmamış”.

Bir gün qurd gəlli dəlig dəminə (önünə, qarşısına, qapısına) dedi: “Sən ki mənim yeddi puştumu (arxa, ard. Burada yeddi babamı anlamındadır) yannırdıñ. Mən bu xəlqdə quzzu qoymadım”.

Loh yedi içəri (Farsca deyimin kalkasıdır: icazəsiz, tələsik bir yerə girmək, “loh yedi içəriyə” Qaşqayı Türkçesidir, yanı birdən içəriyə girdi). Gördü tilki yalan deyir. O qarza (o qədər) dərri tökülmüş içəri ki howara (yaxına) gedməli değıl. Əlpərləyənnə (əl atıb) tilkiyi qoydu yerə, quyruğunu qazdı pıraq eddi (atdı) oyana. Aba owmag da vill ollu (əba tikilməmiş qaldı). Heşnə də içərdə yoqudu ki, qurd götürə gidə. Vill eddi geddi.

Tilki geddi yollaşları yanına. Yollaşları gördülər quyruqu kölədir (kəsik). Ona çox güllülər. Tilki heşnə demədi. Ama fikirdəydi ki, oları da öz gününə qoya ki, daha ona gülməyələr.

Bir gün bir bağa geddi, üzüm yeməyə. Bağban xəbər ollu onu qowdu. Bir ağac da tilkiyə vurdu ki, burnu qanadı. Ama tilki qəçdi.

Yollaşarı yanına geddi. Dedilər: “Genə nic olmuşuñ? (nə olmuşdur? sənə nə olmuş?)

Dedi: “Bu yaqqınlarda (yaxınlarda) bir üzüm bağı var, geddim elə üzüm yedim ki, burnum qanadı. Gəliñ ta sizi də aparam üzüm yeyəñiz”.

Geddlər bağı içinə. Tilki dedi: “Gəliñ quyruquñuzu bağlayam üzüm ağacına, bir az turuñ (durun) üzüm tökülür, onna yeyiñ.

Varısınıñ (hamısınını) quyruğunu ki bağladı dıfar (divar) üssünə, çiqdi çağırdı: “Əy bağban, bağıñ xərab olmuş, əyə (əgər) gəlməyəñ, əviñ xərab (evin yıxılacaq, bütün malıñ əldən gedər)”.

Tilkiilər qəçdilər, ama quyruqları qazılı (üzülb) qallı, özləri geddilər. Tilkiilər vari (hamısınını) quyruqu kölə ollular.

Neççə gün sora tilki bir yollan gediyardı ki, bağban qərşisinnən çıqdi. Bağban əl eddi ağaca, dedi: “Sən gəlmişdiñ mənim bağıma oğurluğa? Vurasım öləñ”.

Tilki dedi: “Hardan bilirəñ mənidim? Mən heç bağa gedməmişəm”.

Bağban dedi: “Quyruquñ kölədir”.

Tilki dedi: “Bir tək mən quyruqu kölə dəğilim bu çöldə. Bir hazara (bir çox) quyruqu kölə tilki var”.

Bir vəyqirdi (vaqqıldadı) ki, 20-30 quyruqu kölə tilki gəlli. Bağbana dedi: “Gördüñ dedim, quyruqu kölə tilki tək mən dəyiləm?”

Bağban bu qədər quyruqu kölə tilki ki gördü, qorqdu qəçdi. O tilkilər də billilər nə başlarına gəlmiş.

Söyləyən: Şeşbəyli tayfasının Doqquzlu tırəsindən Zək-ki Cahangiri, təhsilsiz, 84 yaşında.

Səsini yazan: Milad Xorşud (Həməd) oğlu Cahangiri, Şeşbəyli tayfasının Doqquzlu tırəsindən, 17 yaşında, şagird.

Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən: Əmin Cahangirnia.

Səs yazılıb 2019-cu ilin qışında.

Şah oğuluynan Şahbalıq

Bir padışahımış, bir gün noxoş olur. Təbiblər yiqilirlər (yığılırlar) görələr çarəsi nədir? Təbibləriñ biri der: “Bunuñ darmanı (dərmanı) şahbalıqdır”.

Xalqa derlər: “Gediñ dəñjizə, şahbalıqı tutuñ ta padışaha darman edəğ”.

Hər kəs, hər yerdən gedir dəñjizə tor atmaya. Hərnə çalışrlar şahbalıqı heç kimsə tutamaz. Bir gün şahıñ öz oğulu gidər tor atır. Qazadan şahbalıq onuñ toruna gəlir. Ser (istəyir) ki onu su üzünə çəkə, görür neççə miñ balıq su üssünə gəlli ağlayar o naylayır (şikayətlənir, nalə edir). Fikrə gedir ki, inni nic edəm (nə edim)? Bunu aparmasam atam ölür, aparsam bu balıqlar ölür.

Der (deyir), inni (indi) mən munu aparsam, bəlli dəğil, atam salım olur, olmaz? Həm də atam umrunu edmiş (ömrünü başa vurmuş). Şahbalıqı atar suya.

Bir adam yaqqındaymış, bunu görür. Adam gidər şaha xəbər verir ki, oğuluş şahbalıqı tuttu, ama ginə (yenə) suya atti.

Şah qussalanır. Der: “Oğulum gəldiğinnə tutuş onu edam edin”.

Anası bunu ki eşidər, gidər bacısına (oğuluş xalasına) der: “Ged mənim oğulum da ki, səni seyrələr (istəyirlər) edam edələr. Bir az çörəg də ona ver ki, burdan qəçə”.

Dazzası (xalası) da gedər peyğamı (xəbəri) ona etirdər, çörəgi verər ow anasının dediği nəsihətləri də ona der (deyər). Nəsihət buymuş ki, burdan ki, geddiş, yolda bəlkə 3-4 adamınan qərşiləşərən. Əyə (əgər) qərşiləşdin, çörəgiñdən dördünü çaqard, üçünü ver ona, birini götür özünə. Əyə üçünü sənə verdi, birini özünə götürdü yollaşındır. Əyə çoqunu özü yedi, yollaşın dəğil.

Geddəş iləri, genə bir yerdə derəş sən ged, mən seyrəm (istəyirlər) çürrəyəm (işşəyəm), əyə turdu ki, yollaşındır, turmadısa, yollaşın dəyil.

Geddəş iləri bir ayrı adam gördəş. Genə bu işi gör ta görəş yollaşındır, ya yow.

Oğul yola düşər gedər. Yolla bir adam görür. Bir-birə qoşulur gidərlər. Bir az iləri ki gedirlər, oğul çörəgi çaqardar üçünü ona verir, birini özünə götürür. O adam üç çörəgi yer. Oğul görür ki, bu adam yollaş dəyil. Ayrılar gidər. Genə bir ayrı adam görür. Qoşulur gedirmişlər, oğul der: “Sən ged, mən seyrəm çürrəyəm”. Adam turmaz gedir. Bilir ki bu da yollaş dəğil.

Genə yolunu qapar gidər. Ortalıqda bir qocaya etirər (yeterər). Qocaynan belənə yola düşürlər. Bir az geddigidən sora genə oğlan dörd çörəg çaqardar, üçünü verir qocaya, birini özü götürür. Qoca ikisini verir geri. Der: “Sən cahalan, şayəd məndən artıq ac olaş. Mən elə bu bəsiim.

Oğul görür bu inşar yollaşındır. İləriyə ki gedirlər, oğul qocaya der: “Mən seyrəm işşəyəm, sən ged”.

Qoca der: “Yow, balam bəlkəm sənə bir tafaq (ittifaq, olay) düşə. Tafaq ki xəbər edməz. Turasım belənə gidəg”.

Oğul da munuñunan yollaş olur. Ama deməz ki mən şah oğuluyam. Gidərlər ilərtərə bir kənnə etişirlər. Onna (onda, o zaman, o çağda) siğir (inək) otardığ rəsmimiş. Hər kəs bekarımış (işsiz) siğir otarıymış. Bir sürü siğir bulullar ki, otaralar. Gələdanı (Fars. tövlə) içinnə bir otaq da belələrinə verirlər. Bular elə orada ruzıgar (gün) gəçirdiyərmişlər ow çörəglərini buluyarmışlar.

Bir gün padışah oğulu gedmişmiş siğir otara, o məhəliñ padışahı qizini ki ordan rədd oluyarmış (gedirmiş, keçirmiş) görər. Bu qizi ki görər, məriz (xəstə) olar düşər. Sığırləri (naxırı) gətirir o der ki, bowa (baba, ata. O qocaya bowa deyərmiş), mən siğırləri otaramadım, gətirdim. Ciğələ (ciğələ - cavan, gənc) düşər ow səhərinə, qoca siğırləri aparır otarır. Geri gələndə der: “Balam, səniñ nəssin? Beyə nə ittifaq düşmüş?”

Ciğələ der: “Heç”.

Qoca der: “Yow, de görəm nə ittifaq düşmüş? Sən beləyi (belə, bu cür) dəyildiñ!”

Ciğələ der: “Həqiqəti, mən şah qizini gördüm ow onu seyrəm (istəyirəm), ama bullar özümüzə verməzlər”.

Qoca der: “Səniñ muşkiliñ elə budur?”

Oğul der: “Həyə”.

Der: “Mən səniñ içi (üçün) düzədərəm. Sən səhər siğırləri apar, mən gidər danışaram”.

Daha ciğələ bir az xoşhal olur, səhər gidər siğırləri aparır, qoca da gidər şah yanına.

Şah der: “Nə iş varıñ, qoca? Sən nə içi gəlmişəñ?”

Der ki, gəlmişəm qiziñi alam oğuluma. Oğulum dünəñ (dünən) qiziñi görmüş, ow halı pəs olmuş. Səniñ qiziñi seyr.

Şah der: “Qoca nə deyərəñ? Səniñinən oğuluñ siğir otarırañız, mən bir şaham”.

Qoca aynaşır (israr edir) ki, yow, hətmən (mütləq) qiziñi verəsiñ mənim oğuluma. Şah qalmış çikonəm nəkonəmdə (Fars. nə edim, nə etməyim?).

Bir vəzir varıymış, çox zirəkimiş. Vəziri çağırar ow der: “Nec edəm?” (Necə edim?)

Vəzir der: “Bir zad ondan sə (istə) ki, əlinnən gəlməyə, vill edə (buraxa, boşlaya) gedə”.

Şah qocaya der: “Sən bu şəhriñ varısına (hamısına) qirmizi qalı (xalı) atasıñ (döşəyəsən) ki, mənin qizim qirmizi qalılar üs-sünnən gələ, bir həzara (F. hezar min. Burada çox anlamındadır, bir çox; Türkiyə Türkçesində: bunca, bir sürü) da sikkə gətirəsiñ”.

Qoca der: “Elə bulları getirəm qəbullur?”

Şah der: “Həyə, elə bulları cur edəñ (düzəldən) qəbullur”.

Qoca gedir oğuluna der: “Qizi sədim (istədim), ow bu şərt-ləri qoydular. Səhər gedəsig”.

Səhər gidər varı zadı cur edərlər.

Şah görür varı zadı cur edmiş, məcbur olur qizini verir.

Bullar da toy edərlər, ow gedərlər gələdanı (tövlə) içinə. Xəbər gəlir ki, oğuluñ bowası (aslı bowası ki şahımış) ölmüş. Oğul ser (istəyir) ki gedə öz şəhrinə, qoca der biz səni vill edməğ (buraxmaıq). Biz də gələsiyəğ.

Gidəllər ow ortada qoca der: “Sən bilirəñ mən kiməm?”

Oğul der: “Yow”.

Qoca der: “Mən elə o şahbalığam ki, sən tutduñ ow ginə (yenə) suya addıñ”.

Ciğələynən ow qiz dellər biz daha səni vill edməğ (buraxmaıq). Qoca görür əññər (sanki) fayda yoqu, vill edməyərlər (buraxmayalar). Siyərmış (istiyir) belələrini allada, der: “O nədir, o tərəfdə?”

Bular ta üzlərini oyana edərlər, qoca qaym (qeyb) olar. Daha bullar da hər nə gəzərlər bulamazlar, ow vill edər, gidərlər.

Gidər şəhrə, görürlər həyə şah ölmüş, ow çun oğul yoq¹uy-muş, bir baz (quş, şahin) üçürdürmişlər ki, hər kəsiñ üssünə qonnu

¹ Bu hikayət Şeşbəylilər ləhcəsində rivayət olmuşdur. Qaşqayınıñ bu tayfasında bir para özəlliklər var: bir para kələmələriñ sonundakı x sesi q’ye dönir: yoq, çoq, toq, yaqqın (yaxın); Eylemləriñ də bəzisi xas bir şəkldə söylənir: Gəliyor (gəlir), vurıyor (vurur, vurur)

o şah ola. Baz üçüyərmiş, gəzirmiş ow heç kəs üssünə qonmeyrmiş. Bullar elə xalq arasına turmuşlarımı ki, baz üçər ras (düz) gələr ciğələni (cavanın, gəncin) üssünə qonur.

Xalq der: “Bu nə vəzdir, bu kimdir ki, baz başı üssünə oturdu yow elə, yow belə?”

Ciğələ der: “Mən elə şahın oğuluyam”.

Daha xəlq dağılar, bu da gedər şah olar.

Söyləyən: Şeşbəyli tayfasının Doqquzlu tırəsindən Zəkki Cahangiri, təhsilsiz, 84 yaşında.

Səsini yazan: Milad Xorşidi (Həməd) oğlu Cahangiri, Şeşbəyli tayfasının Doqquzlu tırəsindən, 17 yaşında, şagird.

Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən: Əmin Cahangiriniya.

Səs yazılıb 2019-cu ilin qışında.

DASTANLARDAN PARÇALAR

AŞIQ QƏRİB VƏ ŞAHSƏNƏM DASTANI

“Aşiq Qərib”, “Aşiq Qərib və Şahsənəm”, “Qərib-Şahsənəm”, “Qərib-Sənəm” kimi tanınan məhəbbət dastanımız nəinki Türk xalqları arasında, hətta onlara qonşu olan xalqlar arasında da geniş yayılmışdır.

Şirazda olarkən Ərsalan Mirzəyi “Aşiq Qərib və Şahsənəm” dastanından parçaları böyük həvəslə oxuyurdu. Mən ondan xəbər aldım ki, dastandan parçalar bilirsən, yoxsa başdan sona kimi danışsən.

-- Məclislərdə dastandan qısa parçalar danışır və hadisə ilə bağlı şeirləri oxuyuruq. İndi tək-tək adamın dastan dinləməyə səbri çatır. Bir az düşünsəm, yadıma salsam dastanı danışa bilərəm. – dedi.

Şirazda olarkən imkanım olmadı, bir neçə gün gözləyim Ərsalan yaddaşını təzələsin, necə deyərlər məşq etsin, dastanı

danışsın. Əslində onun da vaxtı yox idi. İş dalınca qaçırdı. Söz verdi yaddaşını təzələyər, bir məşq edər, dastanı lentə yazıb mənə göndərər. Sağ olsun, verdiyi vədə əməl etdi. Aradan bir neçə ay keçəndən sonra “Aşıq Qərib və Şahsənəm” dastanının lent yazısını internetlə göndərdi. Diqqətimi toplayıb bir neçə dəfə dinlədim və çalışdım yazıya alım.

Aradan bir neçə ay keçəndən sonra Ərsalan Mirzəyi toplamış olduğu folklor nümunələrinin bir qisminin internetlə göndərdi. Əski əlifba ilə yazılmış mətinlər də “Koroğlu”, “Aşıq Qərib və Şahsənəm”, “Nigar- Mahmud” dastanlarının şeirləri də var idi. Həmin mətinlərdən parçaları İran İslam Respublikasında yaşayan tanıdıklarına oxutdurub latın əlifbası ilə yazıya köçürtdürdüm. Özüm də Ərsalan Mirzəyinin səs yazısını dinləyib bilgisayarda yazmağa başladım. Qulaq alışqanlıqım olmadığından sözləri başa düşməkdə çətinlik çəkirdim. Bəzən yeni parçanı 5-6 dəfə dinlədikdən sonra Ərsalanın nə dediyini seçirdim. Fars sözlərini moxluğu da işimi çətinləşdirirdi. 5-6 səhifəni bir aya yazsam da oxuyanda gördüm yanlışlıqlarım var.

Dastanı Qaşqayların söylədiyi kimi, yəni Qaşqay ləhcəsində verməyi də əhəmiyyətli sayırdım. Ona görə də Bakıda Milli Konservatoriyayı bitirmiş, təbrizli Əhməd Səttariyə üz tutdum. Başladığım işi davam etdirməsini xahiş etdim. Çox sağ olsun, sözümlü yerə salmadı. Ərsalan Mirzəyinin söylədiyi dastanını lentdən yazıya köçürdü.

“Qaşqaylar və onların folkloru” kitabını nəşrə hazırlayarkən gördüm ki, Ərsalan Mirzəyinin yazıya aldığı şeir nümunələri ilə, lentə söylədiyi arasında fərq var. Bu mənə təəccüblü gəlmədi. Tanıdığım, dastan söyləyib yazıya aldığım aşıqların dastanların şeirlərini dəftərçələrinə yazdılar saxladıklarını görmüşdüm. Onlar dastanı söyləməmişdən öncə dəftərçəsinə yazdığı şeirləri gözdən keçirər, necə deyərlər yaddaşını təzələyirdilər.

Şeirlər adətən mətni qorumaqda daha mühafizəkar olur. Aşıq dastanı danışarkən yurd yerini, yəni nəsr hissəsini şeirdəki məzmunu uyğun söyləyər, arada bir də məclisdəkilərin yaşına, dünyagörüşünə, əhval-ruhiyyələrinə uyğun əlavələr edər. Ərsa-

lan Mirzəyi dastanı məclisdə deyil, tək bir otaqda söyləyib lentə yazdığından orada bir çanlılıq yox idi. Mənə göndərdiyi folklor nümunələri içərisindəki şeirləri də görünür öncələr yazıya alıb ki, yadımdan çıxanda oraya baxsın. Yazıya aldığı şeirlərin bir neçəsi lentə söylədiyi dastanda yox idi.

Həmin şeirlərin dastanın hansı yerində ola biləcəyini təxminəm müəyyənləşdirdim. Lent yazısındakı mətindən seçilsin deyərək folklor nümunələrindən etdiyimiz əlavələri böyük mötərzə [] içərisində kursivlə yazdım. Bəzi şeirlərdə qafiyə pozuqluğu vardı. Onları da olduğu kimi saxladım. Dastanlarda şeirlər adətən 3, 5, 7 bənd, az-az hallarda ondan çox olur. Ərsalan Mirzəyinin söylədiyi mətində Aşıq Qərib toy məclisinə gələndə Şahsənəmin bilindən deyilən “Mən” rədifli şeirin bir bəndi var. Görünür o biri bəndləri söyləməyi ya unudub, ya da heç öncədən bilməyib.

Şahvəldin Şahsənəmin anasını qızını onunla evlənməyə razı salmaq üçün göndərib. Ana ilə qız arasında söhbəti özündə əks etdirən şeirdə də bir pozuqluq var. Belə ki, ananın dilindən deyilən şeir 7 misra, Şahsənəmin dilindən deyilən isə 8 misradır. Bu şeirdə başqa naqisliklər də var. Ərsalan Mirzəyi dastanı lentə söyləyərkən gah Sənəm, ga da Şahsənəm deyir. Onlara da toxunmadım.

Dastanı nəşr üçün hazırlayanda hiss etdim ki, Əhməd Səttari də bəzi diqqətsizliyə yol verib, yaxud, özündən asılı olmayaraq bəzi sözləri Təbriz dilalektində yazıb. Ona görə də mətni latın əlifbasında yazmağı yaxşı bacaran, Qaşqay Cəfər Eyvaziyə göndərdim. Çox sağ olsun, içi çox olsa da mətni oxudu və mənim fikrimlə şərik olduğunu bildirdi. Oxuyub, düzəlişlər aparması üçün lent yazısının əlinin altında olmasının vacibliyini söylədi. Lent yazısını göndərdim. Cəfər bəy lenti diqqətlə dinləyib düzəlişlərini etdi. Məsələn mənim də, Əhməd Səttarinin də iç cilovuna kimi eşitdiyimiz sözün Cəfər bəy qıç cilovu kimi yazdı. Bildim ki, Qaşqaylarda qıç sözünü deyərək öndəki q səsi o qədər zəif səslənir ki, biz onu tuta bilmirik. Bundan əlavə Cəfər bəy bu gün bizim dialektlərdə işlədilən, lakin ədəbi dilimizdə olmayan səsi ow şəkilində yazdı. Məsələn biz toyuq yazdığımız söz Qaşqaylarda towuq, yowuq və s. Mən də onu olduğu kimi saxlamağı lazım

bildim. Fars dilində o səsi bizdəki və baylayıcısını əvəz edir. Qaşqaylar da danışanda o səsini və əvəzinə işlədirlər. Məsələn Şam və Hələb əvəzinə Şam o Hələb deyirlər. Buradakı o səsini də Cəfər bəy ow kimi yazmışdı. Biz də onu elə saxlamağı münasib bildik.

Anlaşılmaya sözləri mötərizə açaraq içərisində verdik. Ərəb dilindən alınma sözləri bildirmək üçün ə. hərfi, fars dilindən alınma sözləri bildirmək üçün f. hərfi yazdıq. Şeyrlərdə bəzi misrala ləndə söylənənlə Ərsalanın göndərdiyi folklor nümunələrindəki arasında fərqlər vardı. Həmin fərqli misraları da mötərizə içərisində verdik ki, oxuyan üçün aydın olsun.

Beləliklə dastanın Qaşqay variantını nəşrə hazırlamış olduq. Yanlışlıqlar varsa onu da bu işi davam etdirəcək araşdırıcılarımız düzəldərlər. Yəni mənim bacara bildiyim bu qədər oldu.

Qərib-Sənəm

Qədim Tiflis şəhərində bir böyük hakim var idi yow o hakiminin bir qız var idi. Qızının adı Sənəm (idi).

Bu şəhərdə bir böyük aşıq var idi. Bu aşığın adı Qərib idi. Qəribin səsi çox gözəl idi, çox-çox qəşəng kəmançə çalırdı, ama dirriliğini səxtliyinə (f. çətinliklə) gəçirdirdi. Əlləri xalıydı (ə. boş), yoxsuludu, fəqir ow bıçaraydı.

Qərib çünki çox xub (yaxşı) aşığıdı və çox qəşəng çalırdı, hakim Qəribi gətirdi öz dəstgahi içinə, öz dərbarı (saray) içinə, və orda hakiminin dərbari için, Qərib kəmançə çalırdı və irləyirdi.

(Hakiminin qızı) Sənəminin bir əmioğlu da var idi ki adı Şahvələd idi. Şahvələd aşığıdı Sənəmə, ama Sənəm heç əlaqə və heç dilbəstəlik (f. ürək bağlılığı, aşıqlığı) Şahvələdə yox idi. Şahsənəm, Qəribi çox seyrdi və göynü seyrdi ki Qəribinən toy edə. Qəribdə dünyadan bixəbər idi.

Şahsənəm hər gün bu qəsrin başından bir narınc atırdı Qəribin qıçı (qıç-ayaq) cilowuna (f. ön, qarşı, qabaq) ta Qərib başını oxarı (yuxarı) edə yow onu görə. Ama Qərib heç cəryanda dəyildi və başını oxarı edməyirdi. Çox şərəfli və nəcib insanıdı. Həmmişə həzrət-i Əliinən zikr deyirdi. Həmmişə fikri-zikri buyudu ki, qəsr içinə gedir və gəlir, qıçı dəmindən ayrı heç

yerə baxmaya. Sənəm hər iş gördü, gördü ki yow, iñnar(demək, sanki,) başarmır ki, Qəribi görə, ya Qərib ona bir baxa. Bir gün narıncıların içinə bir para(bir para: bir neçə) xurdə pul qoydu, atdı Qəribin qıçı cilovuna və öz adamlarınada buyurdu ki, əğər Qərib bu dəfə daha baxmadı, hətmən tutuñ gətiriñ mənim yanına. Mən munu seyrəm(istəyirəm) yəxindən görəm.

Ələ bu işi görirlər. Narıncı genə atır Qəribin qıçı cilovuna, Qərib baxmeyr və fəqət deyir ki Allaha şükür və rədd (ə. keçər) olur. Burda Sənəmin adamları Qəribi tutıllar və aparıllar qəsr içinə. Sənəm bir pərdənin quluncuna (dalına, arxasına) oturmuş və Qəribdə üzünü görmeyr, ama bir birinə belə danışırlar. Qəribi çox ehtiramınan əlbəttə apardılar ora və orda beləsinə deyrlər ki Sənəm seyr səni görə və burda ələ o pərdənin puştunda (f. arxa, dal) bu şeirlər Qəribinə Sənəmin arasında rədd ow bədəl (ə. demək, danışmaq) olir. İndi görək burda Sənəm nə deyir Qəribə.

Sənəm deyir ki:

Aşiq gəldi məhləmişə,
Heç məhəl əsmədi bizə.
Sən ki, bizim sərmişəñ,
(Sən ki döndüñ sarı bizə)
Sən haranıñ aşığiyəñ?

Qərib deyir ki:

Səriñə döndüğüm Sənəm,
Sənəm ki, deyrlər sənmişəñ?
Dur ta dolanıñ səriñə,
Sənəm ki deyrlər sənmişəñ?

Sənəm:

Səni göydən asdırayım,
Ciğər bəndin kəsdirayım,
Səni gowsər basdırayım,
Sən haranıñ aşığiyəñ?

Qərib:

Aşıqlərdə məhrəm olur,
Gözəllərdə kərəm olur,
Səniñ təkin Sənəm olur,
Sənəm ki, deyrlər sənmişəñ?

Sənəm:

Kəbabları köz yandırar,
Oğlanları qız yandırar,
Sənəmləri söz yandırar,
(Sənəmləri söz qandırar)
Sən haranı aşığıyə?

Qərib:

Qız sözümü faş eyləmə
Gözüm dolu yaş eyləmə
Sən Qəribi laş eyləmə
Sənəm ki deyrlər sənmişə?

Ama bu sözlər ki aralarında gəçir, Qərib də Sənəmin mənzurunu bilir ow buda ürəg bağleyr Sənəmə. Şahsənəm görir ki, bəli, tirini xub (f. tir-hədəf, xub-yaxşı) hədəfə vurmuş, burda icazə verir ta Qərib qulluğundan murəxəs (ə. getməyə icazə almaq) ola. Qərib bu cəryanı ki görir və Sənəmin aşıqlığını görir ki, Sənəm ürəg bağlamış Qəribə, fikr etdi ki bu nəyi işdir? Bu nə işdir? Bu beləkin iş mahal(ə. imkansız) işdir. Beyə olur? Nəyi olur ki bir şah qızı gələ aşiq ola mənə. Amma ələ beləkin fikr içində varır gedir öz əvlərinə.

[Aşağıdakı praça,səs qaydında, lentdə yoxudur

Sənəm:

Çağırdım Şahimərdanı,
Bu arzuya etird mənə,
Şahsənəmin imanısan,
Sən haranı aşığısan?

Görünür Aşiq Qərib birinci görüşlərindən sonra Şahsənəmi bir daha görmək üçün onun bağına gedmiş. Şahsənəmin kənizi Ağcanın köməyi ilə sevgilisini görmək istəmişdir. Lakin diqqətsizliyindən, huşa getdiyindənmi, yatdığındanmi Şahsənəmi görə bilməmişdi. Ayılarda dediyi şeir Ərsalan Mirzainin topladığı folklor nümunələrində aşağıdakı izahla verilib.

*Burda Aşığı Qərib isteyr Şahsənəmi bir bağ içində yaxından
görə. Qərib bir ağacın dalına[ardına] gizlənir. Ağca ki, Şahsənəmin
kənizidir, Qəribə deyir ki, owçu gözlə, Şahsənəm keçdi.*

Canım owçu, gözüm owçu,

Owçu gözlə, maral keçdi.

gəl sən ay. (doğrusu: gəlsənə)

Bağına girdi talançı,

Owçu gözlə, maral keçdi

gəl sən ay.

Owçu olan olur owu,

Belində çəxmağı, qowu,

[Damda]Damda gedər səyyad owu,

Belində çəxmağı, qowu,

gəl sən ay.

Ağca çalır yar xeylini (dəstə, xıl),

Gözəl Şahsənəm meylini (meyil, istək),

Quncayım inçə belini,

Owçu gözlə, maral keçdi.

gəl sən ay.

Sənəm nə iş görür!? Sənəm də adamlarını yolleyr bazardan üç dana qovun alır gətirir. Birisi etişmişdir, birisi də etişməmişdir, birisi ələ etişmiş ki daha xərab olmuş. Bu üç dana qovunu qoyr bir sini içinə, yolleyr bowası (babası) yanına və bowası (ki ələ ow şah ola), kənizdən xəbər alır, deyir ki, bu nəməndir, cəryan nədir?

(Kəviz) deyər ki: “Bu siniyi və bu qovunları Sənəm yollamış qulluğuna”. Bir yağlıq (yaylıq) da atmışımı üstünə.

Şah dəstür verər ki, yağlığı qovunlar üstündən götürüllər. Onda vəzirindən xəbər alır, deyir ki, bax görəm mənim qızımın mənzürü(ə. niyət) bu işdən nəymiş? Vəzir deyir ki, şah başı sağ olsun, burda Sənəmin mənzürü budur ki, o qovun ki hənüz etişməmiş, qoyasın etişə və çaqıynan, bıçaqınan kəsəsin yeyəy. Əğər yemədiy xərab olur. Qoyasın etişə və əğər də qovun etişmiş hətmən bıçaqınan kəsəsin beləsini və yeyəsin.

Şah buyurur ki, vəzir, bu mənzürü nəymiş ki bunu yollamış? (Vəzir) deyər ki, Sənəm şərm(f. utanma) varıymış ki, sənə deyə mənim ərə getdiyimin vaxtı gəçir. Seyr deyə ki daha mowqadır ki mənim için bir kəsi bulaq və məni ərə verəq.

Şah dəstür verir carçılar kənd içində oğunırlar, çağırılar tamamı cahallar ki şəhr içindədillər gəlirlər və şahın kaxının (saray, köşk) içinə yigilirler. Görək Sənəm hansını ser[istəyir], bu cahalların hanısını ser, hanısını özü seçir və hanısını intixab edir.

Şəhrin cahalları tamamı özlərini bəzəyəllər, tamamı özlərini düzədirlər, baş-qulaqlarına əl çəkirlər və gəlirlər yigilirler şah qəsri içinə. Bir böyük meydanımış, ora yigililər. Şahvələd də özünü bəzədir ow ata minir ow borkünü qoyr ow, qizildən, təladan(ə. qızıl) özünü bəzədir ow gəlir meydana. Cahallar vaxti baxıllar ow Şahvələdi görüllər bu həmə kəbkəbə(şihrət) -təntənə inən gəlir, tamam na'omid olıllar, tamam öz omidlərini [ümidlərini] əlden verirlər ki, vaxti Şahvələd vardır, daha biz hara gedək. Varı kəs fikr edir ki Şahsənəm, əmisi oğlunu, Şahvələdi, hətmən intixab edər. Şahvələdi bəğənər.

Şahsənəmdə oturmuş eyvan içinə, cəmiyyət(ə. toplum), varı kəs, müntəzir(ə. gözü yolda), bir almada əlində, o zaman, qədim rəsmimiş(f.adət imiş) ki, hər kəs bir kəsi sədi [sevdi], qız oğulu sədi, bir alma vurır (onun) döşünə. Oğullar, varı kəs, yigililər və qız burda almayı vurır o oğul ki göynü seyr, onun döşü içinə. İntizarlar tamam olur. Xelxin intizarı tamam olur ow görüllər ki, yow, Şahsənəm bu həmə cahal (f. cavan, gənc) ki, gəlmiş bura, heç birini içindən seçmədi, heç biri, heç kəsi intixab etmədi. Şah deyər: “Baxın, görüm aya bir kəs daha var kı, bir daha cahal var şəhr içində ki bura gəlməmiş?”

Vəzir genə casusları yolleyr şəhr içinə və gedirlər gəzirlər və gəlir deyillər şaha ki, bəli, bir aşıq Qərib (adlı)var, o fəqət gəlməmiş. Şah deyər ki: “Gediş Qəribi əvinnən tutuq gətirin bura, Qərib bir az çala, şayəd qızım uxudadır, şayəd qızım həvası yerində dəyil, bir çalsın ta qızımın halı gələ yerinə, və o cahal ki göynü seyr onu intixab edə. Qərib gəlir və ələ bu işi görür. Şoru edir çaldığə və vaxti çalır indi burda görək Qərib nə deyər:

Şah gəldi qondu gülzara,
Sənəm gəldi, sonam gəldi.
Almasını tutar atar,
Sənəm gəldi, sonam gəldi.

Sənəm oldu bizdən yağı,
Aramıza saldı dağı,
Su ağzı qaymaq dodağı,
Sənəm gəldi, sonam gəldi,

Nimtənəsi olar ətləs,
İnşələri ona batmaz,
Aşiq Qərib beycə (bu gecə) yatmaz,
Sənəm gəldi, sonam gəldi.

Ələ burda ki Qəribiñ nalaları bura çatır ow deyir Sənəm gəldi, sonam gəldi, Sənəm qıçı iləri-geri qoymayanda ki almayı ras vurur Qəribiñ döşü içinə. Onlar ki Aşiq Qəribiñ yaxininə oturmuşlarımız, heç bəvərləri olmeymiş, inanmeyirləmiş ki Sənəm almasını vurmuş Qərib döşü içinə.

Birisi deyər ki, yow, yow, Qız atırmış Şahvələdə dəymiş Qəribə. Biri deyir ki yow atırmış mənə dəymiş Qəribə. Hər kəs öz yanında xulassa bir gəp[gap, söz, söhbət] çalırmiş. Biri deyirmiş yow tiri xəta(f. oxu yanlış hədəfə dəymiş) gedmiş, hətmən o mənimişəm. Hər kəs xulassa bu ortada bu həmə cahal yığılmışımız tamamı vəzləri Qəribdən xub, tamamı Qəribdən şəkiltər, tamamı Qəribdən maldan sarı, niyazdan sarı, mülkdən sarı Qəribdən yeytər, hər kəs bir söz öz yanında çalırmiş. Ama genə də Sənəm ikimki almayı da götürəndə vurur Qərib döşünə. Üçü də vurur Qərib döşünə, ta yeddiyəncəz hər nə alma atırmış dəyirmiş Qərib döşü içinə. Daha hər kəs bilir ki, bəle, hətmən iş tamamdır, Sənəm ələ Qəribi seçmiş bu cahallar içində.

Qəribiñ yollaşları atılayarlar göyə, xoşhallıq edəllər, horra çəkirləmiş, hababaq vurırlarmış. Amma düşmənləri narahat ow hər kəs gedər öz işi quluncu sıra. Qərib burda fikrə gedər və Allahına şükr edər ow deyər ki, hətmən! hətmən bu Allah işidir ki Sənəm məni səmiş (sevmiş).

[Burda Aşiq Qərib bir yol istir Şahsənəm küyünə (məhəlləsinə) gedə

*Hay aqalar, həmdad ediy,
Varam Sənəm ellərinə.
Çox müddətdür nabalədam ,
Bələd olam yollarınə.*

*Xudadən istərəm sağlıq,
Saz ow sohbət dəmaq çağlıq,
Mən olaydım gilgəz yağlıq ,
Sənəm ala əllərinə.*

*Hər nə etdi göhül (kөнül, ürək) etdi,
Ağırıldım üngül (yüngül) etdi,
Binəvaydım, bülbül etdi,
Uçam, qonam güllərinə.*

*Ücə dağın başı kələk (qala, qalaça, qalaq,
heyvanları saxlamaq üçün üstü açıq yer),
Yar işqindən oldum hələk,
Mən olaydım bir cüft miləg (cüft: çift, miləg: biləzik–mil)
Sənəm sala əllərinə.*

*Yollar üstə vardır dərbənd ,
Yariy üzünə arzubənd (örtük, niqab),
Mən olaydım bir cüft bazbənd,
Sənəm sala qollarına.]*

Şahvələd də bu işdən çox-çox əsəbaniymiş, acexlenmiş, eyni bir yaralı ilan tək qıvrılmış öz içinə və deyir ki, mən bu Qəribi aradan aparayıam. Beyə olur mənim əmim qızı gələ, mən bu həmə daralığ varım, mal varımdır, pul-mülk varımdır, mən şahzadəyəm, məni səçməyə, gedə Qəribi səçə!/? Beyə olar? beyə Allah bu işi götürər? Pəs ələ burda daha öz təsmimini(ə. qərar) tutur ki, hətmən Qəribi aradan apara. Elə bu fikr başında, gələr ow Qəribə çatar və bir xoş və beş edər beləsinən ow deyir ki, gəp başı götürər deyir ki sən bu işi ki ittifaq düşdü mundan inşar xoşhal

deyilən? Qərib der valla mən çox xoşhalam, ama mən hara, Sənəm hara. Mən bir aşığam? Sənəm padışah qızıdır. Mən heçnə yoxumdur, məndə nə bir pul vardır, mən hətta öz toyumuñ rəxt ow rəcəsinə də alabilmərəm, mən hara yow Sənəm hara, Şahsənəm hara? Şah qızı hara? Şahvələd deyər ki əğər seyən toy edən, hətmən çox pul varıñ olası, çox bağ ow mülk varıñ olası və sən ki pul yoxundur, ehtımalı çoxdur ki, Sənəm peşman ola səndən.

Qərib elə bu fikrinən çox iradəti (istəyi) varımış həzrət-i Əliyə, həmmişə öz xıyalında həzrət-i Əlinən danışmış. Öz xıyalında həzrət-i Əlidən seyrmiş ki, beləsinə kömək edə, təsmimlərində işlərində bir möhem [mühümm] və bir böyük iş ki, dirriliğində görirmiş, bilirmiş ki həmmişə öz xıyalında, uxuda iş gördükdə uzanmış yata həmmişə həzrət-i Əlinən raz ow niyaz edirmiş, həzrət-i Əli adı dilindəymiş və həzrət-i Əlinən danışmış. Bir motəqid (ə. inanlı, inanan) adamıymış ələ bu fikrdəymiş etişər əvə əvdə uxuya gedər. Səhər gahımış həzrət-i Əli gəlir düşünə deyər ki, oğlum, narahat olma, gəl əl-ayağını yığışdır, vəsayılıñı da götür sən gedəsiñ Şama ow Hələbdə qalañ. Yeddi ildən sora mallı olarañ, mülklü olarañ, vəziñ xub olur, dara olarañ, varlı olarañ onda başardañ gələñ geri və Sənəminən toy edən. Bir izzig də burmağından çaxardır verər Qəribə və deyər ki, bu izzig səniñ müşkülləriñi, çətinlikləriñi həll edər. Sən hər vəqt seyən bu izzig səniñ dərdiñə uğrayar. Qərib çox xoşhal olar, uxudan siçirəyər gözlerini owkalayar, və baxar görər ki bəli, izzig burmağındadır. Səhərgah gələr vəsayılıñı (ə. yükünü), əl-ayağını yığışdırər və cərəyanı bu ki, həzrət-i Əli gəlmiş düşünə və demiş sən gedəsiñ yeddi il Şam ow Hələbdə qalañ, munu Sənəm içi (için) tərif edər.

Sənəm ki, intızar yoxuymuş Qərib yeddi il burayı tərək edə, öz vətəniñi tərək edə, vara gedə ayrı yerə, oda əl-ayağını yığışdırər gələr Qərib gilə. Qəribiñ nənəsinən, bacısıynan danışar, deyər ki, hər cur olmuş bir iş görəsiz ki Qəribi bu səfərdən bikəg beləsinə (fikrini dəyişdirmək) və qomayag gedə, rayını vurak ta Qərib bu səfərə gedməyə. Sənəm çox qızarmışıymış, çox narahatıymış, deyirmiş ki mən özümdə ta deyən pul varımdır, varlıyam, sərmayə varımdır, mən şah qızıyam, mən səniñ varlığıña heç ehtiyacım

yoxdur, sən nəçi(nə için) pul içi(için) və mal ow mülk içi burayı vil edəsiyəñ və tərək edəsiyəñ, varañ gedəñ ayrı yerə? Gəllələr ow yapışırılar Qəribiñ əl-ətəğinə, əl-ətəğ olarlar, iz-iltımas (xahiş, yalvar-yaxar) edirlərmiş ki eğer olir sən gedməyəñ Şam ow Hələbə burda qalıñ, bu yolda xətər çoxdur. Bir tikkə çörəği Allah etirdər, hər cur olmuş xulassə sən burda qalasıyəñ və gedməyəñ.

[Qəribiñ Şama gedməği

Burda Qərib istir gedə Şam və Hələbə. Şahsənəm və Qəribiñ anası və bacısı yalvarırlar ki, Qərib gedməyə Şam və Hələbə.

*Qəribiñ Şama gedməği,
Əzm-cəzm (dirənişli, möhkəm, iradəli) oldı, anacan!
Bu dünyada var-ow-yoxum,
Tərkini qıldı, anacan!*

*Turun (durun) gedəğ otağına,
Dodaq qoyaq dodağına,
Öpişsən goyər qucaqına,
Bəlkə gedməyə Qəribcan.*

*Bulbulam qonda gülünə,
Qurbanam şirin dilinə,
Goncəmi verdim əlinə,
Bəlkə gedməyə Qəribcan
Qərib gedir yalvarıram,
Daha mən neylim anacan.]*

Ama, Qərib deyir ki, bu buyuruğu və fərmayişi (f. əmri, tapşırığı) həzrət-i Əli mənə edmiş və mən heç zaman başarmaram həzrət-i Əli gəpini vuram yerə və hətmən-hətmən(e. kəskinliklə) bu səfəri gedəsiyəm, bu öz əlimdə dəyil. Həzrət-i Əli belə buyurmuş mən hətmən gedəsiyəm. Qərib səmirmiş ki öz ğururunu və kişiliğini vura yerə və gedə Şahsənəm mennəti altına. Xulassə hər nə mēşuq ki Sənəm ola israr edirmiş, hər nə anası deyərmiş heç fayda bağışlamaz ow təsmimini tutar ki gedə. Amma Sənəm yağlığını gətirər ow verir Aşiq Qəribə və Qəribdə izzigini [üzü-yünü]çaxardır verər Sənəmə ow deyər ki, bu izzigi (üzüyü) xub

gözlə və beləsindən muvazib(ə. diqqətli) ol, şayəd bir gün dərdiñə dəyə. İndi burda ki, Qərib inen ow Sənəm danışırlar və anası gili gəlillər Qərib yanına iltımas edillər, yalvarırlar ki gedməyə Şam ow Hələbə, munıñ bir para qəşəñ şerlər var ve qəşəñ ahəñ varı ki siz burda eşidirəñiz gerək nə deyir:

Sənəm:

Qəribiñ şama gedməği,
Əzmi cəzm oldu ana can,
Bu dünyada varı-yoxum,
Tərkinini qıldəm ana can

Qərib demə mən pəriyəm,
Üce dağlarıñ qarıyam,
Varıb gedir yalvarıram,
Daha məndə...

Bülbülem qondam gülünə,
Qurbanam şirin dilinə,
Gəncimi verdəm elinə,
Bəlkəm gedməyə Qərib Can

Xulassə xodahafılığ edirlər birbirdən, bir birinen allah sax-ladsın edirlər ow Qərib qapır yolunu gedir. Sənəm deyir ki:

Sənəm:

Qəribiñ Şama gedməği,
(Yarım əzm eylədi Şam ow Hələbə)
Əzmi cəzm (dirənişli) oldu anacan,
(Ged ey Qərib sağlığınan gələñsən)
Səni tapşırımışam qadır kərimə,
Ged ey Qərib, sağlığınan gələñsən (sağ-sələmət gələñsən).

Qərib:

Ağlama, ağlama, didələri doldurma,
Bülbül yerinə zağı bağa qondurma,
Sən Qəribi gözü yaşlı göndərmə,
Ağlama nazlı yar, genə də gəlləm.

Sənəm:

Bu yolu ki gedər daşdır, dumandır,
Yar-yardan ayrılılar, axır zamandır,
İndi Qərib ged ki, axır zamandır,
Ged ey Qərib, sağlığınan gələrsən.

Qərib:

Sən ağlayıb gözüm yaşı süzdürmə,
Bağrımı kəsdirib, ciğərimi əzdirmə
(ciğərbəndim əzdirmə),
Bu nişan dir çox yerlərə gəzdirmə,
(Bu nişandır, çox yerlərdə gəzdirmə)
Ağlama nazlı yar, genə də gəlləm.

Xulassə bu sözlər aralarında deyilir. Bir birinə danışılar. Qərib çalır ow irleyr ow Sənəm de ağleyr ow deyr, bir birdən ayrıliller və Qərib minir atına yow yola düşür Şam ow Hələbə sarı və anasınan ow bacısınan ow kaksınan ow Sənəmi yeddi il intizar qoyr.

Amma Şahvələd ki, əvvəldən yaralı ilan təkin qivrilirmiş təsmim tutur ki, hətmən Qəribi aradan apara və burda xubfürsət əlinə gəlmişmiş və tez minər atinə və Qəribin dalına düşər və biraz yol ki, gedərlər, salam-sağlıq birbirinə edərlər ow çoxda mehrəbanıymış Qəribinə. Soruşar ki, aşıq hara gedirə? Aşıq deyr ki, Şam ow Hələbə gedirəm. Şahvələd deyr ki, nə xub, elə məndə ora gedirəm. Birbirinə yoldaş olag, şans ow iqbal bizə üz gətirmiş ki, bu xətrli yolları tək gedməyə. Qərib də çox ürəgi ağır ow çox sadə bədbəxt adamıymış. Naqada ürəkdən xoşhal olar ki, bəli naqad xub dur biz ikimiz bu yolda bir gedək və heç xətr bizi başarmıya ki, təhdid edə.

Xulassə iki atlı, yolu çapırmışlar ki, birisi Qərib ki, Allah yadında, Xoda yadında, ürəgi ağır həzrət-i Əli fərmayışınan gedərmiş və Şahvələd ürəgi dolu boxl kinə, ürəgi dolu peslik və pes fikr başındaymış ki, Qəribi aradan apara, dağdan-dərədən yollardan gəçərləmiş və deyr ki, Qəribin başını kəsib ataram biyabana uxuya gedəndə və çox xub-xub fürsətdir (f. yaşı zamanı) ki, Qəribi aradan aparam.

Vəli yolda gedirlər bir yerə mənzil tutallar, yatallar və bu yolun yorğunluğu canlarındaymış ki, ağır uxuya gedərlər və heç birisi səhərəncəz oyanmaz. Neçə gecə Şahvələd sêy edər ki, yatmaya, uxuya gedməyə, qala oyax və Qəribi öldürə, amma ələ ki, qılıcı gətirmiş, dərin bir uxuya gedirmiş və səhərəncəz oyanmirmiş. Elə hər gün bir neçə məsafəti gəçirdirmişlər ow bu hər gün bir nəqşə(f. plan) çəkirmiş ta başara Qəribi aradan apara. Bir gün bu yoldaki gedirmişlər düşərlər bir böyük çaya və Şahvələd çox xoşhalı, içində deyir ki, Qəribi burda ata çaya və boğa və Qəribi aradan apara. Qərib deyir bu çayın harası godardır (dərin), hardan gəçək? Çağırar bir qul varıymış, o yolu görsədər və çox xətərli bir yol görsədər və deyir ordan gəçəsin. Bir iş görərki bədbəxt Qərib getdi orasa daha gəlməyə.

Qəribin fikri-zikri Allahıymış və Allahdan kömək istər və ordan gəçər və Şahvələd tez yapışar Qəribin belbağlisindən ki, su aparsın. Amma əl atar Qəribin şal bəndinə əli çatmaz, fəqət yağlığı ki, Şahsənəm vermişmiş Qəribə, əlinə gələr və Qərib vurur suya və çaydan gəçər. Daha yol yoxmuş, o otaydaymış, bu da bu tayda. Qərib gedər baxar və Şahvələdi görər ki, yağlığı ki, Şahsənəmə vermişdi Şahvələd əlindədir. Çağırar çayın otayınan ki, məlumiydi, bəlliyydi ki, sən mənim həmsəfərim deyildin və gəlmişidin bu yağlığı məndən alan. Sən mənim sədaqətimdən, sadəligimdən suestifadə (ə. sui-istifadə, qaydasından, nəzərdə tutulduğundan artıq) etdin. İndiki öz istədiğinə etişdin, Allah əlinə, əgər ki, əmin qızı səni seyr, əgər əmin qızı məni bu yağlığı istəmeyr ged mubarəkin olsun. Amma əgər bizim işqimiz (eşqimiz) bir ilahi işqdır, əgər bizim işqimiz bir irfani işqdır biz birbirə etişərək. Ged Allah əlinə və Qərib yoluna edamə verər və Şahvələd ki, tinəti (ə. yaradılışı) xərabıdı və pəlid (ə. pis) adamıdı, gedər yağlığı etirər şəhrə və yoldaşlarının evində qayım olar. Ta xəlq bilə ki, bunun səfəri tulanıymış (uzun) və xəlq buna inana və bu arada şah dnyadan gedir və ölər və oğuluda yoxmuş. Vəsiyyət edər, Şahvələd ki, mənim atam oğludu, otura mənim yerimə şahlıq edə, şah ola.

Şahvələd də çox xoşhalıdı və bir gündə girər şəhrə. Özünü izlədir çox narahat və çox ağlar və çox özünü narahat görsədir

ow gözündən yaş tökür ow gedir oturur şahın yerinə və qanlı yağlığı aparır Qəribin xanəvadəsinə görsədir və deyir ki, Qərib ölmüş. Deyir belənə yol gəldik, bir çayda canavarlar töküldülər Qəribin başına və Qəribi yedilər. Bu yağlıqda qanlı yağlıqdır. Mən xulassə arada başardım ki, bu nişanəyi gətirəm ki, Qərib ölüb. Qəribin ana-bacısı çox narahatidilər, ağladılar, alə ağlallar, alə ağlallar, ələ ağlallar ki, ana-bacısı kör olullar. Sənəm bu xəbəri eşidəndən sora məriz olur ow yatar. Vəli, deyir ki, tikə-tikə də olaram, canımda verərəm, Şahvələdə gedməm.

Şahvələd gedir Şahsənəmin anasının yanına, deyir ki, hər cur olmuş olsa qızın razı ed məniminən toy edə. Şahsənəm xulassə anasından danışır ki, məni tikə-tikə də edsəniz, başımı da kəssəniz, Şahvələdinən heç vaxt toy etməm və Şahvələd deyir ki, Şahsənəmin anasına, ged de qızına dünyanın hər nəsinə verərəm, fəqət məniminən toy edsin. Şahsənəmin anası gəlir deyir ki, sən Şahvələdinən toy ed. Gerək indi Sənəmin anası burda nə deyir:

Ana:

Bir cura çəkmişəm cəwr ow cəfañı,
(Quzu can, çəkmişəm cəwr o cəfañı)
Cəfañı çəkmişəm, görməm vəfañı,
Gedəñ Şahvələdə sürəñ səfañı,
Elçi bəylər gəlmiş, qızım nə deyrəñ?
(Elçi bəylər gəlir, qızım nə deyrəñ)

Sənəm:

Oturmuşdum(oturmuşam) öz hal ow ahvalıma,
Qoy nənə lal olañ, dindirmə məni.
Aq ləççəğini batır qızıl qanıña,
Kor olañ, lal olañ, dindirmə məni.

Burdada Sənəm çox acıqlanır və dəstür verir ki anasını qəsrdən atalar yazıya və deyir ki:

Sənəm:

Başımız üçün dumanlar tutar,
(Başınız üçündə dumanlar titər)
Mətləb sizə gələ əqliñiz itər,
(Mətləblər gələndə əqliñiz itər)

Başın donuza bənzər, dişlərin itə,
Kor olañ, lal olañ, dindirmə məni.

Ana:

Üz tümənə düzətmişəm(düzdürmüşəm)
təxtini, Miñ tümənə biçdirmişəm rəxtiñi,
Şahvələdə açdırmışam bəxtiñi,
Elçi bəylər gəlmiş, qızım nə deyrəñ?
(Elçi bəylər gəlir, quzum nə deyrəñ)

Sənəm:

Tabutum eləyiñ mənim təxtimi,
Gerəməndən biçdiriy mənim rəxtimi,
Daşlara yazdırıñ qərə bəxtimi, (Daşlara siz
yazıñ qərə bəxtimi)
Kor olañ, lal olañ, dindirmə məni.

Ana:

Şahvələdiñ elçiləri gəlibdir,
Səni atañ(babañ) Şahvələdə veribdir,
Xəbər gəlib, Aşiq Qərib ölübdür,
(Əxbar gəldi aşiq Qərib ölübdür)
Elçi bəylər gəlmiş, qızım nə dərsən?
(Elçi bəylər gəlir, quzum nə deyrəñ)

Sənəm:

Şahvələd ölseydi, anamda belə,
(Şahvələd öləydi, nənm də belə)
Mən vədə qoymuşam ta yeddi ilə,
Yeddi il baş ola Qəribim gələ,
(Yeddi il baş ola, Qərib can gələ)
Kor olañ, lal olañ, dindirmə məni.
(Elçi bəylər gəlir, quzum nə deyrəñ)

Ana:

Səndən mənə nəmənələr gəlibdir,
Hamı kəslər bu söhbəti bilibdir,
And içirəm Aşiq Qərib ölübdür,
Elçi bəylər gəlmiş, qızım nə deyrəñ?
(Elçi bəylər gəlir, quzum nə deyrəñ)

Şahvələd gözləyirmiş ki, Sənəmin anası nə xəbər verəcək. Budur ki, Sənəmin anası varid olur girir Şahvələdin qəsrinə və beləsinən xəbər alerki nəcur oldu? Anası deyir ki, başın sağolsun şah, məğər olar ki, məni bir iş dalısıca göndərəsən xəbər gətirməyəm? Şahvələd burda zöqdan gözləri dolur yaşınan, xoşhal oldu, nəcur oldu cərəyanı bizə tərif et. Sənəmin anası deyir ki, bax gör Sənəm xoşhallıqınan mənim başımı mencuqlamış və ow qədər tərif o təmcid (ə. tərif və yersiz şirin sözlər) edir ki, Şahvələd xoşhal olar. Qəribin

Sənəmə xəbər aparıllar ki, anan səni tərfindən yalan vədələr verdi Şahvələdə. Sənəm burda çox-çox narahət olar və huşdan gedir və uxuda Qəribi görür və uxuda oturur Qəribinən danışır və bir bağın içində qədəm vurullar və danışellər və Sənəm bu şeirləri deyir vaxtı ki, gedir Qəribin diyari içinə.

[Şahsənəm ürəgi Qərib üçün darıxmış və gecə ki yatır, Qəribi düşdə (yuxuda) görür və xatirələri yadına düşər :]

Ğəmli güynüm genə gəldi qabağa,
Qəribin gedməği yadıma düşdü.
Nəzr eylədim şəm yandıram imama,
Hələbdə qalmağı yadıma düşdü.

Xoş o gündən bağda yara sataşdım,
(Xoş o gün ki bağda yara sataşdım)
İşvələndim, ğəməzələndim araşdım,
(Baxdım cəmalına nurdan dolmuşdu)
İsteyirdi tuta öpə, mən qaçdım,
(Məndən maç istədi əlindən qaçdım)
Qovuban tutmağı yadıma düşdü.

Ğəmli Sənəm deyir: Aman ay, aman,
Ömrüm başa getdi, yar gələr haçan?
Çağırardı qulağıma: “Sənəm can,
Sənəm can” deməği yadıma düşdü

*[Folklor nümunələrində yuxarıdakı şeir və aşağıdakı bənd
“Buzdağ, Qəribin Hələbdə qalmağı adı altında verilib. Lentə*

söylədiyini mətində aşağıdakı bənd yoxdur. Görünür bu dastanın başqa yerində söylənmiş şeirin bir bəndidir.

*Sıxılmışəm ğəmli qaldım setara,
Üzülmişəm daha gəlməm qətara,
Sənəm arzulayar gora-məzara,
(Sənəm arzuladı girə məzara)
Bu canım çıxməgdən Qərib gələydi.
(Bu canım çıxməgdə Qərib gələydi)i
Üstümü örtməgdə Qərib gələydi)]*

Sənəm deyir ki, daha mən susuzmuşam (çox istəyirəm) ki, Qəribin səsinə eşidəm. Elə ruhum məriz olmuş, elə narahatam ki, daha seyrəm öləm. Daha Qərib gələydi mənim ustumu örtəydi, kaş gələydi məni dəfn edərdi, kaş ki Qərib torpaq tökərdi üstümə. Amma Sənəm hələ də inanmeyer ki Qərib ölə və öz ürəğində Alahın deyir ki, Qərib ölə və öz göynündə deyir ki, bu yalandır. Qəribim ölməmiş, mənim Qəribim gələr. Elə ağlamışdı, elə ağlamışdı, bu fikrlər içində ki, gözləri şişmişdi, gözləri qırmızı olmuşdu şişmişdi.

Bir kənlərdən gəlir Sənəmin yanına deyir ki, xatun başı sağ olsun yadıңызda Qərib gedəndə sizə bir izzig vermişidi? Dedi ki, hər vaxt müşkülün oldu, hər vaxt çətinliğin oldu, izzigə baxan və bu izzig müşkülləri həll edər. Sən başarmeyrən o izzigə baxan və o izziginən aramlaşan? Bəli, Sənəm burda izzigi çaxardar ow həzrət-i Əlinin adını görür ow o da bir kəlam yollar həzrət-i Əliyə və baxar birdən izziginin rəhni dəyişilir və izziginin içinə baxar ow izziginin qaşını içində Qəribi görür ki, sağ ow salımdır, başı öz işi içindədir.

Daha Sənəm təsmim (ə. qərar) tutur ki, ta ölənəncə təslim olmaya, Qərib umuduna outrup ow

Şahvələd də adamlarını bir-bir dalıça yolleyirdi Sənəm yanına ki, hər nə teztər Sənəm amada (f. hazır) ola ta Şahvələdinən toy edə və Sənəm də burda oturmuşdu Qəribinən beyin-səhər edirdi. Ta bu ki, bir gün xəbər gəldi ki, bir karvan ki tacirimiş və dunyanın var yerinə səfər edərmiş və var o şəhrlərdən xəbəri varıymış gedmişdilər Tiflisə. Qafilənin rəyisi və böyüğü bir adamdır ki, çox düz və doğru adamdır. Çox Allaha etiqadı varıydı və bir ağır ow pak

adamiydi. Sənəm Qəribiñ anasını getirir ow, gedir ow qafiləyə sarı və gedillər ow taciri görəllər ow bazərganı görəllər ki, bu ki şəhrləri gəzir Qəribdən bir xəbər varı ya yoxu?

Xulassə, gedirlər və gözçüləri görillər və təqaza(ə.israr etmək) edillər ki, biz seyrek bu qafiləniñ reyisini görək və bu kişidə çox işi düz və doros adamiydi. Vəqti ki, evdən çıxerdi ta gedə və şəhrləri gəzə və geri gələ, heç arvadıñ üzünə baxmazıdı, öz arvadınıñ üzündən ayrı heç arvadıñ üzünə baxmeyrdi. Sənəm deyir mən bunu seyrəm ki, gedəm reyisiniñ yanına və beləsinən danışam. Qəribiñdə anası deyir ki, mənə ki, görəñ mən kor və acız və qərriyəm, səni and vermişəm Allaha, səni and vermişəm həzrət-i Əli başına ki, bizim üzümüzü geri vurma. Mənim ürəğim yanmış, mənim qəlbim yanmış, qoy ta gedək bu karvanın böyüğüñ yanına. Gedillər ow xulassə reyisi görillər, cərəyani tərif edirlər beləsinə ki, belə olmuş. Bir Qərib varıydı, gedmiş bizə demiş ki, yeddi il Şam ow Hələbdə qalam ow, neçə ildir beləsindən xəbər yoxumuzdur. Əğər sən Qəribdən xəbər varıdır xulassə bizə de. İndi gerək burda nə deyillər.

Ana:

Ey qoca, mənim sodagər həmdənim,
Qadir Allah versin səniñ muradıñ.
Qərib anasıyam, Zohrədir adıñ,
Gözdən oldum “Balam Qərib” deyibən.

Bu xabə (yuxu) nazdan oyandım,
(Xab-ı nazdan oyandım)
Beli sınımış kimi dayandım,
(Beli sinmiş dayandım)
Əvvəlüm şad oldum, sonrada yandım,
(Əvvəli şad oldum, soradan yandım)

Sənəm:

Səhər-səhər qızıl güllər dürərlər,
Dürüləndə sinəm üstə sərərlər,
Şah Sənəmi, Şahvələdə verərlər,
De Qərib can, heç durmasın tez gəlsin.

Qoca mən gəlmişəm, sənə hay cara,
Bəlki özün gələ, mənə fəryada,
İxtiyarım düşmüşdür Şahvələdə,
Söylə Qərib can, durmasın tez gəlsin

Xulassə bu sözləri Qəribiñ anasi ow Şahsənəm qocuya deyrlər və qoca deyir ki:

Dedi qoca yandırır etdiñiz bəlal,
Sərvətim ow malım bu yolda həlal,
Çağır ram Əliyi müşkülə həllal,
Söylərəm Qəribiñ durmasın gəlsin,

Qoca deyir ki, siz mənim ciğərbəndimi (f. çiyərimin parası, doğmam, əzizim) yandırdıñız və mən qowl (ə. söz) verirəm ki, məndən hər nə iş ki, saxtə (f. bacara bilmək, əlindən gəlmək) ola, sizə görə və mal ow sərvətimi bu yola qoyaram və hətmən sêy edərəm ki, Qəribi bulam və sizə sarı yollayam.

Qafiləniñ bəgini (böyügünü) bulullar və bar ow sərvətini list (siyahısını hazırlama) edərlər, sürət götürər və verər Sənəm əlinə və deyir ki, ollardan muvazibət (ə. gözləmək, qorumaq) ed, ta mən Qəribi bulam ow gətirəm siziñ yanıñıza və soa minir bir ata və neççə nəfər yanı sıra götürər və həzrət-i Əli adi dillərində, hərəkət edillər və hərəkət edəndə deyir ki, qızım sən Qəribdən nə nişana varıydı? Sənəm deyir ki, ow çox ədəbli adamdır, çox mətin və ağır adamdır, qıçını aram götürər qoyar yerə. O su üstünən heç vaxt atlamır, bir yer ki, nəmdə oralara oturmeyr və ow yerə hətmən abası və arxalığı sərir ow onda oturir üstünə. Bir izzig var mənim yanımda ki, onu verirəm sizə, əgər müşkülə uğradıñız, ow həll edər.

Qoca kişi yola düşər ow dağdan-dağdan aşır ow gedir, gedir və çatır Hələb şəhrinə. Bir yerdə, bir məhəllədə mənzil tutur ow səhəri gedir Şama, ta Qəribi bula.

Hələb şəhrində bir bulaq varıdı, Murad bulağı. Çeşmə-yi murad deyrlər beləsinə ki, orda o adamlar ki, iman varlarıdır və həzrət-i Əli peyrovlarıdır (f. tərəfdarı), gedir nəzr ow niyaz edirlər və öz muradlarını seyrilər. Bu qafiləniñ əyəsində getdi orada nəzr ow niyaz etdi və orda xəlc nəzr verirdi və orda şərbət

verirdi ki, ta şəbdə Qərib gələ ora, bu Qəribi bula. Hər gün nəzrini əda edirdi ki, ta başara Qəribi bula.

Qəribdə ki, o ölkədə çox varlı olmuşmuş, çox sərvətli olmuşmuş, çox-çox xub yeridə varıymış şəhr içində. Nökərinə deyir ki, ged murad çeşməsindən mənə biraz su gətir. Qəribin nöqəri küzəyi qoyar çininə və varır gedər çeşmə başına, ta o bulaqdan Qəribə su gətirə. Gedir görür ki, orda çox-çox cəmiyyət ora yığılmış və görür ki, bir qoca ordadır və çox bir irfani musluman adamdır və həzrət-i Əli adına xələq şərbət taruf edir ow oyan- boyan Qəribin nöqəri otirir ow bir livan(f. istəkan, qab) şərbət içir ow küzəsini doldurir ow varır gedir və macerayı Qəribə tərif edir və Qəribdə ki, çox həzrət-i Əli muridiydi(ə. tərəfdar) ow çox mowlasına(ə. rəhbər, etiqad edilən şəxs) eradət (ə. icdən bağlılığı) varıydı, durur ow arxalığını geyir ow atinə minir və nöqərinən düşür yola ow gedir o bulağa sarı.

Burda qoca kişi qafilənin eyəsi görür ki, bəli bəyəxdəki (bayaq, öndəki, irəlindəki) cahal neççə adamınan gəlir onlara sarı. Sənəm dediği təkin çox Qəribə bənzeyr. Vəxti gəlilər yaxinə, qoca artıq onlara baxır görür ki, bəli ow adamlar ki, var içlərində, biri var ki, axardan atılmadı. Xoşhal oldu dedi bəli, Qəribin əvvəlki nişanasını gördüm. Vəxti Qərib gəlir yaxinə, salam edir görür ki, yer biraz nəmdir, Qərib abasını çaxardır sərir və oturir yerə. Qoca kişi çox xoşhal olur və deyir ki, Qəribin nişanası budur, doğrudur, düzdür və Sənəm dediği təkin. Bu Qəriddir, burda ki, Qəribin gilasını (bardaq, su içilən qab) doldurur şərbətinən, izzigi çaxardır və atır Qəribin gilasını içinə, verir Qərib əlinə və Qərib vəxti ki, şərbəti çəkər başına və içər, izzigi gilas içində görür və Qərib izzigi alır əlinə baxır və görür ki, bəli öz izzigidir və gəmgin olir və əfsordə (ə. narahət) olir ow öz yanında deyir ki, Allah canım nə olmuş ki, Sənəmin başına nə iş gəlmiş ki, nicə olmuş ki, Sənəm məcbür olmuş bu izzigi sata.

Burda qoca kişiyi qırağa çəkir ow xəbər alır, deyir ki, çox ehtiramınan soruşur, deyir ki, mən bu şəhrdə çox abıru (etibar, hörməti) varımdır, heysiyyət varımdır və çox illər çəkmiş gəçmiş ki, mən özüm için ad ow san ələ gətirəm ow, çox abıru ələ gətirəm ow mən bu dünyada heç nə az yoxumdur. İsteyrəm

görəm bu izzig mənim adaqlımıdır? Şahsənəmiindir? Seyrəm görəm nə cür səniñ əlinə etişmiş və nə cür sənə satmış?

Qoca kişi də ki, xeyli xub başarmışmış öz işini görə, Allaha şükr edir ow cəryanı Qərib için tərif edir.

Qəribdə ki, çox həyəcanlıdır və xəbər bilmmiş ki, Şahvələd seyr Sənəminən toy edə, çox narahat olur və ayaq üstünə dura bilmeyr və iradəsiz baş qoyr qəçdigə. Ondan sora yadına düşər ki, yow, gerək öz içində aram ola. Bu bir hədəfinən Hələb şəhrinə gəlmiş. Həzrət-i Əli buyurmuş beləsinə ki, sən gedəñ Hələb şəhrində qalañ. Gedir ow nökrinə deyr əl-ayağıñı yığışdır ow və bu qoca kişinəñ gerək gedəm öz şəhrimə. Mən tez-tez yola düşəñ.

Qərib gedər Hələb hakiminin yanına və ehtiram qoyar, baş yendirər və deyr ki, bu müddətdə mən sizdən çox-çox mühəbbət görmüşəm və heç zaman sizin mühəbbətlərinizi unudmam, fəramuş (f. yaddan çıxarmaq) edməm. Gəlmişəm ki, sizininən xodahafizlig edəm, çün anam çox mərizdir, narahatdır və seyrəm sizin qullu-ğunuzdan morəxəs olam. Xulassə hakim deyr ki, pəs qal biraz, səniñ için arvad alam burdan. Sənə bir toy tutam, öz deynimi (borcünü geri qaytarmaq) sənə əda edəm ow səni çox varlıtər, çox daratər (f. zəngin, pullu, mallı) şəhrə yollayam. Qərib də çox şərm-i huzur (utancaqlığı) varıymış ki, bir kələmə ağzına gətirə və damışa.

Hakim dəstür verir ki, təمام qızlər yigilələr qəsr içinə, eyvan içinə və qızlər gələllər və Qəribin cilowundan gəçərlər, ta hər birisi ki, Qərib çox səyə onu intixab (seçə) edə. Vəli, Qərib biqərardi və heç zaman bu qızlara baxmır və faqat Sənəm fikrindəydi, hətta bir ləhzə başını uxarı tutmeyr ki, baxa. Heç qızları bəğənmeyr ow hakim deyr ki, Qərib, nicə olir ki, sən bu qızları bəğənmeyrəñ ow istəmeyrəñ? Qərib deyr ki, hakim can mən bir əhd ow qərar biriynən bağlamışam və gerək ora gedəm və hakim çox xoşu gəlir ow bir məmur yolləyr və çox-çox bahalı və ağır qimətli parçalar alir ow lebaslar, geyimlər düzəldir o, alir ow verir Qəribə ki, bu qəlinin geyinəsi, libasiydi ow bunu sənə verirəm və sən gerək gedəñ o, öz mēşuqəñə etişəñ. Qəribdə çox təşəkkür edir o, çox məmnun olir hakimdən. Hakim əlini öpir ow çox səbrsiz və moştəq yola düşir.

Gedər o, gedər ow gedər ta bir yerə etişər ki, yol ikki olir. Bilmeyr hara gedəsidir, ta tez məqsədinə etişə, çoxda yorunağmış və bir daşa təkə verir ow yatar uxuya gedir. Həzrət-i Əli, mowla Əli etişir ow Qəribiñ uxusuna girer və deyr oğlum narahat olma, mən ki, sənə əvvəl dedim, sən gələñ Hələb şəhrinə və burda qalañ, ta ondan sora muradıña etişəñ. Qərib deyr ki, mowla can beyə bilməñ Şahvələdiñ toyu başlamış, mən qorxıram ki, ta mən çatam ora, Şahsənəmi gücünən verələr Şahvələdə və mən etişmiyəm və Şahsənəmiñ xub aqibəti olmaya.

Həzrət-i Əli deyr ki, narahat olma sən, fikrinə gedmə bu məsələniñ. Həzrət-i Əli çəkər tərkinə Qəribi ow bir gözünən-qaş arasında etirir Tiflis şəhrinə. Vəxti Qərib şəhrə etişir, görir ki, xəlq yığılşmış bir yerə ow saz, nağara səsi gəlir. Məğmum(ə. Qəmli, yazıq) ow narahat olir ow həzrət-i Əli buyurur ki, sən narahat olma, iş düzələr. Qərib nə iş görir ow biraz həzrət-i Əli atınıñ sommunuñ (dırnaq, ayaq) altından biraz torpaq getirir ow öz yanında saxladır, çün bilir ki, bu torpaq çox-çox mərizləri şəfa verir.

Həzrət-i Əli deyr ki, hər mowqa ki, getdiñ çatdıñ əvə və Sənəmə etişdin, bacını ver Şahvələdə ta toy bir-birə dəyməyə. Qərib də bu sözləri eşidəndən sora görir ki, bəli həzrət-i Əli yoxdur və gözünü açar görir ki, həzrət-i Əli görünmeyr və Qərib olmuş şəhrdə ki, heç kim Qəribi tanımeyr gəzir və əvlərini bulir. Dər (qapı) vurir, bacısı deyr ki kiməñ? Qərib deyr ki, mənəm, bir Qərib adamam, yornağam, uzaq yoldan gəlmişəm, çün yol yoxumdur, gəlmişəm bura. Qəribiñ anası ki, bu gəpləri (sözləri) eşidir, deyr ki, qiz dəri (qapını) aç, hər kəs dir qoy gələ içəri.

Qəribiñ anası və bacısı əzbəs ki Qəribiñ dağından (yasından, kədərindən), dərdindən ağlamışdılar, ikisi də kor olmuşdu. Qəribiñ anası və bacısı ki, çox vaxtdır Qəribi görmeyrlər, tanıya bilmeyllər. Qəribiñ yornağlığı varımış, biraz istirahət edər, biraz yeyər ow içər ow dincələnər, soruşar bu səs ki, qəlir nədir? Bu saz, nağara səsi kiminçdir? Nədir? Qəribiñ anası ağlamağı başlar ki, bu Şahvələd seyr Şahsənəminən toy edə və Şahsənəm mənim oğulumunən seyrdi toy edə və Qərib getdi gəlmədi və Şahsənəm yeddi il qaldı və gördi ki, Qərib gəlmədi və gücünə seyrilər verələr Şahvələdə.

Qərib deyir ki, ana can qussə yemə, Allah böyükdür və Qərib əviñ qapsına, divarına baxar ow bəli kəmança ki, neçə il neyləri çalır, hənüz göydədir. Torpaq basmış beləsini, toz basmış beləsini. Deyir ki, ana can icazə verəñ ow sazı götürəm və beləsinə bir baxam? Qəribiñ anası deyir ki, bu mənim oğulum yadigarıdır, işkal (f. eybi) yoxu bala, eğər başarañ baxañ beləsinə. Qərib sazı gətirər aşağı və o sazı hər kəs gəlirmiş çala, əlində saz gedəmiş göyə və gəlmeymiş aşığı. Vəli, Qərib sazı götürür və saz Qəribiñ əlinə düşər və görülər ki, bəli saz gəldi aşağı və düşdü Qəribiñ əli içinə. Verir bir iki dana mulayim ahəñ çalar və anası çığırər ki, bu muğamlar nə qədər Qərib muğamına bənzeyr.

Qiz deyir ki, ana, həyə (bəli, hə). Amma Qərib özünü tanışdırmaz ow deyər ki, muğamlarıñ çoxu bir birə bənzeyr. Qərib deyir ki, çox xub kəmançadır, icazə verəñ mən bu sazı aparam və gedəm toyda çalam, bir neççə sahat iş varımdır, şayəd bir ənami girimə gəlir ow şərik oluñ o pula, şərik oluñ ow xulassə mən yarısını verərəm sizə. Qəribiñ anası deyir ki, bu mənim oğulumuñ tək nişanasıdır, qorxiyəm ki, bir bəla başına gələ və qız deyir ki, eğər qowl verəñ ki, hətmən munu salmayañ yerə, heç işkal yoxudur. Qərib o parçaları və o əlvan parçaları ki, Hələb hakımı vermişdi, aldı yanına ow çox xahişinən dedi ki, sazı apara yow toyda çala.

Qərib abasını geydi yow çox tanınmamış kəmançayı götürdi yow yola düşdü qəsrə sarı, ta toyda çala. Yol arasında birisini görür ki, çox dəliliği varıdı və hal ow huşu yerində deyildi. Yaxınlaşır və səlam verir ow deyir ki, sən burda nə iş görirəñ!? Sən nə için bu yeri, bu dağı, daşı suleyrəñ? Burda heç nə əkməmişəñ, nə için burayı suleyrəñ? Dəli deyir ki, sənə mərbut (ə. dəxli yoxdur, sənənin burada nə işin var) dəğil. Mən göynüm seyr burda hər iş görəm, sənə əslən rəbti (f. bağlılıq) yoxu mən nə iş görəm. Qərib ki, bilirmiş bu adam dəlilsiz, bi-cəhət bu işi görmeyr, mehribanlığınə, çox yoldaşlığınə soruşur ow oyan buyan edər ki, görə bu dəli nə seyr? Deyir ki, mənim bir kaka (qağa, qardaş) varimiydi ki, yeddi ildi gedib səfərə və geri gəlməmiş. İndidə adaqlısı burda Şahvələdinən toy edir və onu gücəki vermişlər Şahvələdə. Mən burayı suvarıram ta burdan ki, gəldilər gəlini aparalar, cəmiyyətiñ

birisi bəlki dəyə yerə, bəlkə boynu sinə və bir bəla gələ başına ki, bir iki-üç gün bu toy geri düşsə ki, bəlkəm mənəm kakam gələ səhrə etişə ow Sənəminən toy edə.

Qərib üzündən öpər ow yola düşər, ta etişə toya. Şahvələd də dəstür (f. göstəriş) vermiş, heç qərib adamı və geyri tanış adamı bu toya yol vermeyələr və həq yoxudur ki, gələ toya və xususən aşıqlar, çünkü Sənəm hər vəxt ki, bir aşıq görirmiş və ya bir muqam eşidirmiş, çox mütəəssir və narahat olurmuş. Nigəhbanlar təmam dərləri bağlamışlar ki, heç quş orda qanad açə. Amma Qərib varı yol-yolağları bələdimiş, çünkü ilərtər bu qəsrə çox gedmiş-gəlmişimiş. Vəxti ki, Qərib girir içəri bir böyük ücədən (ucadan), qayım (güclü) bir səlam verir ki, varı kəs bu səlamı eşidər. Hətta Sənəm də səlamı eşidər. Burda kənizlər deyir ki, xatun başı sağ olsun, şah başı sağ olsun, Şahsənəm başı sağ olsun və bu səs inhar Qərib səsidə və burda Sənəm biraz sakit olur və deyir ki, qoyuñ görəm kimdir? Qərib cəmiyyətiñ ortasına girir, girir, girir və Şahvələdə yəxin olir və burda bu şerlər deyilir. Və bir mēruf ahəñ (ə. tanınmış, məşhur musiqi) var, be nam-ı (f. adına) Sənəm ki, orda şeir deyillər və bibirinən gəp rədd ow bədəl (f. söz deyərlər, deyişərlər, danışarlar) edillər.

Sənəm:

Bir gün özüm sultanıdım, xanıdım,
Gowhəridim, mərcanıdım, canıdım,
Səlam verdiñ, səlamıñdan tanıdım,
Yar səniñ gəldiğini biləmədim mən.

Xulassə Qərib etişir Şahvələd yanına ow xəlx ki, bu aşığın işlərindən tēccüb qalmışlar deyillər ki, bu kişi nəyi cürət etdi gedə ora və özünə şah xəxtinə və gəlin-kürəkənə yəxin edə!? Bir para kəslər öz yanlarında, öz içlərində hey çip-çip (pıç-pıç) edillər ki, edməyə bu aşıq Qəribdir. Birisi genə deyir ki, yow kişiyə! Qəribi yeddi il mundan iləri qurd yedi getdi.

Şahvələd deyir ki, sən kiməñ, gəlmişəñ bura? Sən nəyi zadəñ gəlmişəñ bura?

Qərib cəvab verir ki, mən bir fəğir nəvazəndəyəm (f. çalğıçı, musiqiçi), gəlmişəm bura. Əşitdim burda toydur, bir

çalanam gəlmişəm burda çalam bir zad girimə gələ. Gəlmişəm bura ənam alam.

Çağırır deyir ki, sən hardan gəlirən?

Aşiq cəvab verər ki, Şam ow Hələbdən gəlmişəm.

Şahvələd genədən çağırır ki, buqad ahən, buqad muğamı hardan bilirən? Dedi aya varı muqamları varı ahənləri başarıran çalaq? Dedi bəli.

Şahvələd dedi: Pəs niyə moəttəl edmişən? Şuru ed, başla çaldığa. Aşiq Qərib deyir ki, saz-nağarayı yatırdın, ta mən çalam.

Şahvələd dəstür verir ki, saz-nağarayı yatırdın və Qərib başleyr çalır. Deyir ki:

Gün batan çağında gəldim əvimə,
(Gün batan çağıydı gəldim əvimə)
Sırrımı demədim bacı-anama,
İşqin xəncərini döydüm sinəmə,
Əsnədim, qəynədim, coşdumda gəldim

[*Folklor nümunələrində yuxarıdakı bənd aşağıdakı kimi verilib.*

*Ağşam idi məndə gəldim xanama,
Sırrımı demədim bacı-anama,
İşqin xəncərini döydüm sinəmə,
Əsnədim (titrədim), qaynadım, coşdum da gəldim.]*

Mən Qəribəm, çox qəriblik çəkmişəm,
Qanat yoxum, hesab edin üçmüşəm,
Şah-i Mərdan Duldulınan gəlmişəm,
Malımdan, mülkümdən keçdimdə gəldim.

Çox gözəllər qarşımızdan süzüldü,
Şah əmrinən Şam ow səhər üzüldü,
(Şah əmrinən hamı səfər üzüldü)
Əzəl gündən bəxtim sənə yazıldı,
(Əzəl gündən adın mənə yazıldı)
Sevmədim onları, qəçdim də gəldim.

Sitarım da yeddi ildir yatıbdır,
Toz ow torpaq simlərini tutubdur,

Ana deyər, səsi daha itibdir,
(Ana deyər əyəsi daha itibdir)
Səsləndim, səsinə açdım da gəldim.
(Səsləndim, səsinə açdım da gəldim)

Dəli qardaş öz əqlindən razıdır,
Hər ixilən ölməginə razıdır,
Gəçən günün dönməginə razıdır,
Hələbiş şəhrindən gəçdim də gəldim.
(Hələbiş şəhrindən köçdümdə gəldim)

Aşiq olan tursun gedsin oyuna,
Çoban olan tursun gedsin qoyuna,
Aşiq Qərib Şahsənəmiş toyuna,
Mowlam qanat verdi, üçdümdə gəldim.

Bir səfər salmışam Urum elinə,
Yarım allanmışdır yadlar dilinə,
(Yalan söz salmışlar yarım dilinə)
Ətləs parçalardan inçə belinə,
Özüm xəyyat oldum, biçdimdə gəldim.

Sazı tutduş Sənəm gələ oyuna,
Qurban olum qamətinə boyuna,
(Mən qurbanam qamətinə boyuna)
Bəndə Qərib Şahsənəmiş toyuna,
İxildim, qowzandım, düşdümdə, gəldim.

[Aşiq Qərib yeddi ildən sora Şam ow Hələbdən gəlir və girir Şahsənəm və Şahvələd toyuna. Səlam verir. Şahsənəm Aşiq Qəribi tanıyır. Toy yarımçılıq qalır və Şahsənəm Qəribinən toy edir.]
] Bu motərizə içindəki cümləyi mən ləntdə eşidmədim.

Qəribiş vaxtı ki, şerləri tükənir, varı kəs mat ow məbhut öz yerinə oturur və varı kəs baxır deyər nic olir bu cərəyan, nə cur tükənir!?

Şahsənəmiş tamamı bədəni hərəkətə gəlmişdi, bədəni oyneyirdi, bilmirdi nic edə. Başından ta dırnağına qimmileyirdi, hərəkətdəydi. Bilmeyirdi nə iş görə. Bir para kəs deyirlərdi bu

sözləri Qərib şerlərinə bənzeyir. Edməyə Qəribin özüdür? Deyrlər ki, Qərib bir para nişan mowlasından varıdır. Çün Qəribi İraqdan tanırlardı və niyyətini, etiqadını və inancını tanırlardı.

Əvvəl-axır istədiyim, sevdiyim,
Yeddi ilə əhd-ow peyman qoydığım.
Yar səni gəldiyin biləmədim mən,
Dost gəl tanımadım mən hay!

Mən qurbanam səni qələm qaşına,
Qələm qaşına, inçə dişinə,
Şahsənəm, otur dolanam başına,
Yar səni gəldiyin biləmədim mən.
Dost gəl tanımadım mən hay!

Əvvəl-axır istədiyim, sevdiyim,
Yeddi ilə əhd ow peyman qoydığım,
Yar səni gəldiyin biləmədim mən,
Dost gəl tanımayıdım mən hay!

Bir gün özüm sultanıdım, xanıdım
Gowhəridim, mərcanıdım, kanıdım
Səlam verdiyin, səlamından tanıdım,
Yar səni gəldiyin biləmədim mən.
Dost gəl tanımayıdım mən hay!

Və Şahvələd də şərməgin (f. utanmış) öz işindən, mat ow məbhut (ə. tutqun) durmuş və gəpi yoxumuş Qəribə çala. Qərib bu cəm içində və burda k1, xəlx sakit oturlarımı ş dəstür verər ki, biraz torpaq ki, həzrət-i Əlinin atının qıçı altından götürmüşlərdi, getirər çəkər anasınan bacısı gözünə və birazda verər dəli kakası yeyər və üç dana məriz ki, Qərib fikrindən məriz(f. xəstə) olmuşdularımı ş, sağ və səlamət olarlar və onda daha bilərlər ki, bəli Qəribin özüdür və həzrət-i Əli tərəfindəndir. Burda Sənəm üzünü edir Qəribə sarı yow deyir ki:

Bavərim olmadı (inanmadım) ölməyini əzizim,
(Bavarım olmadı öldüyünü)

İzziğın grstdi varlığın zizim,
(zğn grstdi, qaldığın zizim)
Yadımdan ıxmadıñ bir gün zizim,
(Yadımdan ıxmdi gldğn zizim)
Qərib can gldiğın bilmədim.
(Qərib canım gldiğın bilmədim ,
Qərib canım mən drdiñdn lmdim)

ıxmdi bynimdn fikr ow xıyalıñ,
(ıxmdi gynmdn fikr ow xıyalıñ)
Dşmdi dilimdən Qərib can adıñ,
Tutdular limdn dedilər ldiğın,
Qərib can, gldiğın bilmədim.
(Qərib canım gldiğın bilmədim ,
Qərib canım mən drdiñdn lmdim)
Drdiñdn lmdim, drdimiñ davası,
(Drdimiñ davası sbrim qrarı)
Sbrimiñ qrarı, bynimiñ havası,
(Gynmn havası, gzlrim dıdarı)
zizim alası oynada bimar,
(zizim alası oynada yarı)
Qrib can gldiğın bilmdim.
(Qrib canım gldiğın bilmdim ,
Qrib canım mn drdiñdn lmdim)

Fikrimi edmişm, tsmimi tutmuşam,
(Fikrimi edmişdim tsmimimi dutmuşam)
Zhrimi bulmuşam, yanıma qoymuşam,
(Zhr bulmuşdum, z yanıma qoymuşdum)
Andımı imişm, canımdan gmişm,
(And imişdim z canımdan doymuşdum)
Qərib can gldiğın bilmədim.
(Qərib canım gldiğın bilmədim ,
Qərib canım mən drdiñdn lmdim)

Burdayki daha məclis dəğişilir ow Şahvələd təxtindən gəlir kota ow başı aşağı yow şərmsar (f. utanmış) olir ow dəstür (əmir, göstəriş) verir ki, toyu batıl (ə. keçərsiz) edəllər. Toy tətıl (ə. tətıl, burada durdurmaq, dayandırmaq mənasındadır) olir, ama Aşiq Qərib həzrət-i Əli dəstürinən və həzrət-i Əli fərmayışınən, buyuruğınan icazə vermeyr ki, toy yata və cəmiyyət dağıla. Öz bacısını verir Şahvələdə və özüdə Sənəminən toy edər.

Müntəzir olir ta servəti Şam ow Hələbdən etişə və diriliği xoşlıgınan həzrət-i Əli kölgəsi altında başa gedə.

NİGAR-MAHMUD DASTANINDAN BİR ŞEİR

Qərşidə ceyran oğlağı,
Qəçdı, pəs mən nic eylayım?
Yel vurdu sinəñ bəndinə,
Açdı, pəs mən nic eylayım?

Zəhrinən qaynayıb aşın,
Dəma-dəmdir gedər başın,
Göründü Yusuf qardaşın,
Qorxma Mahmud belə dəğil.

Gümüş bazbəndlər qolunda,
Marallar mowlam əlində,
Yağlığı hammam yolunda,
De bulmuşam belə dəğil,

Bunu şaha bildirərlər,
Didələrim doldurarlar,
Gəp çalmazlar öldürürlər,
Qorxma Mahmud belə dəğil.

“KOROĞLU” DASTANINDAN ŞEİRLƏR

Xunkar kəndi

Gedəydim xunkarın kəndinə,
Əl salaydım kəmərbəndinə,
Deyəm mən, yoldaş gəl, qərdaş gəl!
Eyvəz gələydi!
Ərməni qızları keşişləri,
Dinə gəl, Eyvəz gələydi!
Deyəm mən, yoldaş gəl, qərdaş gəl!
Eyvəz gələydi!

Eyvəzim

Eyvəzim, Eyvəzim,
Mənim şəhbazım, şəhbazım,
Ucə dağ başında ay görmüşəm,
Özüm eylənmişəm, özüm bilmişəm,
Dağlar hansı güşey (qoşa) mənim Eyvəzim, Eyvəzim,
Eyvəzim, Eyvəzim,
Mənim şəhbazım, şəhbazım!

Varayım, gedəyim yollar busayım (pusmaq),
Hər gələn-gedəndən əhval alayım,
Dağlar hansı güşey (qoşa) mənim Eyvəzim, Eyvəzim,
Eyvəzim, Eyvəzim,
Mənim şəhbazım, şəhbazım!

Daşdır bu dağın yulları

Xan Eyvəzim gedər oldi,
Daşdır bu dağın yulları.
Bir bələddən (biləndən) xəbərleşdim,
Daşdır bu dağın yulları.
Dəmirçi oğlu, dəmir təkər,

Qimçı oğlu sənə nökər,
Atın nalın, mıxın tökər,
Daşdır bu dağın yolları.

Koroğlu həqqim çoxdır,
Həq bilir günahım yoxdur,
Kəndi azdır, dağı çoxdur,
Daşdır bu dağın yolları.

Durnalar

(Burda Koroğlu durnalardan Eyvəzi soruşur)

Durna gəlir qoşa- qoşa,
Qarlı dağdan aşa-aşa,
Siz bilminiz qanlı yaşa,
Bax gör Eyvəz görünmir.
Qoç qardaşlar görünmir,
Şer (şir) yoldaşlar görünmir.

Durna gəlir düzüm, düzüm,
Boyni qanatından uzun,
Durna mənim iki gözüm,
Bax gör Eyvəz görünmir,
Qoç qardaşlar görünmir ,
Şer (şir) yoldaşlar görünmir.

Göydə gedən üç durnalar,
Üç durnalar bəş durnalar,
Göy teli sərxoş durnalar,
Bax gör Eyvəz görünmir ,
Qoç qardaşlar görünmir,
Şer (şir) yoldaşlar görünmir .

Durna gəlir burma - burma,
Qası qərə, gözü sürmə,

Koroğlu deyər canım durna,
Bax gör Eyvəz görünmir .
Qoç qardaşlar görünmir,
Şer (şir) yoldaşlar görünmir.

Xan Eyvəz

*(Eyvəz dustaqdadır və Koroğlu həmişə üçün Eyvəz yolunu
gözlür)*

Xan Eyvəzim gedər oldı,
Dönünçə gözlərəm səni, gəl-gəl.
Yanar otı (odu) cana saldın,
Sönənçə gözlərəm səni, gəl- gəl.

Ağac atına mınənçəz,
Bulaq başına durançəz,
Molla nəməzi qılınçəz,
Qılınçə gözlərəm səni, gəl- gəl.

Ağaclar gətirü yarpaq,
Kəfən gedər, qaldam çılpacaq,
Ala gözlərim torpaq
Dolançə gözlərəm səni, gəl gəl.

Gürcüstana

Səfər düşdü Gürcüstana,
Biziminən gələn gəlsin.
Mərd gəlsin, namərd gəlməsin,
Can-u başdan keçən gəlsin.
Koroğlu məst-u heyrandır,
Sərim bü çölə qorbandır,
Dağda bir toy-bayramdır,
Toy-bayrama gedən gəlsin.
Çənlibeldə ot biçənlər,

Qərənti (kərənti, dəryaz) görən qəçənlər (qaçanlar),
Xan Eyvəzdən şal (qurşaq, bel bağı) açanlar,
Gürülayır-gürülayır (guruldayır, ıldırım kimi
guruldamaq, çay kimi guruldamaq).
Bu dünyanın hamı işi,
Həm yazı var, həm də qış,ı,
Pılöv başında çox kişi,
Gürülayır- gürülayır.

**İrçi (yırçı) Əfsanə və Nazlı Cahangiri bacılarının 2002-ci ildə
lentə yazdırdıqlarımahnı aşağıdakı kimidir.**

Keçdilər gitdilər, bizi qoydular,
Özləri pesidi, bizdən gördülər.
Səfər düşdü Gürcüstana,
Biziminən gedən gəlsin,
Can o başdan keçən gəlsin.
Mərdə gəlsin, namərdə gəlməsin,
Qanlı çaydan keçən gəlsin.
Çənli beldə ot biçənlər,
Qərənti görən gəlsin,
Analarından küsənlər,
Gedin bilun sərdarımızı,
Bu dünyanın hanı işi,
Hə yazı var, həm də qış,ı,
Gürullayır, gürullayır,
Mən dınayam ciğər yara,
Ciğər oldu hızar para,
Gid İstanbul şəhri ara,
Apardılar sərdarımızı.
Üçə dağların başında,
Nemçi-nemçi qar görünür.
Mənim bu qəmli göynümə gələli gelalı,
Dünya mənə dar göründü.

Heç bilmədim hara gedmiş, handadır?
Hələbdədir, Urumdadır, Şamdadır?
İntizarlı ala gözlər yoldadır,
Köç Eyvəzim, köç, əlləş elim, köç,
Həm məşəlim köç, köç Eyvəzim ,
Öç Eyvəzim,
Dur dolanag bağlara,
Gün gedi kölgə dolandı,
Aç ta gedəg dağlara,
Qərşimizdə Bistunun dağıdır,
Bir qisməti bizimən yağıdır,
Oyan-oyan, oyanmağın çağıdır.
Köç Eyvəzim köç, əlləş elim, köç,
Həm məşəlim köç, köç Eyvəzim ,
Öç Eyvəzim.
Dur dolanag bağlara ,
Gün getdi kölgə dolandı,
Aç ta gedəg dağlara,
Koroğlu der haraylarım çəkilsin,
Bədin-u heykəl Ərəb atlar otulsun,
Qərə başlar top yerinə atılsın,
Məni Eyvəzim, məni, əlləş elim, min,
Həm məşəlim,
Min-min Eyvəzim, min Eyvəzim,
Dur dolanag bağları
Gün gedi kölgə dolandı ,
Aç ta gedəg dağları.

Yazıya alan: Ərsalan Mirzəyi, 42 yaşında, ali təhsilli.
Ərəb əlifbasından Latın əlifbasına çevirən: Fərhad Cavadi.

EL ŞAİRLƏRİ

MİRZƏ MƏZUN (MƏHZUN)

Gəlayır

Həqqə şükr ed şirin dilim,
Şirinzəbanım gəlayır.
Kəmanlıkda diz ol belim,
Əbru kəmanıñ gəlayır.

Şad ol bülbül baharıñdır,
Ram ol köylüm qararıñdır,
Bax ey gözüm öz yarıñdır,
Çıx canım, canıñ gəlayır.

Dolan ey sərim, sərinə,
Qul ol zülf-i ənbərinə,
Gəl ey imanım yerinə,
Din ow imanıñ gəlayır.

Kipriğim carrı çək yolə,
Səril belim inçə belə,
Doldur əlim ver pıyalə,
Türk-i məstanıñ gəlayır.

Dişlə dişim rütəbini,
İlə² burnum gülabını,
Əm ləbim şəhd-i ləbini,
Ləb-i mərcanıñ gəlayır.

Eşid qulağım səsini,
Al nəfəsim nəfəsini,
Sor ey ağzım məməsini,
Nar-ı pıstanıñ gəlayır.

². ilə: qox ed, qoxusunu hiss ed

Cığərim bəndi alış nə,
Hıcran taxıb sənə dişnə,
Çox demə teşnəyəm teşnə,
Ab-ı rəvanıñ gəlayır.

Məzun danış ta məcaldır,
Yarınan söhbət halaldır,
Bilməm dişdir, ya xıyaldır,
Əziz mihmanıñ gəlayır.

Olmasaydı

Olmazdı husnuñ cilvəsi,
Bu işq əzəl olmasaydı,
Ücəlməzdi işqin səsi,
Rena gözəl olmasaydı.

Əcəb ələmdir bihuşluk,
Meşuğunan badə-nuşluk,
Rəsm olmazdı aşiq kuşluk,
Xımalı əl olmasaydı.

Məcnün işqi məst o məstan,
Olmazdı âləmə dəstan,
Leyli kimin şux o məstan,
Bədən məxməl olmasaydı.

Çixməzdi Fərhad tutunu,
Səvməzdi işqin otunu,
O qazmazdı Bısutunu,
Şirin əvvəl olmasaydı.

Bülbül çixməzdi gülzardan,
O ötməzdi ah ow zardan,
Heç kəs ayrılmazdı yardan,
Əğər əcəl olmasaydı.

Aşiq olan gərək yana,
Yana, can verə canana,
Əbəs yanmazdı pərvana,
Şem ow məş'əl olmasaydı.

Gəl gəzək Cünün düzünü,
Eşidək Məcnün sözünü,
Kimlər tanırdı Mêzunu,
Şiir ow gəzəl olmasaydı?!

Olmasın

Gözəl həqqiñ izzətinə,
İqrariñ haşa olmasın.
Ya aşıqlar söhbətinə.
Gəlib tamaşa olmasın.

Ya bizi hərif eyləmə,
Ya gəmdən zeyif eyləmə,
Ya gözdən təklif eyləmə,
Ya dildə haşa olmasın.

Bağında bülbüləm nəssim,
Ğünçə gülüñdə həvəsim,
Bir sən varım olañ bəssim,
Dunya çargoşa olmasın.

Sır sözüm gətirdəm üzə,
Mən mâyılam ala gözə.
Bu xərməndən qismət bizə.
Nəçin bir xoşa olmasın.

Mêzun çəkər ah ow suzu,
Ta sən olañ kimə ruzu,

Rəqibin gecə-gündüzü,
Xoşluğa başa olmasın.

Ayrı

Səni üçün eylədim gülbət ixtiyar,
Müddətdir olmuşam elimdən ayrı.
Göz yaşınan göyörtmüşdim lalazar,
Sitəmdir salmayıq gülümdən ayrı.

Şah gədayı səvmək eyb o ar dəğil,
Gəda şah istəmək ixtiyar dəğil,
Təmənnam zıyaddır, bəxtim yar dəğil,
Bu dərdə çarə yox ölümdən ayrı.

Fesürdə zahıdın bilməm nəssidir,
Biziminən din o məzhəb bəhsidir,
Aşığın məzhəbi meşuqəsidir,
Heç yola varmanam yolundan ayrı.

Mən əbəs səvmədim o nuşexəndi,
Əqlinən etmədim işqə peyvəndi,
Aparırdı kəşan-kəşan kəməndi,
Nəcə düşəm ənbər telimdən ayrı.

Pərivəş nazənin boyu bəstələr,
Məzun dəriğ etməz can istəsələr,
Qoymuşam yol üstü başım kəssələr,
Başıma bəla yox dilimdən ayrı.

Bax

Görməmişəm bizim gülün üzünü,
Bahar fəslə gülüstana gülə bax.
İstəsəm eşidəm şirin sözünü,
Danışdır lizzətli şirin dilə bax.

Nə xub olur girə zəri qumaşa,
Bəzənə rəhbərəy ayaqdan başa,
İstəsəy ki edəy həzz-ı tamaşa,
Gəydir kəmərcini inçə belə bax.

Mən səvmişəm bəgzadələr bəğini,
Çox böyüktər böyüktərlər böygini,
Tərif eddiy gülün nazıqlığını,
Güldən nazık ayağa bax, ələ bax.

Köylüm quşu can ow başdan gəçərsən,
Zülfü damı həvasına üçərsən,
Ehtiyat eylə ki tora düşərsən,
Kəməndə bax, zəncirə bax, telə bax.

Məzun şowqu gülüstana düşübdir,
Torpaq olub asıtana düşübdir,
Bülbül bağ-ı bixəzana düşübdir,
Süsənə bax, sünbülə bax, gülə bax.

Bir gün

Bar ilaha bizə qismət olaydı,
Girəydik yarınan bu bağa bir gün.
Yar sallanıb miş nazınan gələydi ,
Mən olaydım qurban-sədəğə bir gün.

Seyr edib bu bağa danışıb gülək,
Soruşub bir birin əhvalın bilək,
Bir zaman işrəti gənimət bilək ,
Xəbər olmaq, düşər uzağa bir gün.

Əvvəl rəqibləri iraq eyləyək,
Hər məclisdə uzun çırağ eyləyək,
Neççə dolu mına sorağ eyləyək,
Meyl edək təfrih ow damağa bir gün.

Bir şux ow delbərim, qaməti ər-ər,
Kovkəb-i rəxşanım, telləri ənbər,
Yanqaxı gülnarım, ləbləri şəkər,
Dayana dudağım, dudağa bir gün.

Mêzun deyər şux ow qaşı kəmandan,
Candan gəçsəm gəçməm bölə canandan,
Ta dirriyəm, əlim üzümə dabandan,
Məğər əcəl sala uzağa bir gün.

Dasitanımız

Başına döndüğüm gülüzlü pəri,
Qabul ed peşkəşin şirin canımız.
Yoluña qoymuşam canınan səri,
Qədəm bas-göz üstə ol mihmanımız.

Husnuñdır aşığın fikr o xıyalı,
Səni səvən neylər dünyada malı,
Xub xəlvət edmişəm yar yerin xalı,
Bölə gəl görməyə dörd bir yanımız.

Müddətdir olmuşam dərdə zarıncı,
Dürəmədim gülşəniñdə narıncı,
Çəkə bilməm bu hıcranı bu rənci,
Cəsəddə qalmamış yarı canımız.

Şikəstə aşıqəm işim ah o zar,
Çox çəkərəm şam ta səhər intizar,
Apardıñ aramım qalmaqı qarar,
Cadı gözün aldı din-imanımız.

Mêzunam kəsildi aram ow xabım,
İşqin atəşindən qalmaqı tabım,
Ya qədəm-rəncə qil ya ver cəvabım,
Olmaya faş ola dasitanımız.

Düşdü

Xab içində əlimdəydi dolu cam,
Bir Türk-i mey-pərəst yadıma düşdü.
Görəñ hara çəkə bizim sərəncam,
Özü məst, gözü məst yadıma düşdü.

O Türk-i Çin'i kı hörəndə saççın,
Hər çininə bahayıdı Çin-Maçın,
O çin zülfü kı darardı çinbəçin,
Köylüm qaldı pabəst yadıma düşdü.

O cadı gözü ki bilərdim fənni,
O şəhd-i ləbi ki əmərdim qəndi,
Nazınan açardım sinəsi bəndi,
Mən edərdim həvəs yadıma düşdü.

O nazık təbəssüm, gülməği nazık,
Nazık dudaq qurdu dudağı nazık,
O nazık tən başdan ayağı nazık,
Nazık del, nazık səs, yadıma düşdü.

Dün gecə xab içində mahruyunan,
Ləb ləbə qoymuşdum goft ow guyunan,
Ruhum tazələndi ənbər buyunan,
Şux ow meşkin-nəfəs yadıma düşdü.

Məzun edər bu diş tebirini dərk,
İşrətım ağacı təkər bar o bərg,
İndən bölə uxum olur xab-ı mərg,
Öz əcəlim əbəs yadıma düşdü.

Qalır

Gəl ey sağı, doldur cam-ı məstanı,
Gidər mey içənlər, meyxana qalır.

Gəçər bu dunyanıñ yaxşı-yamanı,
Qalsa bir yaxşılıq insana qalır.

Əbəs vurma hər naksə üzünjü,
Xəridar görməsəñ açma sözüñjü,
Dəli dəvəliyə vermə qizünjü,
Dəvə ölür-itər, dıvana qalır.

Adam oğlu cəbr-i gəlməz hısaba,
Miras-xorlar için düşər əzaba,
Hərislər bayğıdır, dünya xaraba,
Bayğı üçər gidər, vırana qalır.

Bağbanlar qorudur bıca bağ ow gül,
Qoymaz gülə qona binəva bülbül,
Bu gülşəndə nə gül qalar, nə bülbül,
Qalsa bir yamanlıq bağbana qalır.

Bir cowdə almanam dowr-ı sepənci
Kim apara gənci, kim çəkə rənci,
Qalmaz dowlətliniñ dowləti gənci
Mêzundan şirin söz nişana qalır.

Qurbanı

Göründü ay üzünjü çırağı rowşən,
Şôlə çəkib çılçırağıñ qurbanı.
Nurundan eylədi otağı rowşən,
O otağın, o çırağıñ qurbanı.

Gəçmək olmaz şux o şirin sonadan,
Sinəsi bulurdan, boynu mınadan,
Süzülüb çıxanda dowlətxanadan,
Bəstə boyuñ gül ayağıñ qurbanı.

Nərgisli, reyhanlı, göy dağlar üstü,
Çiçəkli, sünbüllü, bulaqlar üstü,
Qoyak dudaqları dudaqlar üstü,
Məzzə diliq, mey dudağıq qurbanı.

Mən qurbanam güncə ləbdən gülənə,
Güldən nazıktərdır nisbət bilənə,
Səvdiğim yar, bu çəməndə belənə,
Gəl mey içək tər damağıq qurbanı.

Yaz günü güncələr xəndan olanda,
Bağça dolu ətr ow reyhan olanda,
Yar heclə içində mihman olanda,
Mêzun deyər o qonağıq qurbanı.

Ürəğim

Müddət idi yatmış idi oyandı,
Yenji başdan gəldi cana ürəğim.
Tər lan kimin dərwr eyləyib dolandı
Hava etdi Həştərxana ürəğim.

Xəbər apar varı yara-yoldaşa,
Ürək coşub istər başımdan daşa,
Pərvana tək mâyıl olub ataşa,
Qorxaram kı axır yana ürəğim.

Yadımdadır işq əvində gəzərdiñ ,
Qələm alıb vəsf-ı-halıq yazardıq,
Dost bağında güncə güllər üzərdiñ,
Bağbanıdıñ gülüstana ürəğim.

Ürək sənəq cism ow canda şəhənşah,
Dunya işrətini etdiñ montəha,
Bazarlarda çoxdur ətləs-i Kəmxə (ipək növü),
Olmaz varaq hər dukana ürəğim.

Bülbül-i hızarım eyləmə xoruş,
Nə ol del-xəridar, nə ol del-foruş,
Mêzun öz gülünü edmə fəramuş,
Ta dönməyə bağıriş qana ürəğim.

Bağlama

Mêzun soruşmuş, İğdirli Kıxa İsa Xan cavab vermişdir.

Sawal

Bir əvvəl-axırı yox, hamı yerdə
Hazır ow binişən harda görübsən?
Bir fincan içində umman dərgahı
Görmək olmaz onu harda görübsən.

Cavab

O əvvəl-axırı yox hamı yerdə
Həqdir hamı yerdə o binişandır.
O fincan k1 dediy göñğüldür aşiq,
İlm onun içində bəhr-i ummandır.

Sawal

Məclis gördüm âlim olur badə-nuş
Şəhristan görmüşəm təmami xamuş
Gah sarı, gah yaşıl, gahı sıyahpuş
Yürüməz sənəti harda görübsən?

Cavab

Əcəl meydır âləm olur badə-nuş
O şəhr qəbrıstandır təmami xamuş.
O dağdır, yaz yaşıl, qışı sıyahpuş,
Fayız günü saralıban xamuşdır.

Sawal

Bir xeymə, beş sutun, on yeddi maqam
Onu qilməyənə əqd olur haram
O çox kimsələrdən kəm olmaz tâam
Harda şəkər, zəhr-ı marda görübsən?

Cavab

O xeymə namazdır, on yeddi rəkət
Onu qılənlərə həq qilər rəhmət
O çox kimsələrdən kəm olmaz nêmət
Əvvəl aççı, axır rahat-ı candır.

Sowal

Əğər ârifisən gəl aç dəftərin
Beş çeşmə görmüşəm bir birə qərin
İkki aççı, ikki şordır, bir şirin
Coşub bir kassadan harda görübsən?

Cavab

Gəl cəvabın verəm yaxşı dəftərdir
O beş çeşmə bir birinə qətərdir
Qolaq aççı, göz şor, ağzın şəkərdir,
Kassa başdır, o beş çeşmə coşandır.

Sowal

Mêzun deyr hayranam bölə ustada
Mənə söyləgenən görəm harada?
İkki təndir yeməz, içməz dünyada
Onları asılı harda görübsən?

Cavab

Harıt ow Marutdır Babil çahında
Asılı, ru-sıyah həq dərgahında.
İsanın umudu şahlar şahında
Mêzun cəvabına gowhərfişandır.

YÜSÜFƏLİ BƏY

Gördüm

Gülistan seyrində uğradım ğafıl,
Bugün bir dilbəri məstanə gördüm.
Leyli kimin qurub bəzm-i işrəti,
Orda üz ağılı divana gördüm.

Şüküfə eylayıb yeñji nowbahar ,
Açılıbdır qızıl güllər lalazar,
Hər yana bir Hindu durub bərqərar,
Pasbandır ab-ı heyvana gördüm.

Bir fincan doldur ay gül üzlü sağı,
Bülbül şəkər qəfəsində dostağı,
Bir bulur lələdə yanır çırağı,
Dolanır dərvinə pərvana gördüm.

Hər yanına durub bir Türk-i sərməst,
Qoyubdur oxlarıñ kəmanə peyvəst,
Aşıqlar səfinə verdilər şikəst,
Öz döşümü orda nişana gördüm.

Orda bir bulur təxt oldu nımayan,
Bir neççə bənəfşə, tər sünbülstan,
Arasında vardır bir cam-i rəxşan ,
Bir sədəfdə iki dordanə gördüm.

İki əqrəb olub qəmər qərini,
Gənc üstə eylayıb şəhmar kəmini,
İki Yəlda gecəsindən bir günü,
Gecəynən günü həmxanə gördüm.

Çin-çin edib, çini töküb çin üstə,
Darayıbdır hər yanından çin üstə,
San Zəngıbar şahı çəkib çin üstə,
Aşıqlar mülkünü vırana gördüm.

Bulurdan qayırib çah-ı zenəxdan,
Zenəxdan söyləmə bəlali zından,
Yüsuf-i Xosrowı hükm etdi Sultan,
O yerdə saldılar zıdana gördüm.

Qurbanı

Sultan teliñ sünbül, üzün qızıl gül,
Güldən nazıktərdir üzün, qurbanı.
Sən bir bıhişt bağı, mən ğəmli bülbül,
Süsənli sünbüllü yazıñ qurbanı.

Sultan teliñ darayıban tökəndə,
Tökülən yerlərdən zulfuñ bükəndə,
Ala gözləriñə sürmə çəkəndə,
Məhv edər aşığı gözün, qurbanı.

Sultan bulur sorahıdır boxağıñ,
Qızıl gülün ğünçəsidir dudağıñ,
Şirin danışmağıñ, şirin məzağıñ,
O şirin sohbətiñ, sözüñ qurbanı.

Haçan olur yaza dönə bu qışlər,
Haçan olur doğru gələ bu işlər,
Boyuña gəydirəm zəri qumaşlar,
Güləbatın sərəndazıñ qurbanı.

Yüsuf-i Xosrov deyr; yar-ı moşkıbu,
Gəl oturak bir-birinən rübərü,
Bir xəlvətdə olag gərm-i goftogu,
Sən naz ed, mən çəkəm nazıñ qurbanı.

Dara bax, dara

Göñülüm dur oyan, xab-ı ğiflətdən,
Sallanıban gedən yara bax, yara.
Qaşları kəmandir, gözləri şəhla ,
Nok-ı moşjanları xara bax, xara.

Nə sürətğər çəkmiş bölə roxsarı,
Bölə torfə çəmən, bölə gülzarı,

Təxt-i sinəsində cüftə şəhmarı,
Bu əfsun olmamış mara bax, mara

Deymə, bad-i səba şayad diksinə,
Səkkiz dəri cənnət, gül otaq sinə,
Kuh-ı bulur, təxt-i mərmər, aq sinə,
Odur məmələri qara bax, qara.

Bugün seyrə çıxıb şıkarı laçın,
Alır gözləriynən bir aləm maçın,
Tökübdür belinə moənbər saçın,
Hər teli bir yana, tara bax tara.

Nə Leyli səniñ tək yar oldu, məşhür,
Nə Məcnün mənim tək aşiq-ı məğrur,
Yüsuf-i Xosrowı eylədiñ Mənsur,
Əğər inanmeyrəñ dara bax, dara.

Dedim, dedi

Dedim: dilbər vəsfən çəkəm təhrirə,
Qələm dedi: mat ow heyranam, oğlan.
Dedim: əvvəl əlif yazam qəddiñi,
Dedi: mən bir sərv-i bostanam, oğlan.

Dedim: aq buxağın dağlar qarına,
Dedi bənzər cənnət lalazarına,
Dedim: limu yazam sinəñ narına,
Dedi: bir gowhər-i gəltanam, oğlan.

Dedim: dilbər rowşən üzün gün yazam,
İki gecə oturuban gün yazam,
Uzaq düşər zulfuñ dediğın yazam,
Dedi: mən bir şam-i hıcranam, oğlan.

Dedim: zinəxdanıñ yazduram bulur,
Dedi: ləbimdə var şərab əltəhur,
Dedim: gün üzündən aşkar olur nur,
Dedi: mən bir hur-ı rızvanam, oğlan.

Yüsuf-i Xosrowıñ ğərq-i xıyalda,
Hiç bilmeyrəm nə əhvalda, nə halda,
Dedim: insan olmaz bələ cəmalda,
Dedi: mülk-i hüsna Sultanam, oğlan.

XOSROW BƏY QƏRƏQANLI

Gəlir

Bugün bağ seyrinə nazlı yar,
Bulur əllərində dəstə gül gəlir.
Ğəmli köylüm ol şadıman çəkmə ğəm,
Şirin gözəl lam əlif label gəlir.

Cənnətiñ laləsi, hur o ğelmanı,
Hindustan tavusu, Xotən ceyranı,
Bədəxşandan lel-i ləb-i mərcanı,
Tərləyib məməsi buy-i hel gəlir.

Açıldı aq sinəñ göründü mərmər,
Mərmər səmər edmiş bir cüftə gowhər,
Ya nəsim-i yazdır, ya buy-ı ənbər,
Açılıbdır behişt dəri, yel gəlir.

Hər nə yazdım etişmədim sərməşqə,
Əbdal olub getdim Şam o Dəmişqə,
O saat ki düşdüm sovda-yı işqə,
Ölə san ki dörd yanımdan sel gəlir.

Ciğərbəndim hiç sağ olmaz yaradan,
Həq götürsün şum rəqibi aradan,
Xosrow deyər: şükr eylərəm yaradan,
Yarı gördüm ürəgimə hal gəlir.

Yataydım mən

Vardır yar dağında bir towar tərən,
Tor qoyub bəndimə ataydım mən.
Şayəd nəsb ola düşə toruma,
O yağt tərənə dutaydım mən.

Qoyubdur kəmana tir-i ciğər xar,
Vurub edib ciğərimi para yar,
Kaşkı dilbər olayıdı xəridar,
Özüm qul yerinə sataydım mən.

Əlin ələ alıb bağda gəzayım,
Bülbül olub güncə gülün düzayım,
Ğəvvas olub Cəyhununda üzayım,
İşqin dəryahına bataydım mən.

Bir fincan yarınan bir meykədədə,
Ərgəvanı çaxur bulur qədəhdə,
İçəydim ləbaləb cəşn-i sədəhdə,
Samarşub yarınan yataydım mən.

Xosrow deyər: zarıncının bağında,
Fərhad kimin Bisütünün dağında,
Bugün gül vəqtində bahar çağında,
Məst edib yarınan yataydım mən.

Yaxşı qayırıb

Həq-i yekta əcəb yaxşı qayırıb,
Xal-ı haşım aq üzündə nişana.

Rəqib məndən yaman sözlər qayırb,
Əbləh o dur bu sözlərə inana.

Ey dilbərim şirin canım cananım,
Dəhanıñ Kowsərdir ləbiñ fincanım,
Sən mənim canımañ bəlki imanım,
Qədəñ alam ey dilbər-i canana.

Səvən göynü heç kim ayıra bilməz,
Kar-ı işqi heç kim qayıra bilməz,
Sultan o xan bölə buyura bilməz,
Xodam özü etişəydi dıvana.

Ürəğim qazanı porcuş edibdir,
Səniñ işqiñ məni mədhuş edibdir,
Neççə yerdən ləşkər xoruş edibdir,
Qorxıram kı rəxnə sala imana.

Həqdə bilir al-ı əba yar-ı can,
Cəsədimdə qalmamışdır yarı can,
Koll-i âləm rəqib olsa varı can,
Mənim köylüm səndən olmaz bıgana.

Səriñə döndüğüm mah-i xavərim,
Bir söz eşidmişəm olmaz bavərim,
Səndən ayrı yoxdur yar ow yavərim,
Xosrow iltıması vardır yəzdana.

MƏHƏMMƏD İBRAHİM

Gözəl

Bugün gözəllərdən sorağ eylədim,
Dedim nəçün eddiñ bağrım qan gözəl.
Əzəldən mən eddim qurbanıñ sənin,
Qəm bər qədəmə mal o can gözəl.

Dedim: göñgöl, mah cəmalə güvənmə,
Aq bədənə, qərə xala güvənmə,
Bu şowkətə, bu cəlalə güvənmə,
Əldən gedər şowkətinən şan gözəl.

Əsər xəzan yeli çəp ow şomaldan,
Qocalıq dərdindən, fikr ow xıyaldan,
Bibəhrə olubdur umruş bu haldan,
Olur ənbər telin pərişan gözəl,

Ğiflət edmə bugün səba qərrirəş,
Cəvanlığış həsrətindən ərrirəş,
Əcəl fayıq gələr, yerdə çürürəş?
Ah çəkəş, ollaş pəşiman gözəl.

Şur-i cəvanlıkda rəş-i alısəş,
Neççə ildən sora pır-i zalısəş,
İbrahımdır eğər əhl-i halısəş,
Gəl bizimnən işq otunda yan gözəl.

Edəş

Bir neççə hal bilən yoldaş olaydı,
Bəlki daha zımıstanı yaz edəş,
Neççə sır saxladan sırdaş olaydı,
Dərd ow ğəmi ürəklərdən az edəş.

Bu dunyanıñ bəmi gedmiş ziri var,
Beş gün umruş, beşi gedmiş biri var,
Gecə-gündüz qan ağlasaş yeri var,
Yiğilin yoldaşlar dərd ow raz edəş.

Saba-bürgün yeksan oldak toprağa,
Gözərgahdan sakın oldak otrağa,
Varı həsrət ğünçə ollag yaprağa,
Daha mümkün olmaz ezz o naz edəş.

Gəldi gəçdi cəvanlığın karvanı,
Canda qaldı xoş günlərin armanı,
Yiğilin qardaşlar sürək dövrünü,
Bəlkə İbrahimini bin yaz edəg.

Aşnalığı

Ay ağalar gəlini terif eyləyim,
Nə xub olur ikki yar aşnalığı.
Bir kimsə ki səvəni səvməyə səni,
Olur bülbülünən xar aşnalığı.

İğid odur əzəl gündən məst ola,
Əbdal odur arxasında pust ola,
Kimsəyiki tekkə inən dost ola,
Olur yağışınan qar aşnalığı.

Oxudum Qorâni eylədim bəyan,
Qoç iğidlər hərgiz görməsin yaman,
Atasın öldürən oğlunu qoyan,
Olur yarpuz inən mar aşnalığı.

Təxtəyi oynadım gəldim do-şəşə,
Əğər ârifisən qulaq ver işə,
Güclüyünən gücsüz düşsə sowaşə,
Olur tərənənin sar aşnalığı.

İbrahim deyir: qara bəxtimdir, qara,
Bir namə yazayım yollayım yara,
Gedməyərsən heç vəqt düşməyə cara,
Erzin bada verər car aşnalığı.

Eyləmişəm

Yiğilin yoldaşlar, əhval alayım,
Görün mən fələğə nic eyləmişəm.

Dowrəsi kəcrowdır, nicə qalayım,
Məğər mən çərxini kəc eyləmişəm.

Çəlipa zülflərinə hələqə-hələqə kəc,
Mənimmən kəc, özünə kəc, xəlxə kəc,
O günü ki fələk baxdı mənə kəc,
Qarıya boynumu kəc eyləmişəm.

Yaşıl başım admış yaşıl sərəndaz,
Silkinib tavustək eylər işvə-naz,
Şirin canım yar yoluna payəndaz,
Teztər edsəyidim gec eyləmişəm.

Şeyx-i Sənan kimin tərta səhrini,
İçdim şərbətini, gördüm zəhrini,
Bəskə teşnəkamam işqin bəhrini,
İçdim ow qanmadım nic eyləmişəm.

Başına döndüğüm vəfalı yoldaş
Dərdimi söyləmə sırrım olur faş
Sənin üzün gündür aşiqin xoffaş,
Gündüz çıxə bilməm gec eyləmişəm.

O ki edər aşıqlığın məşqini,
Xoş ow naxoş gələ edər işqini,
İbrahim der: oldum fələk düşgünü,
Üküm (yüküm) şəkər idi gəc eyləmişəm.

QUL ORUC

Ola

Gözəl görən sərraf ola xoş-nışan,
Sərvi boylu, mına gərdən ağ ola,
Homayıl sərqaş, quş gözləri laççın,
Qıbxmağı maral kimin yağ ola, (yəni qıraqdan
baxmaq, gözaltı baxmaq, işvəynən baxmaq)

Dörd qərə xoş nişan, dörd ağ golvnarı,
Dördü dar, dördü geñ, dördü cəvarı,
Dörd uzun, dörd qissə, pəncə domarı,
Mah-ı bot, çaq baldır, gül ayaq ola.

Yaşıl baş, gül yanqax, xalı mınalı,
Əfsun olmuş şəhmar kimin kinəli,
Bir tavus gərdənli, kəylig sinəli,
Towar tərnan kimin yeri dağ ola.

Xuyu tərnan, əsli pəridən-hurdan,
Açılarda özü bəhs edə nurdan,
Howzu mərmər, fəvvarəsi bulurdan,
Dəri təxt-i tavus, zər otaq ola.

Tel kəmənd qulac, qol nəqş-i çilsütün,
Kağaz bəyaz Səmərqəndi çilsütün,
Narinc-türənc, limu məmə çilsütün,
Sədəf gowhər, şəbçirəğ tək tağ ola.

Ordibeheşt olanda gül-çəmən vəqti,
Xordə limu məmə mınadan təxti,
Oruc deyər gəysin məvvəc gülgöz rəxti,
Ön-dörd yaşda qızıñ almag çağ ola.

Bu nədir

Ay ağalar bir iğid ki nadandır,
Nə bilər ki təqlid nədir, ar nədir.
Merifət yolundan gozar edməyən,
Nə bilər ki dıvan nədir, dər nədir.

İkki kör görmüşəm yoldan azayır,
Molla dəğil, qələm dutmuş yazayır,
O nə şəhərdir dörd dəğirman gəzayır,
Onu susuz çərxə salan pər nədir.

O nə şəhərdir varmag olmaz qoruqdur,

Göydən gələn bircə-bircə yoruqdur,
Bir arvada beş kabınsız ər nədir.

Ğəni mowlam ğərq-i coda götürdü,
Yerə durdu, Qənbər Doldol eterdi,
O nə şəhərdir yetdi Sultan oturdu,
Bir amada qırx gedigdə yer nədir.

Qul Oruc deyir: nədir həqqiñ sayəsi,
Munu bilən daha yoxdur vayəsi,
Beş dordana, on yeddidir payəsi,
.....

HÜSEYNƏLİ BƏY BAYAT

Bəylər

Kohnowdan köçəndə Dola,
Varı pıyada düşdük yola.
Siğir kələ, əşşək kölə,
Nişanalı köçdə bəylər.

Gediñ deyiñ Əlixana,
Muradəli, Qəhramana,
Çox əzab verməyiñ xana,
Hıساب vardır işdə bəylər.

Gül dowa gəlmişdir ələ,
İnşalla tez gəldək hala,
Saba-birgün çixər tola, (tola: bir cur ot, bir bitki)
Yiğiniñ oluñ naşta bəylər.

Gəzsəñiz el o oymağı,
Bulmayız çörək sorağı,

Çixibdir gondə qəlağı,
Yiğij qoyuñ təştə bəylər.

Ələ turuñ bu damağda,
Qarnıñızı qıvırmağda,
Göt açıq qonqur ayağda,
Əlləriñiz düşdü bəylər.

Bayat oğlu çəkib qarnı,
Uzanmış qəhrəman burnu,
Çal çaləgdən ediñ ferni,
Varıñız sərriştə bəylər.

Gəlayır

Ğafildan bir gözəl çixdi bərabər,
Dedim: hurdur ow Rızvandan gəlayır.
Xoş buyundan damağ oldu moəttər,
Dedim: güldür gülistandan gəlayır.

Nazık sıdası var şirin goftarı,
Kəsmiş ürəgimdən səbr ow qərarı,
Ya Yusufdur Misrə düşmüş gozarı,
Ya mələkdir asımandan gəlayır.

Bulur burmaqları, nazık əlləri,
Üstünə qazılıb mına xalları,
Çin-çin edib dal gərdənə telləri,
Şux tavusdur Hıdıstandan gəlayır.

Allı qəmər, cadı gözü məstandır,
Məməsi şəvənbu, qoynu bostandır,
Sinəsi nəqqişli towar tərlandır,
Həva edib Heştərxandan gəlayır.

Xoş siffətdir, Züleyxayi-sanıdır, (ə. ikinci
Züleyxa, Züleyxa təkin gözəl)
Şikəstə aşığıñ cism ow canıdır,
Hüseyn deyər: bu pərilər xanıdır,
Seyrə çıxmış xan ow mandan gəlayır.

Mənim

*1291/1875-ci ildə Mustafaqulu xan oğulu Söhrab xan öləndə
şair Hüseynəli bəy Bayat onun dilindən aşağıdakı şeiri demişdir.*

On il idi mən dıvandan yağıydım,
Kimsə üzdürmədi yolumdan mənim.
Hükm-i hakımıdı mərg-i məfsəcat,
On miñ qoşun dalımdan mənim.

And içdi sərdarı hakımı varı,
Bildim Əraqlıdır yox itibarı,
Özüm sindirmədim əhd o qərarı,
Qorxu yoxum idi ölümdən mənim.

Etdim eyş ow nuş ow işrət tərəbi,
Döğdim Larıstanı, Cəm dovtələbi,
Öldürdüm xanını, çapdım Ərəbi,
İran təñnə gəldi əlimdən mənim.

Cəm ow Rizli boyanmışdı al qana,
Seyf onu görəndə gəldi amana,
Naçar oldu etdi əhd o peymana,
Köçdilər, qaçdılar yolumdan mənim.

Kol-ı aləm gəldi mənim qəsdimə,
Səham-ol-mülk hükmü verdi dəstimə,
On miñ qoşun çəkdi mənim üstümə,
Hımayət olmadı elimdən mənim.

Bəlli Söhrabıdım Farsın elində,
San bəslədim Ərəb atzar dəmində,
Yad eylədim şer Darabı ölündə ,
Qardaş, bir dutmadın əlimdən mənim.

Xəbər verin əziz Allahyarıma,
De: dar gündə etişmədin carıma,
Bir fowc sərbaz öldürmədin yoluma,
Vəsiyət eşidən dilimdən mənim.

Bahadırquluyu Allah saxlasın,
Ellərim ağ açsın, qərə bağlasın,
Meskin Hüseyin nalə çəksin ağlasın

NEMƏTULLAH BƏY RƏHİMLİ

Əlindən

Aya aqalar yandı bağrım,
Daş ürəgli yar əlindən.
Deyin kimə car aparam,
Gözləri xumar əlindən.

Aparıb din ow imanı,
Kafir edər müsəlmanı,
Mürvəti yox içər qanı,
Aman bu xunxar əlindən.

Ləbin ənnab, dişin inci,
Yolunda çox çəkdim rənci,
Cəmalın padışah gənci,
Üstündə şəhmar əlindən.

Rəqibi gördüm utandım,
Şirin canımdan usandım,

Nemətullah deyər yandım,
Daş ürəgli yar əlindən.

Örgənmiş

Ay aqalar mənim yarım,
Gülməği guldən örgənmiş,
Aşığı nale çəkməği,
Şeyda bulbuldan örgənmiş.

Alaydım yarın yanını,
Əməydim ləbi balını,
Yarım hüsn o cəmalını,
Pəridən, hürdən örgənmiş.

Gözüm gördü məməsini,
Göynüm eylər həvəsini,
Nazlı yarım şoləsini,
Ayınan-gündən örgənmiş.

Qaşı kəman, gözü yağı,
Ləbi Kowsər, dili sağı,
Səyyad tək əğri baxmağı,
Vəhşi maraldan örgənmiş.

Buy-ı xoş moşk-ı Tatarı,
Tutı tək şirin goftarı,
Xəraman nazık rəftarı,
Gözəl kəyligdən örgənmiş.

Ləbi meydır, dili sağı,
Cənnətdir yarın otağı,
Nemətidən can almağı,
Mələk-əl-mowtdən örgənmiş.

Qurban

Göŋgöl quşu bir tər lana qonubdur,
Şəms o qəmər kimin üzünə qurban.
Mənim qərə bağırim ota yaxıbdır,
Bağırimi yandıran sözünə qurban.

Gözəl kəylik, mına gərdən buxağı,
Şəhd-i şəkər məzzəsidir dudağı,
Suyı gülab moşk ow ənbər toprağı,
Suyu xoş, buyu xoş, özünə qurban.

Yol gedəndə yerə minnət edər naz,
Başım edəm yerişinə payəndaz,
Qaşı kəman, mujganı ox tirəndaz,
Aşığı öldürən gözünə qurban.

Sərv boylu, tavus telli, üzü xub,
Dindirəndə, kəmalı xub, nazı xub,
Vəhşi maral, mah cəmallı gözü xub,
Nemətullah deyər nazına qurban.

Səvdiğim

Göynüm istər olam səniñ qulamıñ,
Sən Allahıñ qəbul eylə səvdiğim,
Sal zulflarıñ həlqəsini boynuma,
Öz qapıya zəncir eylə səvdiğim. (Qaşqaylar evin
önündəki yerə və ya bağçaya qapı deyirlər. Bizdəki “ay
uşaq bir qapıya çıxsana”dakı kimi)

Piltə eylə çırağıñıñ yağına,
Carıkəş ed otağıñıñ tağına,
Bağban eylə bostanıñıñ bağına,
Hər nə seyrəñ, məni eylə səvdiğim.

Hıcranından düşdüm ah o zara mən,
Gülşənişdə bulbul oldum xara mən,
Dərrim ağdır oldam sənə qərə mən,
Özün için xərid eylə səvdiğim.

Aq əlləriş baturubsəş xəzabə,
Ləbiş döndi şəhd-i şəkər məzabə,
Dad müsülman məni salma əzabə,
Canımı al, fariğ eylə səvdiğim.

Gər kafıram, gər müsülman, Ərməni,
Aşığışəm bir nəzər bax gör məni,
Bir busə ver, qimətini al məni,
Ta can varım olam quluş səvdiğim.

Nemətullah deyər: bud o nəbudum,
Səndən ayrı heçnə səvməm səvdiğim.

ƏLİ ŞAYLIDAN

Düşübdür

Ay aqalar bir cüft yaşılbaş sona,
Laçın vurub gəldən ara düşübdür, (gəl: davar, quş
ya heyvan sürüsü, burada laçın quşu istəyirmiş ovlasın, onu
vurub dəstəsindən aralı salıb)

Çox müdətdir onuş üçün yanırım,
Gözüm yar üzündən ara düşübdür.

Yarım sinəsində heyva nil qara,
Xub yaraşır ala gözə mil qara,
Sorahı gərdənə, dəstə tel qara,
Yarım tel əlindən tora düşübdür.

Yar oturub qaş ow gözünü süzər,
Dil o dudağından şəkər-bal əzər,
Mımar olan cəsədinə xal qazar,
Bədən aqdır, xallar qara düşübdür.

Əli deyər: yarın qəd ow qamətı,
Döşün üstə varım işqin bəratı,
Vəkil otağıdır, xan imarətı
Nəqş-i sinəğ çılsütünə düşübdür.

HACI MƏSSİ XAN QARAÇAYLI

Xəstə-Xəstə

Gördüm bir bölük pərivəş,
Səf çəkiblər dəstə-dəstə.
Gözüm düşəndə etdim ğəş,
Dedim: lal astə-astə.

Bu nicə naz o ətabdır,
Görən bisəbr o bitabdır,
Bu nə üzdir, nə məhtabdir,
Biri bənzər dostə-dostə.

Biri mehr ow şux-dələra,
Özü bənzər nur ow nara,
Məstanə gözləri qara,
Qaşı peyvəstə-peyvəstə.

Gəl ey səba bu bəsətə,
Nəzər qıl eyş ow nişətə,
Xəbər verin sərhədatə,
Mojdəsini istə-istə.

Qurbanam xət o xalına,
Gül üzü, mah cəmalına,

Xoş-əlhan şirin dilinə,
Mən-i ciğər xəstə-xəstə.

Sağiya cam-ı xoşgəvar, (sağiya: ey saqi)
Ver göynümdən apar ğobar,
Məssi ğəm yemə ruzigar,
Gələr gəçər cəstə-cəstə.

HƏMRAH

İnciməsin

Qizlər çixsin bağ-çəmənlər seyrinə,
Bulbullar üçməsin gül inciməsin.
Bad-ı səba əssin yarıq telinə,
Bölük, bölük olsun tel inciməsin.

Açılır hər sabah bağçası barı,
Etirmiş alması, heyvası, narı,
Gər istəsəy görəy gülüzlü yarı,
Belə gəlgenən yol inciməsin.

Başımız üçündə şəmsinən qəmər,
Yar yarı görəndə ləblərin əmər,
Belinə yaraşır morəssə kəmər,
Belə bağlakinən, bel inciməsin.

Mən səni səvmişəm eyləməm haşa,
Gəl sürək dowranı aparak başa,
Qol-boyn olub qucaqlaşak sormaşa,
Ağırmasın boynu qol inciməsin.

Həmrah deyir: yarımdan almadım vaya,
Səmalı şöləsi oxşadım aya,
Bir busə ləbindən mən binəvaya,
Tərpənməsin dudaq dil inciməsin.

NƏŞR ETDİRDİYİM KİTABLAR

1. Türk xalqlarının tanınmış adamları / Şamil Ə., Tahirzadə Ə.; Ensiklopedik məlumat kitabı. Sözlük, layihə. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1998. – 84 s.

2. Tanıdığım insanlar. I kitab / Şamil Ə. – Bakı: “Sumqayıt” nəşriyyatı, 2000. – 156 s.

3. Burulğandan çıxmaq mümkündürmü / Şamil Ə. – Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001. – 152 s.

4. Dastanlaşmış ömürlər / Şamil Ə. – Bakı: “Səda” nəşriyyatı, 2001. – 96 s.

5. Quzey Kıbrıs / Şamil Ə. – Bakı: Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001. – 152 s.

6. Aşıq İsgəndər Ağbabalı / Şamil Ə., Şamil Əzizə. – Bakı: “Səda” nəşriyyatı, 2006. – 104 s.

7. Uyğur, qaqauz, Quzey Qafqaz türklərinin folkloru və ədəbiyyatı / Şamil Ə. – Bakı: ”Nurlan” nəşriyyatı, 2011. – 412 s.

8. Axisqalı Xəstə Hasan. (Şeirləri və şeirlərinin yaranması haqqında söhbətlər) / Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012. – 248 s.

9. Aşıq İsgəndər Ağbabalı. (Xatirə, məqalə, məktub və sənədlərin işığında) / Şamil Ə., Şamil Əzizə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012. – 148 s.

10. Qırım sevgisi / Şamil Ə. – Simferopol: QCI “Qırım devoquped neşir” nəşriyyatı, 2012. – 200 s.

11. Axisqalı Xəstə Hasan. (Şeirləri və şeirlərinin yaranması haqqında söhbətlər) / Şamil Ə. – Almatı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 272 s.

12. Türkçülüyün qurbanları (Qazaxıstan) / Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 164 s.

13. Colan türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri) / Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2014. – 142 s.

14. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri) / Şamil Ə.; hazırlayan M.Herisçiyan, redaktə və ətək

yazıları H.Umudoğlu. – Təbriz: “Dənizçin” nəşriyyatı, 1395 (2016). – 144 s.

15. Çıldırılı Aşıq İrfani (Şeirləri, haqqındakı dastan rəvayətlər)/ Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016. – 248 s.

16. Colan Türkmanları (folklor və etnoqrafiya örnəkləri) / Şamil Ə., təkrarnəşr, hazırlayan M.Herisçiyən, redaktə və əmək yazıları H.Umudoğlu. –Təbriz: “Dənizçin” nəşriyyatı. 1397 (2018). – 144 s.

17. Dissident sorağında / Şamil Ə., Şamil Əzizə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2018. – 204 s.

18. В поисках диссидентов / Шамиль А., Шамиль Азиза. – Bakı: Издательство “Elm və təhsil”, 2018. – 156 c.

19. Biobibliografik göstərici/ Şamil Ə. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2019. – 172 s.

TƏRTİB ETDİYİM KİTABLAR

20. Gültəkin-Əmin Abid. Buzlu cəhənnəm / Tərtib edən Şamil Ə. – Bakı: “Günəş” nəşriyyatı, 1999. – 96 s.

21. Uşaq ensiklopediyası (nədir? kimdir?). III cild / Tərtib edən Şamil Ə. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 1999. – 352 s.

22. Uzaq dağların adamı / İ.Ö.Vəliyevin həyat və yaradıcılığı haqqında; tərtib edənlər Şamil Ə., Əliyeva T., Hacıyeva L., Qəhrəmanova N. – Bakı: Azərbaycan Ensiklopediyası NPB, 2002. – 324 s.

23. Ağaoğlu B.E. Solovkidə gördüklərim / Tərtib edən Şamil Ə. – Bakı: “Günəş” nəşriyyatı, 2004. – 80 s.

24. Koroğlu dastanı (Əli Kamali arxivindəki variantlar) / Tərtib edən Şamil Ə. – Bakı: “Nurlan” nəşriyyatı, 2009. – 396 s.

25. Folklor və tariximiz mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. (19-20 noyabr 2012) / Tərtib edən-

lər Şamil Ə., Saleh V. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2012. – 248 s.

26. Aşiq sənətinin tarixi inkişaf yolları və Aşiq Şəmşir mərhələsi mövzusunda beynəlxalq elmi konfransın materialları. (5 dekabr 2013) / Tərtib edənlər Şamil Ə., Qəzənfərqi A. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 308 s.

27. Folklorun toplanması və sistemləşdirilməsi problemləri mövzusunda respublika elmi konfransının materialları. (5 iyun 2013) / Tərtib edənlər Şamil Ə., Qəzənfərqi A. – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2013. – 240 s.

28. Əmin Abid. Azərbaycan türklərinin ədəbiyyatı tarixi // Tərtibçilər və ön söz müəllifləri Şamil Ə., Əhmədov B. – Bakı: “Elm və təhsil”, 2016. – 240 s.

29. Pof.Dr. Hacı Nəcəfoğluna Armağan // Düzenleme kurulu Şamil A., Pidvoyniy V., Alekberli A., Özkaya S., Gazanfarkızı A. – İzmir, 2016.

30. Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər. Elmi sessiyanın materialları. (10 iyun 2016-cı il). – Bakı: “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2016. – 100 s.

31. Əmin Abid. Azəri ədəbiyyatı tarixi // Tərtibçilər və ön söz müəllifləri Şamil Ə., Əhmədov B. – Bakı: “Elm və təhsil”, 2020. – 328 s.

Əli Şamil.
Qaşqaylar və onların folkloru.
Bakı, “Elm və təhsil” nəşriyyatı, 2020.

Nəşriyyat direktoru:
Prof. Nadir Məmmədli

Kompüterdə yığdı:
Ləman Qafarova

Kompüter tərtibçisi və
texniki redaktoru:
Aygün Balayeva

Kağız formatı: 60/84 1/ 16
Mətbəə kağızı: №1
Həcmi: 264 səh.
Tirajı: 300

Kitab Azərbaycan MEA Folklor İnstitutunun
Kompüter Mərkəzində yığılmış, səhifələnmiş,
“Elm və təhsil” NPM-də ofset üsulu ilə
hazır diapozitivlərdən çap olunmuşdur.